

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СЛИВІНСЬКА АННА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 346.91

ДИСЕРТАЦІЯ

**КОРПОРАТИВНІ СПОРИ ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ОРГАНІВ
УПРАВЛІННЯ ТОВАРИСТВА**

Спеціальність 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ А.В. Сливінська

Науковий керівник: **Кологойда Олександра В'ячеславівна**, доктор юридичних наук, професор

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Сливінська А. В. Корпоративні спори щодо оскарження рішень органів управління товариства. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню проблематики корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства, спрямована на розробку пропозицій щодо удосконалення чинного корпоративного та господарського процесуального законодавства, з урахуванням зарубіжного досвіду та судової практики.

Розглянуто погляди науковців щодо визначення поняття корпоративного спору, який запропоновано визначати як спір між юридичною особою корпоративного типу та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, або між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи корпоративного типу, пов'язаний з набуттям, здійсненням, припиненням, захистом корпоративних прав та пов'язаних з ними охоронюваних законом інтересів, виконанням корпоративних обов'язків, корпоративним управлінням, створенням, діяльністю та припиненням юридичної особи. Виокремлено кваліфікуючі ознаки корпоративних спорів: зміст (корпоративні відносини); особливий суб'єктний склад; підстави виникнення; множинність та виключний характер судових способів захисту.

Наголошено на необхідності комплексного розуміння природи корпоративних відносин – відносин, що пов'язані з набуттям, здійсненням, припиненням, охороною та захистом корпоративних прав та пов'язаних з ними охоронюваних законом інтересів, виконанням корпоративних обов'язків, корпоративним управлінням, створенням, діяльністю та припиненням юридичної особи корпоративного типу.

Визначено особливості суб'єктного складу корпоративних спорів загалом та спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства зокрема. Встановлено множинність суб'єктного складу таких спорів, а також обґрунтовано недоцільність визнання їх учасниками юридичних осіб будь-яких організаційно-правових форм. Обґрунтовано необхідність впровадження у ГПК України права подання групового корпоративного позову.

Виокремлено підстави виникнення корпоративних спорів загалом та спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства зокрема: порушення (невизнання або оспорювання) корпоративного права, а також зловживання корпоративним правом; порушення (невизнання, оспорювання) охоронюваного законом інтересу; невиконання (неналежне виконання) корпоративних або фідучіарних обов'язків.

Запропоновано класифікацію корпоративних спорів на види за предметним критерієм, з урахуванням правових висновків Верховного Суду.

На підставі аналізу поглядів науковців щодо правової природи та кваліфікуючих ознак рішень органів управління товариства, запропоновано їх визначення як корпоративних індивідуальних актів (ненормативного характеру), прийнятих уповноваженим органом управління товариства в межах наданої законом та статутом компетенції та за встановленою процедурою, спрямованих на забезпечення створення, діяльності, припинення або реорганізації товариства, набуття та реалізації корпоративних прав та обов'язків учасників, корпоративного управління товариством, які є обов'язковими для такого товариства, його учасників, посадових осіб та породжують для них певні правові наслідки, а в окремих випадках, також права та обов'язки.

Наголошено на необхідності включення до законодавства норм щодо права на оскарження та порядку оскарження рішень органів управління товариства.

Визначено, що в Україні єдиним способом оскарження рішень органів управління товариств є судовий шляхом визнання таких рішень недійсними.

Обґрунтовано, що правом на оскарження рішення органу управління товариства володіють учасники (акціонери, члени) товариства, у тому числі ті, які вибули, посадові особи товариства, за умови, що таке рішення порушує їх корпоративне право, право на участь в управлінні або охоронюваний законом інтерес.

Досліджено правове регулювання строків оскарження рішень різних органів управління товариств різних організаційно-правових форм, яке є відмінним між собою та непослідовним. Запропоновано уніфікувати строк позовної давності для оскарження рішень різних органів управління юридичних осіб корпоративного типу в межах однієї організаційно-правової форми, а також запровадити можливість збільшення строку позовної давності для вимог про визнання недійсними рішень органів управління товариства шляхом включення таких положень до статуту товариства.

Визначено спільні риси альтернативних способів врегулювання корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариств (міжнародного комерційного арбітражу, третейського судочинства, медіації, переговорів): розширений суб'єктний склад порівняно з господарським судочинством; необхідність інформування заінтересованих осіб про початок арбітражного/третейського розгляду; специфічні способи фіксації арбітражного/третейського/медіаційного застереження. Обґрунтовано неможливість застосування альтернативних способів вирішення у спорах щодо оскарження рішень органів управління товариства.

Розглянуто специфіку доказів та доказування у корпоративних спорах щодо оскарження рішень органів управління товариств. Запропоновано визначення предмету доказування у корпоративних спорах як кола обставин, які підтверджують чи спростовують факт порушення (невизнання, оспорювання) корпоративного права, інтересу або невиконання (неналежного виконання) корпоративних чи фідучіарних обов'язків і підлягають встановленню для вирішення спору, а також визначено елементи предмету доказування у цій категорії спорів.

Розглянуто позиції щодо визначення юрисдикції спорів про оскарження рішень органів управління товариства, їх розмежування із пов'язаними (суміжними) правовими спорами на підставі аналізу правових висновків Верховного Суду.

Класифіковано підстави визнання рішень органів управління товариства недійсними на фактичні (порушення корпоративного права, охоронюваного законом інтересу, невиконання, неналежне виконання корпоративного або фідучіарного обов'язку та процедурні порушення) та юридичні (пов'язані з порушеннями норм законодавства, статуту товариства та/або корпоративного договору).

Присвячено увагу правовій природі корпоративних прав, які запропоновано визначати як сукупність правомочностей майнового та організаційного характеру, визначених законом, статутом та/або корпоративним договором, якими володіє учасник (акціонер, член) підприємницького товариства або статутного господарського об'єднання, обумовлених його участю у статутному капіталі, розміром частки або кількістю та типом акцій (для акціонерних товариств). Здійснено класифікацію корпоративних інтересів на інвестиційний, управлінський, комплаєнс інтерес, майновий, інформаційний. Обґрунтовано, що об'єктом захисту у корпоративних спорах щодо оскарження рішень органів управління товариства може виступати охоронюваний законом інтерес, тобто інтерес, пов'язаний з набуттям, здійсненням, припиненням корпоративного права, що відповідає закону, статуту, внутрішнім документам товариства та не суперечить інтересам товариства та інших його учасників.

Визначено підставами оскарження рішень органів управління товариства порушення або невиконання (неналежне виконання) корпоративного обов'язку, передбаченого законом, статутом та/або корпоративним договором, або фідучіарних обов'язків (в частині оскарження рішень наглядової ради, ради директорів або виконавчого органу товариства).

Наголошено на необхідності нормативного закріплення презумпції

легітимності рішень органів управління товариства, яка виконує ряд функцій: забезпечення стабільності корпоративного управління та ділового обороту; засвідчення обов'язковості та чинності рішень для учасників та посадових осіб товариства; сприяння правовій визначеності як у корпоративному управлінні, так і у взаємодії з контрагентами та стейкхолдерами; мінімізації зловживань з боку учасників товариства корпоративними правами, зокрема, правом на оскарження рішень органів управління.

Запропоновано імплементувати в українське законодавство інститут нікчемності рішень органів управління товариства, визначено критерії нікчемності та оспорюваності таких рішень. Досліджено проблематику моменту недійсності рішення органу управління товариства та визначено, що нікчемне рішення не створює правових наслідків з моменту його прийняття, тоді як оспорюване рішення може бути визнане судом недійсним як з моменту прийняття, так і на майбутнє, з дати набрання судовим рішенням законної сили.

Сформульовані у дисертації висновки, пропозиції та практичні рекомендації є основою для удосконалення корпоративного і господарського процесуального законодавства України, правового регулювання та практики вирішення корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства, та можуть бути використані у законотворчій, правозастосовній діяльності, навчальному процесі.

Ключові слова: корпоративний спір, господарське судочинство, корпоративне право, охоронюваний законом інтерес, корпоративне управління, фідучіарні обов'язки, корпоративні правовідносини, захист корпоративних прав, докази, засоби доказування, товариство, рішення органу управління товариства, медіація, арбітраж, недійсність.

ABSTRACT

Slivinska A. V. Corporate disputes on the appealing of decisions of corporate governance bodies of the company. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in specialty 081 «Law» (08 - Law). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2023.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the problems of corporate disputes on the appealing of decisions of corporate governance bodies of the company, aimed at the development of proposals for improving the current corporate and commercial procedural legislation, taking into account foreign experience and court practice.

The views of scientists regarding the definition of the concept of a corporate dispute are considered; a corporate dispute is proposed to be defined as a dispute between a corporate-type legal entity and its participant (founder, shareholder, member), including a terminated participant, or between participants (founders, shareholders, members) of a corporate-type legal entity, related to the acquisition, exercise, termination, protection of corporate rights and related interests protected by law, performance of corporate obligations, corporate management, creation, activity and termination of a legal entity. Qualifying features of corporate disputes are determined: content (corporate relations); special subject composition; reasons for occurrence; multiplicity and exclusive character of legal remedies.

The need for a comprehensive understanding of the nature of corporate relations is emphasized – relations related to the acquisition, exercise, termination, and protection of corporate rights and related interests protected by law, performance of corporate obligations, corporate management, creation, activity, and termination of a corporate-type legal entity.

The peculiarities of the subject composition of corporate disputes in general and disputes on the appealing of decisions of corporate governance bodies of the company, in particular, are determined. The multiplicity of the subject composition of such disputes is established, and the impracticability of recognizing legal entities of

any organizational and legal forms as participants in them is substantiated. The need to introduce the right to file a corporate class action into the Code of Commercial Procedure of Ukraine is substantiated.

The grounds for the occurrence of corporate disputes in general and disputes on the appealing of decisions of corporate governance bodies of the company, in particular, are singled out: violation (non-recognition or contestation) of corporate rights, as well as abuse of corporate rights; violation (non-recognition or contestation) of an interest protected by law; non-performance (improper performance) of corporate or fiduciary duties.

The classification of corporate disputes into types according to the objective criterion is proposed, taking into account the legal findings of the Supreme Court.

Based on the analysis of the views of scientists regarding the legal nature and qualifying features of the decisions of the corporate governance bodies of the company, it is proposed to define them as corporate individual acts (of a non-normative nature), adopted by the authorized governance body of the company within the limits of competence provided by the law and the articles of association and according to the established procedure, aimed at ensuring the creation, activities, termination or reorganization of the company, acquisition and realization of corporate rights and obligations of the participants, corporate management of the company, which are mandatory for such company, its participants, officers and give rise to certain legal consequences for them, and in some cases, also rights and obligations.

It is emphasized the need to include in the legislation the norms regarding the right to appeal and the procedure for appealing the decisions of the corporate governance bodies of the company.

It is determined that in Ukraine, the only way to challenge the decisions of the corporate governance bodies of companies is their invalidation by the court. It is substantiated that the right to appeal the decision of the corporate governance body of the company belongs to the participants (shareholders, members) of the company, including those who terminated, officers of the company, provided that such a

decision violates their corporate right, the right to participate in corporate governance or interest protected by law.

The legal regulation of the periods for appealing the decisions of various corporate bodies of companies of different organizational and legal forms, which is different and inconsistent among themselves, are studied. It is proposed to unify the limitation period for appealing the decisions of different corporate bodies of corporate-type legal entities within the same organizational and legal form, as well as to introduce the possibility of increasing the limitation period for claims to invalidate decisions of the corporate governance bodies by including such provisions in the company's articles of association.

The common features of alternative methods of settling corporate disputes on the appealing of decisions of corporate governance bodies of the company (international commercial arbitration, arbitration, mediation, negotiations) are identified: expanded subject composition compared to commercial litigation; the need to inform interested parties about the start of arbitration proceedings; specific ways of fixing the arbitration/mediation clause. The impossibility of using alternative methods of resolution in disputes on the appealing of decisions of corporate governance bodies of the company is justified.

The specifics of evidence and proof in corporate disputes on the appealing of decisions of corporate governance bodies of the company are considered. It is proposed to define the fact in proof in corporate disputes as a scope of circumstances that confirm or disprove the fact of violation (non-recognition, contestation) of corporate right, interest, or non-performance (improper performance) of corporate or fiduciary duties and are subject to establishment for the resolution of the dispute, and the elements of the fact in proof are also defined in this category of disputes.

Positions regarding the determination of the jurisdiction of disputes on the appealing of decisions of corporate governance bodies of the company, their differentiation from related (adjacent) legal disputes based on the analysis of legal findings of the Supreme Court are considered.

The grounds for invalidating the decisions of corporate governance bodies of the company are classified into factual (violation of corporate right, interest protected by law, non-performance, improper performance of corporate or fiduciary duty, and procedural violations) and legal (related to violations of legislation, company's articles of association and/or shareholders agreement).

Attention is given to the legal nature of corporate rights, which are proposed to be defined as a set of powers of a property and organizational nature, defined by law, the articles of association and/or shareholders agreement, which are possessed by a participant (shareholder, member) of a business company or a statutory economic association, conditioned by their participation in the equity capital, the size of the share or the number and type of shares (for joint-stock companies). The classification of corporate interests into investment, management, compliance, property, and information interests is carried out. It is substantiated that the object of protection in corporate disputes on the appealing of decisions of corporate governance bodies of the company may be an interest protected by law, that is, an interest related to the acquisition, exercise, or termination of a corporate right that complies with the law, the articles of association, the internal documents of the company and does not conflict with the interests of the company and other participants thereof.

Violation or non-performance (improper performance) of a corporate duty provided for by law, the articles of association and/or shareholders agreement, or fiduciary duties (in the part of the appealing against the decisions of the supervisory board, board of directors, or the executive body of the company) are defined as the grounds for appealing the decisions of corporate governance bodies of the company.

It is emphasized the need for a normative consolidation of the presumption of legitimacy of the decisions of corporate governance bodies of the company, which performs a number of functions: ensuring the stability of corporate governance and business turnover; certifying the bindingness and validity of decisions for company participants and officers; ensuring the legal certainty both in corporate governance and in interaction with counterparties and stakeholders; minimization of abuse of

corporate rights by company participants, in particular, the right to appeal decisions of corporate governance bodies.

It is proposed to implement the institution of nullity of decisions of corporate governance bodies of the company into Ukrainian legislation, and the criteria of nullity and contestability of such decisions are defined. The problem of the moment of invalidity of decisions of corporate governance bodies of the company was studied and it was determined that a null decision does not create legal consequences from the moment of its adoption, while the disputed decision can be recognized by the court as invalid both from the moment of adoption and for the future, from the date of entry into force of the court decision.

The conclusions, proposals, and practical recommendations formulated in the dissertation are the basis for improving the corporate and commercial procedural legislation of Ukraine, legal regulation, and practice of resolving corporate disputes on the appealing of decisions of corporate governance bodies of the company, and can be used in legislation activities, legal enforcement activities, and the educational process.

Keywords: corporate dispute, commercial litigation, corporate right, interest protected by law, corporate governance, fiduciary duties, corporate relations, protection of corporate rights, evidence, means of proof, company, decision of corporate governance body of the company, mediation, arbitration, invalidity.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сливінська А. В. Поняття, кваліфікувальні ознаки та види корпоративних спорів. *Економіка та право*. 2021. № 2. С. 40-52. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.02.040>

2. Сливінська А. В. Проблематика суб'єктного складу корпоративних спорів. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 95-103. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.1.14>

3. Сливінська А. В. Докази у корпоративних спорах щодо оскарження рішень органів управління товариств. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 100-107. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.2.16>

4. Сливінська А. В. Особливості доказування у корпоративних спорах щодо оскарження рішень органів управління товариств. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 2(46). С. 291-299. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.2.44>

5. Кологойда О. В., Сливінська А. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення корпоративних спорів. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 83-93. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.13>

6. Кологойда О. В., Сливінська А. В. Особливості реалізації корпоративних прав в умовах воєнного стану. *Російсько-Українська війна (2014-2022): історичні, політичні, культурно-освітні, релігійні, економічні та юридичні аспекти: колективна монографія*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". 2022. С. 1177-1186. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-147>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Сливінська А. В. Презумпція легітимності рішень органів управління товариства у корпоративних спорах. *Економіка, облік та право: проблеми, тенденції, досягнення*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 21 грудня 2020 р.). С. 233-235.

2. Сливінська А. В. Альтернативні способи оскарження рішень органів управління товариств. *Перші наукові читання пам'яті професора Пронської Граціелли Василівни*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 1 жовтня 2021 р.). Київ: Талком, 2021. С. 229-233.

3. Сливінська А. В. Забезпечення позову у корпоративних спорах. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики – вплив воєнних дій*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 12 травня 2022 р.). К., 2022. С. 199-201.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ І. КОРПОРАТИВНИЙ СПІР ТА ЙОГО ПРАВОВА ПРИРОДА ...	29
1.1. Поняття та ознаки корпоративного спору	29
1.2. Класифікація корпоративних спорів	62
Висновки до розділу І	79
Розділ ІІ. ПОРЯДОК ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ ТОВАРИСТВА	81
2.1. Рішення органів управління товариства як предмет оскарження: правова природа та процесуальні особливості	81
2.2. Способи та строки оскарження рішень органів управління товариства: проблеми правового регулювання.....	103
2.3. Докази та доказування у корпоративних спорах щодо оскарження рішень органів управління товариства	124
2.4. Юрисдикція корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства: правові позиції Верховного Суду.....	143
Висновки до розділу ІІ.....	151
Розділ ІІІ. ПІДСТАВИ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ ТОВАРИСТВА	153
3.1. Фактичні підстави визнання недійсними рішень органів управління товариства	153
3.2. Юридичні підстави визнання недійсними рішень органів управління товариства	184
3.3. Презумпція легітимності рішень органів управління товариства	198
Висновки до розділу ІІІ	213
ВИСНОВКИ	215
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	231
ДОДАТКИ	259

ВСТУП

Розвиток та ускладнення корпоративних відносин та організаційно-правових форм здійснення господарської діяльності, євроінтеграційні процеси, потреба корпоративного сектора економіки у нових інструментах корпоративного управління, цифровізація економіки зумовили в останні роки активний розвиток та реформування корпоративного законодавства України.

Корпоративні відносини утворюють складну систему взаємозв'язків, що насамперед пов'язано із нерозривним поєднанням майнового та організаційного елементів у їх правовій природі. Динамічний розвиток правового регулювання корпоративних відносин, зумовлений, перш за все, потребами часу, що проявляється у виникненні нових правових механізмів здійснення корпоративних прав, нових моделей регулювання корпоративних правовідносин, закономірно призводить до виникнення все більшої кількості корпоративних спорів, їх ускладнення та трансформації відповідно до змін у законодавстві.

Корпоративні конфлікти виникають у процесі реалізації окремих корпоративних прав та корпоративного управління, коли учасники мають різне бачення подальшого функціонування товариства, вдаються до зловживання корпоративними правами, їх свідомого порушення та оспорювання, у результаті чого корпоративний конфлікт переростає у корпоративний спір.

Вирішення (врегулювання) корпоративних спорів видається досить складним та трудомістким процесом з огляду на конфлікт інтересів їх учасників, їх кількісний та персональний склад, сферу впливу на ухвалення рішень, а також недосконале правове регулювання корпоративних відносин в Україні. Ураховуючи викладене, беззаперечною є потреба у створенні ефективної системи вирішення корпоративних спорів, яка би відповідала потребам часу та передбачала можливість їх учасників вільно обирати найбільш ефективний, простий, дешевий та адекватний їх інтересам спосіб

вирішення правового конфлікту.

Як свідчить практика Верховного Суду, саме спори щодо оскарження рішень органів управління товариства є найчисельнішою категорією корпоративних справ, тож, інтерес до них постійно зростає як у практичній, так і в теоретичній площині. З огляду на те, що найпоширенішими видами господарських товариств в Україні є акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю та товариство з додатковою відповідальністю, рішення органів управління яких найчастіше виступають предметом оскарження, ця робота присвячена розгляду особливостей таких спорів за участі саме вказаних видів товариств.

Попри те, що від стану функціонування корпоративних відносин напряду залежить ефективність бізнесу в Україні та стан економіки держави в цілому, правове регулювання порядку та підстав оскарження рішень органів управління товариств досі залишається незадовільним та фрагментарним. Значне коло питань не врегульовано взагалі або містить ряд прогалин та недоліків на законодавчому рівні, а також недостатньо розкрито у правовій доктрині. Так, потребує дослідження проблематика суб'єктного складу корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства; визначення підстав та способів оскарження таких рішень; залишається одним із найбільш проблемних на практиці питань юрисдикції даного виду корпоративних спорів, їх розмежування з суміжними спорами; не вирішеною є проблема відсутності нормативно закріпленого переліку підстав оскарження рішень органів управління товариств, а також відсутності класифікації таких підстав у науці. Більше того, в українському законодавстві досі не визначено поняття корпоративного спору, у зв'язку з чим залишається дискусійним питання, які спори слід відносити до корпоративних.

Відтак, вирішення окреслених вище питань надасть змогу сформулювати комплексне спеціальне дослідження корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства, яке наразі в українській правовій науці відсутнє. Формування теоретичного підґрунтя та розробка пропозицій змін до

господарського процесуального та корпоративного законодавства щодо особливостей вирішення даного виду корпоративних спорів сприятиме захисту корпоративних прав учасників товариств та забезпеченню інтересів бізнесу.

Науковою (доктринальною) основою проведеного дослідження стали праці О. А. Беяневич, О. В. Бігняка, М. К. Богуш, О. М. Вінник, О. В. Гарагонича, Н. С. Глузь, Л. М. Дорошенко, Ю. М. Жорнокуя, О. Р. Кібенко, О. Р. Ковалишина, О. В. Кологойди, І. В. Лукач, О. В. Лукомської, В. В. Рєзнікової, С. Ю. Серьогіна, Н. С. Сліпенчук, А. В. Смітюха, А. В. Сороченко, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. С. Щербини, О. В. Щербини, А. О. Черненко, які досліджували окремі аспекти захисту корпоративних прав, особливостей розгляду господарськими судами корпоративних спорів.

Проте, комплексне дослідження корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства у вітчизняній правовій науці відсутнє. Залишається дискусійним питання критеріїв віднесення спору до корпоративного та розмежування їх із суміжними правовими спорами, що потребує на рівні дисертаційного дослідження визначення поняття та ознак корпоративного спору. Значний науковий та практичний інтерес складає доктринальна розробка презумпції легітимності рішень органів управління товариств; визначення правової природи рішень органів управління товариств; теоретичний аналіз підстав оскарження таких рішень і порядку вирішення даного виду спорів господарськими судами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація підготовлена на кафедрі економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка у межах бюджетних науково-дослідних тем № 19БФ042-01 «Розробка системного вчення про основні права людини з метою втілення в Україні європейських правових цінностей у контексті розбудови громадянського суспільства» на 2019–2021 роки та № 22БФ042-01 на 2022 – 2024 роки «Правосуддя в умовах сталого розвитку»,

затверджена на засіданні Вченої ради юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 01 листопада 2022 року (протокол № 5).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексне визначення правової природи, особливостей та порядку розгляду і вирішення корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства, а також розробка пропозицій щодо внесення змін до господарського процесуального та корпоративного законодавства України для забезпечення ефективності механізму захисту корпоративних прав.

Для досягнення вказаної мети було поставлено такі завдання:

- з'ясувати сутність корпоративного спору, визначити ознаки корпоративного спору, які відмежовують його від інших видів правових спорів, запропонувати доктринальне та законодавче визначення поняття корпоративного спору;

- класифікувати корпоративні спори за критеріями суб'єктного складу, підстави виникнення, предмета позову; визначити категорії спорів, які є корпоративними спорами; сформулювати пропозиції до законодавства щодо визначення критеріїв та видів корпоративних спорів;

- розглянути теоретико-правові позиції щодо розуміння правової природи рішень органів управління товариства, визначити їх основні ознаки та особливості як предмету оскарження у господарських судах;

- визначити суб'єктний склад корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства та умови, за яких особа має право на оскарження таких рішень;

- з'ясувати проблематику строків та способів оскарження рішень органів управління товариства та сформулювати пропозиції щодо шляхів їх удосконалення;

- визначити юрисдикцію корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства, розкрити проблемні аспекти їх розмежування з іншими спорами з корпоративних відносин та суміжними спорами на підставі

аналізу правових висновків Верховного Суду;

– визначити види доказів та особливості доказування у корпоративних спорах щодо оскарження рішень органів управління товариства;

– сформувати доктринальне розуміння презумпції легітимності рішень органів управління товариства, доцільність встановлення винятків дії такої презумпції;

– охарактеризувати порушення корпоративного права, охоронюваного законом інтересу, невиконання корпоративного обов'язку та процедурні порушення як фактичні підстави оскарження рішень органів управління товариства;

– визначити юридичні підстави визнання недійсними рішень органів управління товариства та розглянути проблемні аспекти їх практичного застосування;

– сформулювати на основі здійсненого дослідження теоретичні висновки та практичні рекомендації для удосконалення вітчизняного господарського процесуального та корпоративного законодавства, що регулює порядок оскарження рішень органів управління товариства.

Об'єкт дослідження складають суспільні матеріально та процесуально-правові відносини, пов'язані з оскарженням рішень органів управління товариства.

Предметом дослідження є корпоративне та господарсько-процесуальне законодавство, наукові положення, погляди, теорії, а також судова практика з розгляду і вирішення корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства.

Методи дослідження обрано з урахуванням поставленої мети та завдань, а також специфіки об'єкта та предмета дослідження. У дисертації використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання. Загальний діалектичний метод застосований для характеристики стану правового регулювання порядку, строків, суб'єктів, підстав оскарження рішень органів управління товариства. Логічні методи дозволили визначити та узагальнити

ознаки корпоративного спору, рішення органу управління товариства, особливості судового та альтернативних способів вирішення корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства.

До спеціальних наукових методів дослідження, які були застосовані при підготовці цієї роботи, належать: метод системного аналізу, що дозволив дослідити норми законодавства, судову практику та доктринальні підходи з різних питань корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства (розділи 1-3); формально-юридичний метод, що застосовувався при дослідженні правових норм та судової практики (розділи 1-3); метод вибіркового аналізу дав змогу проаналізувати судову практику з вирішення корпоративних спорів загалом та у справах щодо оскарженні рішень органів управління товариства зокрема (підрозділи 1.2, 2.2-2.4, 3.1-3.2); системно-структурний метод використаний при класифікації корпоративних спорів, корпоративних інтересів, підстав визнання недійсними рішень органів управління товариства (підрозділ 1.2, розділ 3); формально-логічний метод застосований для формулювання ряду понять: корпоративного спору, корпоративних відносин, рішення органу управління товариства, корпоративного права, охоронюваного законом інтересу, корпоративного обов'язку (підрозділи 1.1, 2.1, 3.1); метод прогнозування для виявлення недоліків потенційного застосування альтернативних способів вирішення спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства, виявлення проблем правового регулювання строків оскарження таких рішень, аналізу наслідків застосування різних підходів до визначення моменту недійсності рішення органу управління товариства (підрозділи 2.2, 3.3); порівняльно-правовий метод дозволив здійснити дослідження досвіду зарубіжних країн у частині правового регулювання питань, пов'язаних з вирішенням корпоративних спорів досліджуваного виду (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1, 3.3).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у національній юридичній науці комплексним дослідженням проблематики корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства.

На підставі його результатів були сформульовані наступні положення та пропозиції, що характеризуються науковою новизною.

Уперше:

– запропоновано імплементувати у національне законодавство інститут нікчемності рішень загальних зборів товариства, прийнятих: 1) за відсутності або неможливості встановлення кворуму для проведення загальних зборів чи прийняття рішення; 2) з питань, не включених до порядку (проекту порядку) денного; 3) за відсутності протоколу загальних зборів; 4) без повідомлення про проведення загальних зборів або з істотними порушеннями порядку повідомлення, що зумовило неможливість взяти участь у зборах або належним чином підготуватись до них; 5) за відсутності документів, необхідних для прийняття рішень з питань, включених до порядку денного; 6) з порушенням норм закону, статуту товариства або корпоративного договору, підписаного всіма учасниками товариства; 7) тотожного, визнаному недійсним судом; 8) без згоди учасника (-ів), якщо рішення потребувало такої згоди у відповідності до закону, статуту або корпоративного договору, підписаного всіма учасниками товариства; 9) яке очевидно суперечить принципу рівності акціонерів (учасників) товариства, зокрема, про нарахування і виплату дивідендів одному або частині акціонерів, які не є власниками привілейованих акцій; 10) з використанням права голосу за акціями або частками, набутими внаслідок вчинення правочину, який є нікчемним. Особливими підставами нікчемності рішень загальних зборів запропоновано визначити рішення, прийняті: 1) з використанням права голосу особами, яким Національний банк України тимчасово заборонив використання права голосу на загальних зборах учасників банку та/або висунув вимогу про відчуження акцій (паїв) банку (застосовується до рішень загальних зборів акціонерів банків); 2) про реорганізацію товариства з обмеженою відповідальністю чи товариства з додатковою відповідальністю, якщо серед його правопередників є акціонерне товариство, акціонерами якого є особи, права на акції яких обліковуються в депозитарній системі України на рахунках у цінних паперах, відкритих депозитарною установою на

підставі договору з таким акціонерним товариством;

– рішення органів управління товариства класифіковано на нікчемні та оспорювані, а також визначено, що нікчемне рішення органу управління товариства є таким, що не створює правових наслідків з моменту його прийняття; оспорюване рішення може бути визнане судом недійсним як з моменту прийняття, так і на майбутнє, з дати набрання судовим рішенням законної сили;

– підставою виникнення корпоративного спору визначено невиконання або неналежне виконання корпоративного обов'язку, передбаченого законом, статутом та/або корпоративним договором, або фідучіарного обов'язку в спорах про оскарження рішень наглядової ради, ради директорів або виконавчого органу товариства;

– визначено особливі підстави визнання недійсними рішень наглядової ради, ради директорів або виконавчого органу товариства, які не є характерними для рішень загальних зборів: прийняття рішення з питань, які не належать до компетенції органу управління та прийняття рішення нелегітимним (неправомочним) складом;

– запропоновано закріпити в законі можливість залучення до участі у корпоративних спорах кінцевого бенефіціарного власника як учасника справи у спорах за позовом учасника (акціонера) товариства про відшкодування шкоди (збитків), заподіяних товариству, виплату компенсації в межах доктрини «підняття корпоративної завіси»; у разі наявності у кінцевого бенефіціарного власника учасника справи – юридичної особи-нерезидента зареєстрованого місця проживання в Україні, запропоновано визнати його уповноваженим представником такого учасника справи - нерезидента в Україні;

– обґрунтовано необхідність: включення до закону норми щодо переліку відомостей, які має містити протокол загальних зборів учасників, строку складення протоколу, а також порядку оформлення протоколів наглядової ради та колегіального виконавчого органу; запровадження можливості складення протоколів загальних зборів у формі електронного документа з його

посвідченням кваліфікованими електронними підписами головуєчого та секретаря загальних зборів, якщо це передбачено статутом товариства;

– визначено елементи предмету доказування у спорах щодо оскарження рішень органів управління товариства: (1) наявність у позивача-учасника товариства корпоративного права або чинних повноважень у позивача-члена органу управління на момент прийняття рішення, що оскаржується, (2) факт порушення оскаржуваним рішенням корпоративного права або охоронюваного законом інтересу, права на участь в управлінні позивача, (3) причинно-наслідковий зв'язок між порушенням корпоративного права або охоронюваного законом інтересу позивача та оскаржуваним рішенням органу управління товариства; (4) чинність оскаржуваного рішення на момент ухвалення судового рішення.

Удосконалено:

– визначення поняття корпоративного спору, в частині предмета спору, як спору, пов'язаного з набуттям, здійсненням, припиненням корпоративних прав або пов'язаних з ними охоронюваних законом інтересів, виконанням корпоративних або фідучіарних обов'язків, створенням юридичної особи, діяльністю та припиненням юридичної особи, участю в корпоративному управлінні;

– перелік об'єктів захисту в корпоративних спорах за рахунок визнання охоронюваного законом інтересу, пов'язаного з набуттям, здійсненням та реалізацією корпоративного права, що відповідає закону, статуту, внутрішнім документам товариства та не суперечить інтересам товариства та його учасників самостійним об'єктом захисту;

– визначення поняття рішення органу управління товариства як корпоративного індивідуального акту ненормативного характеру, прийнятого уповноваженим органом управління товариства в межах наданої законом та статутом компетенції та за встановленою процедурою, спрямованого на забезпечення створення, діяльності, припинення або реорганізації товариства, набуття або реалізації корпоративних прав та обов'язків учасників,

корпоративного управління товариством, обов'язкового для такого товариства, його учасників, посадових осіб і який породжує для них правові наслідки, а в окремих випадках, також права та обов'язки;

– обґрунтування концепції правової природи рішення органу управління товариства як індивідуального акту, а не правочину за ознаками: (1) невідповідність волі та волевиявлення результату (прийнятому рішенню); (2) відсутність самостійної правосуб'єктності органу управління товариства, який приймає рішення; (3) організаційно-управлінський характер; (4) офіційність та процедурний характер прийняття; (5) здатність породжувати правові наслідки та, в окремих випадках, права і обов'язки; (6) презумпція легітимності; (7) ненормативний характер, поширення дії на обмежене коло осіб;

– визначення поняття корпоративних відносин як відносин, що пов'язані з набуттям, здійсненням, припиненням, охороною та захистом корпоративних прав та пов'язаних з ними охоронюваних законом інтересів, виконанням корпоративних або фідучіарних обов'язків, корпоративним управлінням, створенням, діяльністю та припиненням юридичної особи корпоративного типу;

– визначення поняття корпоративних прав як сукупності правомочностей майнового та організаційного характеру, якими володіє учасник (акціонер) підприємницького товариства, обумовлених його участю у статутному капіталі товариства та розміром частки. Корпоративні права посвідчуються акцією або часткою в статутному капіталі підприємницького товариства, обіг яких забезпечує їх оборотоздатність;

– визначення моменту набуття особою корпоративних прав наступним чином: для товариства, акції/частки якого обліковуються в депозитарній системі – з моменту внесення запису на рахунок в системі депозитарного обліку часток/акцій; для товариства, частки якого не обліковуються в депозитарній системі – з моменту державної реєстрації зміни складу учасників, рішення про

збільшення/зменшення розміру статутного капіталу, перерозподіл часток або про визначення розміру статутного капіталу та розміру часток учасників;

– класифікацію охоронюваних законом корпоративних інтересів, які запропоновано поділяти на інвестиційний, управлінський, комплаєнс інтерес, майновий, інформаційний інтерес;

– систематизацію підстав оскарження рішень органів управління товариств, які запропоновано поділяти на фактичні (порушення корпоративного права, охоронюваного законом інтересу, невиконання, неналежне виконання корпоративного або фідучіарного обов'язку та процедурні порушення) та юридичні (пов'язані з порушеннями норм закону ,статуту товариства, та/або корпоративного договору);

– позицію щодо необґрунтованості положень законодавства, за якими проведення медіації не впливає на перебіг позовної давності. Запропоновано виключити зазначене положення, ураховуючи неостаточність угоди, укладеної у процесі медіації, а також ризик виходу сторони з процесу медіації у будь-який момент, втрати позивачем часу та можливості звернутися за захистом свого права до суду, а відтак, обмеження його в доступі до правосуддя.

Дістали подальшого розвитку:

– розмежування корпоративного конфлікту та корпоративного спору, які запропоновано розрізняти як різні стадії вирішення протиріч (конфлікту) інтересів між суб'єктами корпоративних правовідносин. Корпоративний конфлікт є першою стадією, на якій між сторонами існує конфлікт інтересів, однак ще відсутній спір про право. Корпоративний спір є другою стадією вирішення конфлікту інтересів учасників корпоративних правовідносин, на якій наявне порушене (невизнане, оспорюване) право або охоронюваний законом інтерес їх учасника, а корпоративний конфлікт вирішується із застосуванням способів захисту в юрисдикційній або неюрисдикційній (альтернативній) формах;

– перелік ознак корпоративного спору, до яких віднесено: зміст; особливий суб'єктний склад; підстави виникнення; множинність та виключний

характер судових способів захисту;

– пропозиція щодо запровадження права подання групового корпоративного позову як позову, що подається уповноваженою особою, від власного імені в інтересах визначеної в їх спільній заяві кількості осіб, порушене право або охоронюваний законом інтерес яких виник з тотожних правовідносин, юридичних та фактичних підстав, які не беруть безпосередню участь у розгляді справи як співпозивачі, але на кожного з яких поширюється ухвалене судове рішення;

– визначення особливостей альтернативних способів вирішення корпоративних спорів: розширений суб'єктний склад (учасниками корпоративних спорів можуть виступати також кінцеві бенефіціарні власники товариств, групи осіб, наприклад, міноритаріїв, членів органів управління товариства); необхідність інформування заінтересованих осіб про початок арбітражного/третейського розгляду чи медіації; спеціальні способи фіксації арбітражного/ третейського/медіаційного застереження (шляхом (1) укладення окремої спеціальної угоди, (2) включення такого застереження у договір, у тому числі, засновницький, корпоративний, (3) включення застереження до статуту товариства);

– положення щодо застосування стандарту доказування «вірогідність доказів» у корпоративних спорах та обґрунтування недоцільності виключення з ГПК України стандарту «достатність доказів»;

– підхід щодо розмежування корпоративних та трудових спорів, зокрема, у справах про звільнення посадових осіб органів товариств, для визначення юрисдикції яких слід керуватися підставами позову, характером порушеного права позивача, обраним позивачем способом захисту;

– пропозиція щодо встановлення: уніфікованого строку оскарження рішень різних органів управління в межах однієї організаційно-правової форми, а також скороченого строку позовної давності в 1 рік для всіх товариств (крім акціонерних) та інших юридичних осіб корпоративного типу

– обґрунтування скорочених строків позовної давності щодо оскарження

рішень органів управління акціонерних товариств в шість місяців з дня прийняття рішення - публічністю останніх, що забезпечується через обов'язок розкриття регулярної, особливої та іншої інформації про акціонерне товариство та необхідністю забезпечення стабільності ділового обороту та діяльності товариства;

– позиція щодо недоцільності визнання органу управління товариства самостійним суб'єктом корпоративного спору, з огляду на (1) відсутність у нього корпоративних прав; (2) відсутність процесуальної правосуб'єктності; (3) вираження таким органом волі фізичних осіб, що входять до його складу, та відсутність власної волі;

– обґрунтування неможливості застосування альтернативних способів вирішення спорів у спорах щодо оскарження рішень органів управління товариства, у зв'язку із закритістю процедури арбітражного/третейського/медіаційного розгляду, що може призводити до обмеження прав та інтересів учасників товариства, які не є учасниками такої процедури вирішення спору, зокрема, міноритарних.

Практичне значення одержаних результатів. Результати, отримані у процесі здійснення даного дисертаційного дослідження, можуть бути використані у:

– *науково-дослідній діяльності* – для подальших наукових досліджень проблематики розгляду та вирішення корпоративних спорів загалом та спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства зокрема;

– *правотворчій діяльності* – для вдосконалення корпоративного та господарського процесуального законодавства;

– *правозастосовній діяльності* – при застосуванні учасниками корпоративних спорів та судами норм законодавства України, що регулює порядок вирішення корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства;

– *навчальному процесі* – матеріали дослідження можуть бути використані для викладання навчальних дисциплін «Корпоративне право», «Акціонерне

право», «Господарське процесуальне право», а також при підготовці методичних матеріалів, підручників, навчальних посібників за цими напрямками.

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Наведені у дисертації висновки, рекомендації, пропозиції сформульовані авторкою самостійно за результатом аналізу наукових джерел, нормативно-правових актів, судової практики. Використані в роботі теоретичні позиції, висновки інших авторів містять відповідні посилання.

Дві публікації здобувачки, у яких викладені окремі наукові результати дисертації, розроблені у співавторстві з О. В. Кологойдою. Зокрема, у статті «Медіація як альтернативний спосіб вирішення корпоративних спорів» (Кологойда О. В., Сливінська А. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення корпоративних спорів. Право і суспільство. 2022. № 3. С. 83-93) особистим внеском здобувачки є: розкриття проблематики неможливості примусового виконання укладеної в процесі медіації угоди та пропозиції включення до національного законодавства можливих механізмів примусового виконання таких угод; пропозиція включення до законодавства норми, за якою строки позовної давності перериваються під час проведення процедури медіації; визначення особливостей медіації у корпоративних спорах; обґрунтування недоцільності застосування медіації для вирішення корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства.

У розділі, опублікованому у колективній монографії у співавторстві з О. В. Кологойдою (Кологойда О. В., Сливінська А. В. Особливості реалізації корпоративних прав в умовах воєнного стану. Російсько-Українська війна (2014-2022): історичні, політичні, культурно-освітні, релігійні, економічні та юридичні аспекти: монографія. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”. 2022. С. 1177-1186) особистим внеском здобувачки є: дослідження проблематики реалізації корпоративних прав акціонерів під час проведення дистанційних загальних зборів, які було визначено єдиним способом проведення загальних зборів під час дії воєнного стану в Україні; пропозиція нормативного

закріплення можливості проведення загальних зборів акціонерів шляхом відеоконференції; аналіз потенційних юридичних ризиків у процедурі примусового відчуження або вилучення майна, що перебуває у приватній власності, зокрема корпоративних прав; розкриття особливостей передачі корпоративних прав особами, на яких поширюються санкції в довірче управління.

Апробація результатів дослідження. Дисертація була виконана та обговорена на кафедрі економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Викладені у роботі пропозиції та основні наукові висновки отримали своє відображення та/або були апробовані у доповідях на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Економіка, облік та право: проблеми, тенденції, досягнення» (м. Полтава, 21 грудня 2020 року), «Перші наукові читання пам'яті професора Пронської Грацієлли Василівни» (м. Київ, 1 жовтня 2021 року), «Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики – вплив воєнних дій» (м. Київ, 12 травня 2022 року).

Публікації. Основні положення дослідження висвітлено у 6 наукових статтях (4 з них – у фахових виданнях України, 2 – у наукових періодичних виданнях інших держав з юридичних наук), а також у 3 тезах доповідей, опублікованих за результатами проведення науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, логічно об'єднаних у 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і 2 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 270 сторінок, з них основного тексту – 230 сторінок. Список використаних джерел складається з 273 найменувань та міститься на 29 сторінках.

РОЗДІЛ І

КОРПОРАТИВНИЙ СПІР ТА ЙОГО ПРАВОВА ПРИРОДА

1.1. Поняття та ознаки корпоративного спору

Сучасні корпоративні відносини мають тенденцію до стрімкого прогресивного розвитку та ускладнення, а періодичні реформи законодавства розширюють коло правових механізмів здійснення корпоративних прав та виконання обов'язків. Відтак, більш поширеними стають корпоративні спори, тобто такі правові спори, що виникають із корпоративних правовідносин.

Для того, щоб сформувавши цілісне та системне уявлення про особливості корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства, слід розпочати з дослідження правової природи корпоративного спору загалом як виду юридичного спору (спору про право).

Предметом досліджень вчених неодноразово поставала сутність спору, зміст якого визначався залежно від сфери наукового пізнання. Наприклад, соціологи вважають, що в основі будь-якого спору лежить соціальний конфлікт між членами суспільства, обумовлений наявністю протилежних інтересів, поглядів, позицій, систем цінностей, думок щодо будь-чого, внаслідок чого виникає протидія суб'єктів конфлікту. В теорії права вироблено власний підхід щодо розуміння спору в правовому полі, тобто спору про право, його матеріально-правової або процесуально-правової природи.

Досліджуючи спір про право Ю. В. Білоусов визначає його як такий стан правовідносин, коли між сторонами існують певні розбіжності щодо наявності, змісту та обсягу прав та обов'язків, здійснення яких є неможливим без судового втручання [248]. На думку Н. Ю. Сакари, за своєю природою юридичний спір завжди є допроцесуальним (позапроцесуальним) явищем, що має матеріально-правовий характер, а під час його передачі на вирішення суду він трансформується в позов, який виступає безпосереднім об'єктом розгляду в межах відповідної справи [224, с. 67]. Наведена точка зору, однак, викликає

зауваження у частині трансформації юридичного спору у позов. На наш погляд, зазначені поняття є різними за своїм змістом, хоч і взаємопов'язаними. Так, юридичним спором є певний стан протиріч (конфлікту) інтересів сторін щодо їх прав та/або обов'язків, тоді як позов є правовим інструментом (засобом) захисту порушеного (невизнаного, оспорюваного) права особи та її матеріально-правовою вимогою, що подається до суду внаслідок наявності певного юридичного спору.

Спір про право має матеріально-правову основу, оскільки між сторонами спору наявні певні матеріальні правовідносини у яких учасники реалізують свої суб'єктивні права й законні інтереси та/або виконують обов'язки. У той же час спір може стосуватися наявності чи відсутності матеріальних правовідносин між сторонами або одна зі сторін лише припускає їх існування. Саме наявність порушення, невизнання, оспорювання прав та інтересів особи або припущення про це і волевиявлення такої особи на здійснення їх захисту тягнуть за собою виникнення правового спору.

Незважаючи на те, що корпоративні спори є чи не найпоширенішою категорією справ, що розглядається господарськими судами, а термін «корпоративний спір» є усталеним в юридичній літературі, правозастосовній та судовій практиці, у законодавстві та правовій доктрині досі відсутній єдиний підхід до розуміння його змісту та кваліфікуючих ознак. Тож, у цій роботі буде здійснено комплексний аналіз правової природи корпоративних спорів, визначено їх поняття та ознаки.

Корпоративний спір або спір, що виникає з корпоративних правовідносин, є за своєю сутністю різновидом господарсько-правового спору з огляду на господарсько-правову природу корпоративних відносин, які мають організаційні та майнові елементи, виникають у сфері господарювання і пов'язані зі здійсненням господарської діяльності.

На підставі п. 3 ч. 1 ст. 20 Господарського процесуального кодексу України (надалі – ГПК України) корпоративні спори найчастіше визначають як справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі у

спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів [18]. Так, за висновком Великої Палати Верховного Суду у постанові від 30 жовтня 2018 року у справі № 905/2445/17 під корпоративними розуміються спори щодо створення, діяльності, управління та припинення юридичної особи - суб'єкта господарювання, якщо стороною у справі є учасник (засновник, акціонер, член) такої юридичної особи [82]. Однак, як свідчить судова практика, досі залишається відкритим ряд питань: які саме спори належать до корпоративних; які саме юридичні особи можуть виступати стороною корпоративного спору; щодо яких видів корпоративних правовідносин можуть виникати корпоративні спори тощо.

Поняття «корпоративний спір» часто змішують чи навіть ототожнюють з поняттям «корпоративний конфлікт». Ці явища є взаємопов'язаними, проте окремими категоріями, з різним змістом та особливостями. У науці вироблено підхід, за якого корпоративний конфлікт та корпоративний спір розуміються як родове та видове поняття відповідно. На думку вчених, різниця між ними полягає у формах вирішення: корпоративний спір та корпоративний конфлікт розглядаються як окремі етапи (стадії) конфліктної ситуації [29, с. 6], і вирішення корпоративного спору можливе лише у судовому порядку з можливістю примусового виконання [5, с. 287]. Крім того, деякі вчені розглядають корпоративний конфлікт нерозривно з іншою категорією – корпоративного інтересу. Наприклад, О. М. Вінник визначає, що корпоративним конфліктом слід визнати конфлікт інтересів, що виникає між суб'єктами корпоративних відносин як носіями корпоративних інтересів – загально корпоративного (до них належать: товариство, його органи, посадові особи) і індивідуально корпоративного (засновники, учасники/акціонери) щодо корпоративних благ, спричиняючи для них (котрогось з учасників відносин) негативні наслідки або створюючи реальну загрозу їх настання, у т. ч.

порушення їх прав та законних інтересів (насамперед, корпоративних) або створюючи загрозу їх порушення [11, с. 412]. При цьому, такому конфлікту, як правило, притаманна відносно активна поведінка усіх його учасників чи когось із них [12, с. 6]. У такому визначенні відбувається змішування понять «корпоративний конфлікт» та «конфлікт інтересів», оскільки останнє може виступати підставою (передумовою) корпоративного конфлікту. Ю. М. Жорнокуй співвідносить корпоративний конфлікт і конфлікт інтересів як правовідносини та підставу їх виникнення (юридичний факт) [29, с. 13], та вважає, що існування конфлікту інтересів ще не означає наявності корпоративного конфлікту, який виникає внаслідок активних дій, спрямованих на порушення суб'єктивного корпоративного права особами, інтереси яких не збігаються, а іноді навіть є протилежними [30, с. 147].

Однак, з наведеними позиціями вчених ми можемо погодитися лише частково. Дійсно, корпоративний конфлікт – загальне, родове поняття щодо видового – корпоративний спір, ключовою відмінністю яких є форма та способи вирішення.

Разом з тим, підхід, за якого корпоративний спір – це виключно спір, що розглядається судом, видається таким, що уже не відповідає сучасним реаліям. Так, корпоративний спір може бути вирішений і досудовими методами врегулювання спорів, наприклад, у претензійному порядку. Крім того, закордоном поширеною є практика застосування альтернативних способів вирішення корпоративних спорів: шляхом медіації чи розгляду арбітражним судом. Хоча в Україні медіація перебуває лише на етапі свого становлення, а арбітрабельність більшості корпоративних спорів поки не визнається законодавством, не можна заперечувати той факт, що позасудові способи вирішення корпоративних спорів широко застосовуються у світі. Поширення їх в Україні, на наше переконання, є лише питанням часу. На альтернативних способах вирішення корпоративних спорів ми зупинимося окремо у наступному розділі дослідження, а поки зазначимо, що корпоративний спір – це

конфлікт, який може бути вирішений не лише судом, а і позасудовими методами врегулювання.

З огляду на це, пропонуємо розмежовувати корпоративний конфлікт та корпоративний спір не лише за стадійністю, формою вирішення, а і за способами такого вирішення. Корпоративний конфлікт – це перша стадія протиріч між суб'єктами корпоративних відносин, обумовлена виникненням конфлікту їх інтересів; врегулювання таких протиріч здійснюється без використання спеціальних правових інструментів. Тоді як корпоративний спір – це друга стадія, на якій протиріччя між сторонами вирішується шляхом застосування юридичних способів захисту корпоративних прав та інтересів судом чи позасудовими методами врегулювання.

О. В. Кологойда визначає корпоративний спір як спір про право, що характеризує такий стан корпоративних правовідносин, коли між сторонами існують певні розбіжності (конфлікт) щодо наявності, змісту та обсягу їх прав та обов'язків, вирішення яких є неможливим без юрисдикційного втручання [49, с. 238].

Вважаємо, що окрім форм та способів вирішення, корпоративний конфлікт та корпоративний спір мають і інші, додаткові відмінності. Так, корпоративний конфлікт не обмежений часовими рамками, тоді як для вирішення корпоративного спору встановлені конкретні строки. Крім того, порядок вирішення корпоративного конфлікту нічим не врегульовано: сторони можуть врегулювати його самостійно, без застосування правових механізмів, або ж конфлікт перейде до наступної стадії – спору. Для корпоративного спору, натомість, характерна наявність процедурних правил вирішення, закріплених нормами господарського процесуального законодавства, регламентами, правилами третейських судів тощо.

Таким чином, *корпоративний конфлікт та корпоративний спір – це різні стадії вирішення протиріч (конфлікту) інтересів між суб'єктами корпоративних правовідносин. Корпоративний конфлікт є першою стадією, на якій між сторонами існує конфлікт інтересів, однак ще відсутній спір про*

право. Корпоративний спір є другою стадією вирішення конфлікту інтересів учасників корпоративних правовідносин, на якій наявне порушене (невизнане, оспорюване) право або охоронюваний законом інтерес їх учасника, а корпоративний конфлікт вирішується із застосуванням способів захисту в юрисдикційній або неюрисдикційній (альтернативній) формах. Отже, в основі корпоративного спору є корпоративний конфлікт, однак не кожний корпоративний конфлікт переростає у корпоративний спір, тобто, є невіршуваним учасниками, внаслідок чого він потребує звернення до суду, посередника або арбітра для його вирішення.

У вітчизняній науці найбільш поширеним є розуміння корпоративних спорів як спорів, що виникають з корпоративних правовідносин. На думку Н. С. Кузнецової, корпоративними є такі спори, предметом яких є вимоги учасників корпоративних відносин, тобто відносин, пов'язаних із здійсненням управління корпоративним утворенням або веденням його справ, про захист їх корпоративних прав способами, передбаченими законом [62]. Однак, дане визначення викликає одразу кілька дискусійних питань: що таке «корпоративне утворення», яка відмінність корпоративного управління та «ведення справ»; розуміння корпоративних спорів обмежується лише управлінням та веденням справ, тоді як не враховано відносини щодо створення, припинення юридичної особи, реалізації корпоративних прав; способи захисту корпоративних прав можуть бути передбачені не лише законом, а і договором, зокрема, корпоративним.

Ф. С. Джемілова визначає корпоративний спір як спір, що виникає між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності господарського товариства [21, с. 353]. У цьому визначенні, по-перше, стороною корпоративного спору виступає лише господарське товариство, тоді як нею можуть бути і інші юридичні особи (кооперативи, фермерські господарства, господарські об'єднання, приватні

підприємства, засновані на власності двох або більше осіб тощо). По-друге, не враховано корпоративні відносини, пов'язані з реалізацією та захистом корпоративних прав та виконанням обов'язків, корпоративним управлінням, щодо яких також виникають корпоративні спори.

С. Т. Йосипенко розуміє корпоративний спір як юридичний стан, який має негативний характер, протирічить правовим механізмам та принципам, які лежать в основі правового регулювання корпоративних відносин, у якому перебувають учасники цих відносин, і під час якого унеможлиблюється, або ж поставлена під загрозу реалізація корпоративних прав [33, с. 36]. За такого підходу, на нашу думку, використовується ряд широких та неконкретизованих категорій: юридичний стан, негативний характер, а також не визначено, щодо яких саме корпоративних відносин виникають спори та хто є їх учасниками.

З цього приводу імпонує позиція О. В. Кологойди, яка розуміє корпоративний спір як спір, що виникає між юридичною особою (господарським товариством, виробничим кооперативом, фермерським господарством, приватним підприємством, заснованим на власності двох або більше осіб) та її учасником (засновником, акціонером, членом), зокрема й учасником, який вибув, пов'язаний зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, а також із набуттям, здійсненням або припиненням корпоративних прав [49, с. 244]. Підтримуємо даний підхід, адже у визначенні найбільш повно розкрито: види юридичних осіб та категорії їх учасників, що можуть бути стороною корпоративного спору; види корпоративних правовідносин, щодо яких виникають корпоративні спори.

Структура будь-якого господарського спору складається з трьох елементів: сторони, предмет, підстави. Тому можна підтримати точку зору О. В. Кологойди, яка вважає, що віднесення спору до корпоративного залежить від розуміння поняття корпоративних відносин та їх суб'єктного складу; предмету спору (змісту конфлікту, що склався між учасниками); учасників спору – осіб, між якими існує корпоративний конфлікт; способу ефективного

вирішення спору по суті, що дозволить захистити порушене право позивача в межах одного провадження [52, с. 380].

Верховний Суд у ряді судових рішень зробив висновок, що суди повинні виходити із суті права та/або інтересу, за захистом якого звернулася особа, заявлених вимог, характеру спірних правовідносин, який визначається через зміст та юридичну природу обставин, що склалися (постанови Великої Палати Верховного Суду у справах № 904/3657/18 [93], № 695/2665/16-ц [98], № 676/9009/13-ц [90]). Тож, для формування комплексного розуміння поняття «корпоративний спір» варто визначити кваліфікуючі ознаки, за якими такі спори можливо відмежувати від інших видів правових спорів: зміст, суб'єктний склад, підстави виникнення та інші.

Змістом корпоративного спору є характер спірних правовідносин, а саме – корпоративні правовідносини. Попередня редакція Господарського кодексу України (надалі – ГК України) у ч. 3 ст. 167 визначала корпоративні правовідносини як відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав [17]. Із набуттям чинності нової редакції Закону України «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 (далі – Закон про АТ), його прикінцевими та перехідними положеннями, було виключено ст. 167 ГК України та доповнено Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) новою статтею 96-1. Згідно з ч. 6 ст. 96-1 ЦК України корпоративні відносини визначені як відносини між учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) юридичних осіб, у тому числі які виникають між ними до державної реєстрації юридичної особи, а також відносини між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) щодо виникнення, здійснення, зміни і припинення корпоративних прав [247]. Наведене визначення викликає декілька суттєвих зауважень. По-перше, визначальним критерієм для відмежування корпоративних правовідносин від інших правовідносин був та залишається лише один їх специфічний об'єкт – корпоративні права, тоді як корпоративні правовідносини можуть виникати також щодо охоронюваних законом інтересів, корпоративного управління та

виконання корпоративних обов'язків. По-друге, за такого визначення корпоративними можуть вважатися права учасників юридичних осіб будь-яких організаційно-правових форм, що видається не виправданим. Детально розуміння корпоративних прав та інших об'єктів корпоративних правовідносин буде розглянуто у третьому розділі цієї роботи, а поки окреслимо проблематику визначення корпоративних відносин.

Вченими запропоновано чимало дефініцій корпоративних відносин, частина з яких, як і законодавство, оперує взаємозв'язком з корпоративними правами. Наприклад, І. Я. Бабецька розуміє корпоративні відносини як врегульовані нормами права та установчими документами суспільні відносини, які виникають між засновником (учасниками) юридичної особи і самою юридичною особою в результаті реалізації ними засновницьких прав, а також відносини між учасниками, які складаються щодо набуття, здійснення та припинення корпоративних прав [2, с. 153]. І. Б. Саракун також відстоює подібну позицію щодо виникнення корпоративних відносин у зв'язку із набуттям, реалізацією, припиненням корпоративних прав [225, с. 10].

Деякі науковці розширюють розуміння корпоративних відносин, наприклад, Р. В. Колосов окрім корпоративних прав зазначає також про корпоративні обов'язки [50, с. 36]. Я. С. Марущак у своїй дисертації «Корпоративні права та обов'язки за законодавством України та Європейського Союзу» визначає корпоративні відносини як врегульовані нормами права внутрішні відносини, які складаються між юридичною особою корпоративного типу та її учасниками, а також між учасниками (засновниками) такої юридичної особи у зв'язку зі створенням, управлінням та припиненням діяльності такої юридичної особи, здійсненням корпоративних прав та обов'язків учасниками, а також інші відносини за участю юридичної особи корпоративного права або її учасника, спрямовані на реалізацію корпоративних прав [67, с. 73]. Дане визначення більш повно розкриває сутність корпоративних відносин, однак, ключовим критерієм усе одно залишаються лише корпоративні права.

А. В. Сороченко розуміє корпоративні відносини як особливі майново-організаційні відносини, що мають господарсько-правовий характер і виникають, змінюються та припиняються внаслідок набуття, реалізації та припинення суб'єктами таких відносин корпоративних прав і обов'язків після створення та в процесі функціонування, припинення корпорацій, управління ними [236, с. 7]. О. М. Вінник, натомість, взагалі не оперує поняттям корпоративних прав та визначає корпоративні відносини як відносини, які виникають у процесі створення, функціонування та припинення господарських товариств [13, с. 20].

Тобто, у переважній більшості вітчизняна наука розглядає корпоративні відносини через призму лише одного елементу їх змісту – корпоративних прав. Безумовно, значна частина корпоративних відносин дійсно складається щодо набуття, реалізації та припинення корпоративних прав. Разом з тим, вважаємо обґрунтованим підхід включення до змісту корпоративних відносин не лише корпоративних прав, а і інших елементів – охоронюваних законом інтересів, корпоративних обов'язків та корпоративного управління. Таку позицію поділяють О. А. Беляневич, О. В. Гарагонич, І. В. Лукач, Н. С. Кузнецова та інші вчені.

Окремою підставою виникнення корпоративного спору може виступати також порушення фідучіарних обов'язків. Концепція фідучіарних обов'язків (з англ. *fiduciary duties*) виникла у країнах системи загального права та втілена у багатьох розвинутих правопорядках [268, с. 74-162]. Вона полягає у покладенні на директорів, інших посадових осіб (наприклад, членів правління, наглядових рад) обов'язків діяти у найкращих інтересах компанії, розумно та добросовісно. Основними фідучіарними обов'язками вважаються обов'язок лояльності (з англ. *duty of loyalty*) та обов'язок дбайливого ставлення (з англ. *duty of care*). Концепція фідучіарних обов'язків є новим явищем для української правової системи, однак, уже застосовується судами при вирішенні спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства. Оскільки порушення корпоративних прав, охоронюваних законом інтересів, корпоративних або

фидуціарних обов'язків виступають самостійними підставами оскарження рішень органів управління товариства, їх дослідження буде здійснено у третьому розділі цієї роботи.

Видом корпоративних відносин варто вважати також відносини корпоративного управління. Відповідно до Кодексу корпоративного управління, затвердженого Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 12 березня 2020 року № 118, корпоративне управління – це система правил, практик і процесів, за допомогою яких встановлюються цілі компанії, визначаються способи їх досягнення та відбувається моніторинг результатів господарської діяльності [205]. У науці під корпоративним управлінням розуміється система відносин, за допомогою якої суб'єкти корпоративних правовідносин спрямовують, регулюють, контролюють діяльність самої корпорації через поведінку уповноважених осіб та/або дії, результати дій зобов'язаних суб'єктів [6, с. 35].

З огляду на сутність корпоративного управління, важко було б заперечувати той факт, що воно також є невід'ємним аспектом корпоративних відносин. Так, М. К. Богуш визначає корпоративні правовідносини як комплексні відносини, в яких переважають ознаки господарсько-правової природи, які виникають, змінюються та припиняються в корпораціях з приводу реалізації її суб'єктами належного їм суб'єктивного корпоративного права/інтересу, правовою гарантією реалізації яких є корпоративні обов'язки з метою здійснення корпоративного управління та реалізації корпоративних прав учасниками/акціонерами [6, с. 64-65].

Значення корпоративного управління як елементу змісту корпоративних правовідносин та, відповідно, корпоративних спорів, відображено у судовій практиці. У якості прикладу варто навести корпоративні спори щодо оскарження рішень органів управління товариства про відсторонення або припинення повноважень посадової особи товариства. Конституційний Суд України у рішенні від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010 зазначив, що реалізація учасниками товариства корпоративних прав на участь у його управлінні

шляхом прийняття компетентним органом рішень про обрання (призначення), усунення, відсторонення, відкликання членів виконавчого органу цього об'єднання стосується наділення або позбавлення їх повноважень на управління товариством. Такі рішення уповноваженого на це органу мають розглядатися не в межах трудових, а саме корпоративних правовідносин, що виникають між товариством та особами, яким довірено повноваження з управління ним [222]. За усталеною позицією Верховного Суду, відсторонення відповідно до ч. 3 ст. 99 ЦК України є дією уповноваженого органу товариства, спрямованою на унеможливлення здійснювати членом його виконавчого органу повноважень у сфері управлінської діяльності. За природою корпоративних відносин учасникам товариства має бути надано можливість у будь-який час оперативно відреагувати на дії особи, яка здійснює представницькі функції зі шкодою для інтересів товариства, шляхом позбавлення її відповідних повноважень. Така форма захисту є специфічною дією носіїв корпоративних прав у відносинах з особою, якій вони довірили здійснювати управління товариством, і не може розглядатися в площині трудового права, зокрема в аспекті ст. 46 КЗпП України (Постанови Великої Палати Верховного Суду у справах № 921/36/18 [85], № 915/540/16 [89]). Таким чином, набуття, здійснення, припинення відносин корпоративного управління є одним з елементів корпоративних правовідносин.

Тому, корпоративні відносини варто розглядати як комплексне правове явище, елементами якого є не лише корпоративні права, а і охоронювані законом інтереси, корпоративні та фідучіарні обов'язки, корпоративне управління. З огляду на це, вважаємо доцільним розширити поняття корпоративних відносин та пропонуємо викласти ч. 6 ст. 96-1 ЦК України у наступній редакції: «Корпоративними відносинами є відносини, що пов'язані з набуттям, здійсненням, припиненням, охороною та захистом корпоративних прав та пов'язаних з ними охоронюваних законом інтересів, виконанням корпоративних або фідучіарних обов'язків, корпоративним управлінням,

створенням, діяльністю та припиненням юридичної особи корпоративного типу» [230, с. 42].

Наступною кваліфікуючою ознакою корпоративних спорів є їх особливий суб'єктний склад. П. 3 ч. 1 ст. 20 ГПК України дозволяє сформулювати лише загальне уявлення про те, хто може бути учасниками корпоративного спору: юридична особа; учасник юридичної особи (засновник, акціонер, член), у тому числі учасник, який вибув. Разом з тим, наявне наразі визначення корпоративних спорів у зазначеній статті залишає невирішеними ряд питань: які саме юридичні особи можуть бути учасником корпоративного спору; чи може бути таким учасником орган управління товариства; чи обмежується суб'єктний склад корпоративних спорів лише тими суб'єктами, що зазначені у ст. 20 ГПК України.

Перш за все, варто визначити, яка юридична особа може бути учасником корпоративного спору. Вирішення цього питання має не тільки доктринальне, а і суттєве практичне значення, адже відсутність чіткого розуміння складу учасників корпоративних спорів зумовлює проблеми визначення юрисдикційної приналежності ряду спорів. Так, юридичну особу, яка виступає учасником корпоративних правовідносин та корпоративних спорів, часто називають корпорацією. Поняття «корпорація», у свою чергу, є одним із найбільш дискусійних у теорії корпоративного права. Загалом усі підходи вчених з цього питання можна розділити на дві групи: широкий підхід до розуміння поняття «корпорації», що може бути учасником корпоративного спору, та вузький.

Прихильником широкого підходу є, наприклад, У. Я. Цікало [250, с. 224], який відносить до корпорацій як підприємницькі, так і непідприємницькі товариства. Інші науковці розуміють корпорації ще ширше, наприклад, В. М. Кравчук відносить до них усіх юридичних осіб [58, с. 12]. Однак, вважаємо неправильним ототожнювати корпорацію та юридичну особу. На наш погляд, корпорацією може вважатися лише та юридична особа, що наділена певними особливостями, як буде розглянуто далі.

Прихильники вузького підходу навпаки часто надмірно обмежують коло юридичних осіб, що можуть виступати учасниками корпоративних спорів. Наприклад, Ф. С. Джемілова до таких учасників відносить лише господарські товариства [21, с. 353], а Н. С. Кузнєцова, наприклад, вважає недоцільним розширювати тлумачення поняття «корпорація» до приватних або колективних підприємств, а також не відносить до них виробничі кооперативи [61]. Деякі прихильники вузького підходу, як О. В. Щербина, вважають корпораціями виключно акціонерні товариства, у зв'язку з чим ототожнюють корпоративне та акціонерне право [257, с. 12]. І. В. Лукач, у свою чергу, відносить до корпорацій товариства з обмеженою, додатковою відповідальністю, а також акціонерні товариства. На думку вченої, корпорацією є юридична особа, статутний капітал якої поділений на частки, якими володіють учасники на праві власності та можуть відчужувати їх відповідно до закону, майно такого товариства є відокремленим від майна його учасників, на яких покладено ризик обмеженої відповідальності за боргами товариства, а його управління здійснюється органами корпоративного управління товариства та його учасниками [65, с. 76]. Наведене І. В. Лукач визначення корпорації імпонує, однак, коло юридичних осіб, які можуть виступати учасником корпоративного спору видається значно ширшим.

Варто відзначити, що в українському законодавстві наявна легальна дефініція терміну «корпорація»: за ч. 3 ст. 120 ГК України нею є договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації [17]. Тобто, українське законодавство, на відміну від доктрини, корпорацією взагалі називає господарське об'єднання юридичних осіб, а не окрему юридичну особу. У зв'язку з цим, традиційно в Україні склалося уявлення про корпорацію саме як про об'єднання юридичних осіб, а не як про товариство.

Для того, аби уникнути можливої плутанини та неоднозначності тлумачення, ми підтримуємо науковців, які оперують поняттям не корпорація, а «юридична особа корпоративного типу» [250, с. 18]. До ознак таких юридичних осіб Я. С. Марущак відносить: утворення шляхом об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників; кількість засновників – дві або більше осіб, проте допускається можливість створення однією особою; учасники наділяються корпоративними правами [67, с. 41]. Погоджуючись з таким підходом, додамо ще кілька особливостей, які, на наш погляд, притаманні юридичним особам корпоративного типу: статутний капітал поділено на частки (акції, паї); наявність системи корпоративного управління; учасники, за загальним правилом, не несуть відповідальності за зобов'язання юридичної особи, а остання – за зобов'язання учасників.

Зважаючи на чинне законодавство та класичне розуміння корпоративних відносин, до юридичних осіб корпоративного типу пропонуємо відносити:

- господарські товариства, господарські організації, створені у формі господарських товариств: банки, небанківські фінансові установи, кредитні спілки, страхові компанії, біржі, лізингові компанії, депозитарії, компанії з управління активами, недержавні пенсійні фонди, інвестиційні фірми, клірингові установи, корпоративні інвестиційні фонди, державні та національні акціонерні компанії, холдингові компанії тощо;

- фермерські господарства;

- кооперативи (виробничі, гаражно-будівельні, споживчі, обслуговуючі, сільсько-господарські), члени яких незалежно від напряму діяльності кооперативу є носіями корпоративних прав, а відносини між членами та кооперативом, пов'язані зі створенням, управлінням, діяльністю або припиненням діяльності кооперативу, є корпоративними [98];

- підприємства, засновані на власності двох і більше осіб;

- господарські об'єднання (асоціації, корпорації, консорціуми, концерни).

Однак, у судовій практиці наявна тенденція розширеного тлумачення кола учасників корпоративних спорів та віднесення до останніх юридичних

осіб і інших організаційно-правових форм: громадських об'єднань [99], адвокатських об'єднань чи бюро [91], споживчих товариств [84], релігійних організацій [101]. В усіх цих випадках суди кваліфікують спори за участі вказаних юридичних осіб як корпоративні лише з огляду на один спільний критерій – їх виникнення у зв'язку із необхідністю захисту права позивача на участь в управлінні юридичною особою. Наприклад, у постанові від 12 січня 2021 року у справі № 127/21764/17 Велика Палата Верховного Суду керувалася тим, що оскільки позов було подано на захист права позивача на участь у діяльності органу управління громадського об'єднання товариства садоводів, тобто в управлінні товариством, порядку скликання загальних зборів членів громадського об'єднання та правомочності їх рішення, юрисдикція суду поширюється на вказані відносини, оскільки вони мають ознаки юридичного спору щодо реалізації членом громадської організації свого права на управління нею [99]. У іншій постанові від 26 лютого 2020 року у справі № 750/3192/14 Велика Палата Верховного Суду визнала позивача – засновника та члена адвокатського об'єднання, носієм корпоративних прав, а відносини між ним і відповідачем щодо членства в адвокатському об'єднанні, діяльності останнього та його припинення корпоративними. Слід звернути увагу, що адвокатське об'єднання є організаційною формою адвокатської діяльності тих адвокатів, які беруть у ньому участь на засадах членства (засновники, партнери, керуючі партнери), а також інших адвокатів, які беруть участь в об'єднанні на підставі рішення вищого органу управління об'єднання про прийняття їх до складу учасників об'єднання, перебувають з об'єднанням у трудових відносинах та не беруть участі в управлінні ним. Учасники адвокатського об'єднання, які беруть у ньому виключно трудову участь, не можуть вважатися учасниками корпоративних відносин [91].

Іншими прикладами є висновки Великої Палати Верховного Суду, що спори про оскарження рішень вищого органу управління об'єднання співвласників багатоквартирного будинку пов'язані з управлінням юридичною особою та найбільш наближені до корпоративних (постанова від 01 лютого

2022 року у справі № 910/5179/20) [103]; спори між релігійною організацією та її учасником належать до спорів щодо управління такою організацією, та мають розглядатись у порядку господарського судочинства (постанова від 06 квітня 2021 року у справі № 910/10011/19) [101].

Отже, у судовій практиці домінує підхід, відповідно до якого наявність у особи права брати участь в управлінні юридичною особою є самостійною та достатньою підставою для висновку про корпоративний характер як таких прав учасника (члена), так і правовідносин між ним та відповідною юридичною особою. На нашу думку, така позиція розмиває межі корпоративних відносин і може призвести до висновку про корпоративний характер відносин у всіх юридичних особах, заснованих на членстві з правом участі в управлінні такою юридичною особою, з ігноруванням інших ознак організації корпоративного типу, що на переконання О. В. Кологойди не відповідає доктрині корпоративного права. Як вважає вчена, корпоративні права, що посвідчуються часткою, акцією є оборотоздатними. Водночас права членства в релігійній або громадській організації, споживчому та обслуговуючому кооперативі, адвокатському об'єднанні, пов'язані з особою члена не є оборотоздатними, а інтереси членів таких юридичних осіб зумовлені досягненням мети, задля якої створювалась відповідна юридична особа [52]. Питання розмежування корпоративних та членських прав буде розглянуто у третьому розділі роботи.

Таке штучне розширення кола корпоративних відносин та, відповідно, змісту корпоративних спорів, можливо пояснити прагненням суддів спростити визначення юрисдикції спорів, що пов'язані з управлінням різними організаційно-правовими формами юридичних осіб. На думку О. Р. Кібенко та В. Ю. Уркевича, критерій визначення юрисдикції суду має бути максимально простим, зрозумілим, тобто таким, щоб його можна було застосувати на момент звернення до суду з позовом, а не після того, як суд уже почав розглядати справу [35]. Водночас, не всі вищезазначені категорії спорів за суб'єктним критерієм є корпоративними, і наявність у особи права брати участь в

управлінні товариством не може бути єдиною підставою для кваліфікації спору як корпоративного.

Таким чином, учасником корпоративного спору може бути юридична особа корпоративного типу будь-якої організаційно-правової форми, заснована на об'єднанні майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників, статутний капітал якої поділено на частки, управління справами якої здійснюється на засадах корпоративного управління, а її учасники наділені корпоративними правами та обов'язками [232, с. 98].

Одним із найбільш дискусійних питань є можливість включення до суб'єктного складу корпоративних спорів органу корпоративного управління. Прихильницею такої пропозиції є І. В. Лукач, яка вважає органи корпорації самостійними суб'єктами корпоративних відносин, а також звертає увагу на проблемі неможливості наглядової ради бути відповідачем чи позивачем у справі, тоді як вона могла би представляти інтереси товариства [65, с. 262]. Підтримують включення органів корпоративного управління до суб'єктів корпоративних відносин також В. С. Щербина [256, с. 239-250], О. М. Вінник [14, с. 223], О. Р. Кібенко [34, с. 43].

Законодавство деяких зарубіжних країн також передбачає можливість органів управління товариства бути суб'єктом корпоративних відносин та стороною корпоративного спору. Прикладом цього є Німеччина, законодавство якої відносить до суб'єктів, які наділені правом подати позов про визнання недійсними рішень загальних зборів, правління, членів правління чи наглядової ради (ст. 245 Закону Німеччини «Про акціонерні товариства»). Згідно зі ст. 112 Закону Німеччини «Про акціонерні товариства» наглядова рада уповноважена на представництво інтересів товариства, у тому числі у суді [267].

Такий підхід, з одного боку, видається досить логічним: корпоративне управління є елементом корпоративних відносин, і здійснюється воно саме органами товариства. Останні у процесі своєї діяльності приймають рішення, з приводу яких може виникнути спір, та які можуть бути оскаржені у суді. З іншого боку, така пропозиція містить ряд суттєвих недоліків, з яких можна

зробити висновок про помилковість надання органу товариства статусу самотійного учасника корпоративних відносин та спорів.

По-перше, щоб бути суб'єктом будь-яких правовідносин особа має володіти певними правами та обов'язками, і мати здатність своїми діями набувати таких прав та обов'язків (правосуб'єктність). Юридична особа, її учасник таким вимогам відповідають, тоді як орган корпоративного управління не володіє ні правами, ні обов'язками. Так, ч. 1 ст. 92 ЦК України передбачає, що юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи [247]. Відповідно, за допомогою органу корпоративного управління реалізуються права та обов'язки юридичної особи, однак не самого органу як такого.

По-друге, особа має володіти процесуальною правосуб'єктністю, аби виступати учасником корпоративного спору. Так, за приписами ч. 1 ст. 44 ГПК України, усі фізичні і юридичні особи здатні мати процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, боржника [18]. За ч. 5 ст. 44 ГПК України, юридична особа набуває процесуальних прав та обов'язків у порядку, встановленому законом, і здійснює їх через свого представника [18]. Тоді як орган корпоративного управління не є такою особою, що може мати процесуальні права та обов'язки та самотійно їх здійснювати.

По-третє, орган товариства у процесі прийняття рішень виражає волю фізичних осіб - членів такого органу, і втілює волю товариства, тоді як власна (самотійна) воля у нього відсутня. Варто погодитися з Ю. М. Жорнокуєм, що фізичні особи, які складають органи акціонерного товариства, у внутрішніх, корпоративних відносинах є самотійними суб'єктами, які проявляють власну волю, тоді як у зовнішніх відносинах між товариством та третіми особами вони розглядаються як його складові, які виражають назовні його волю. При цьому, вчений пропонує членів органів товариства визнавати суб'єктами корпоративного управління [29, с. 15]. Як слушно зауважує Я. С. Марущак, невід'ємною властивістю самотійного суб'єкта права є здатність виробляти, виражати, здійснювати персоніфіковану волю. Визнання за органами

управління товариства статусу відокремленого суб'єкта права допускає можливість існування у них самостійної волі та інтересів, які можуть не збігатися з волею самого товариства [67, с. 66].

Таким чином, вважаємо недоцільним розглядати орган управління товариства як самостійного суб'єкта корпоративного спору, з огляду на (1) відсутність у нього корпоративних прав; (2) відсутність процесуальної правосуб'єктності; (3) вираження таким органом волі фізичних осіб, що входять до його складу, та відсутність власної волі [232, с. 101]. Натомість, посадову особу товариства, члена органу управління, діями яких може бути завдано збитків товариству, або право участі в корпоративному управлінні якого може бути порушено (наприклад, внаслідок відсторонення від посади, дострокового припинення повноважень, ненадання повної та достовірної інформації або надання недостовірної чи оманливої інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень), варто включати до складу учасників корпоративного спору. Про наведене свідчить поширена практика подання похідних позовів [232, с. 99], позовів про визнання недійсними рішень органів товариства, якими припинено повноваження члена органу управління, позовів про притягнення до субсидіарної відповідальності посадових осіб товариства в процедурах банкрутства та виведення з ринку неплатоспроможних банків.

У якості особливості суб'єктного складу корпоративних спорів варто відзначити також множинність їх учасників. У господарське процесуальне законодавство України наразі не імplementовано інститут групового або колективного позову (з англ. class action), який закордоном широко використовується саме у корпоративних спорах з метою захисту корпоративних прав та інтересів міноритарних учасників товариств. Груповий (колективний) позов можна визначити як позов уповноваженої особи, що подається в інтересах групи осіб і не передбачає безпосередньої участі членів цієї групи у судовому процесі [232, с. 100].

Історично груповий позов виник у країнах загальної системи права, та наразі у світі існує його дві основні моделі. Першою з них є модель участі

(opt-in), яка передбачає визнання членами групи лише тих, хто засвідчив свій намір приєднатися до такої групи (застосовується у Франції, Італії і Німеччині). Другою моделлю є модель неучасті/відмови (opt-out), за якою груповий позов може за замовчуванням включати всіх тих осіб, які підпадають під наданий позивачем опис членів групи, лише якщо тільки хтось з групи не заявить про відмову від позову (даний механізм діє у Великій Британії і Португалії) [223, с 44]. Окрім цього, існує симбіоз обох механізмів, який діє у Бельгії, наприклад, та передбачає вибір механізму групового позову судом, на підставі аналізу обставин справи [26].

Застосування групових позовів було б особливо корисним при вирішенні корпоративних спорів в Україні, зокрема, у справах щодо примусового викупу та примусового продажу акцій (squeeze-out та sell-out), не виплати дивідендів тощо, у яких часто спостерігається порушення корпоративних прав міноритарних учасників. Натомість, замість групового позову можливим є застосування таких механізмів у корпоративних спорах:

1) інститут процесуальної співучасті осіб (ст. 47 ГПК України). Водночас, цей інструмент вимагає самостійної участі позивачів у судовому процесі, на відміну від групових позовів. Натомість, значна кількість позивачів на практиці часто зумовлює затягування та неефективність розгляду справи, а застосування процесуальної співучасті може призводити до повернення позову унаслідок порушення правил об'єднання позовних вимог;

2) представництво групи учасників корпоративних відносин в силу закону (наприклад, представництво інтересів учасників інституту спільного інвестування компанією з управління активами (на підставі ч. 6 ст. 63 Закону України «Про інститути спільного інвестування» [208]);

3) учасники юридичної особи можуть приєднатися до похідного позову про відшкодування юридичній особі збитків, заподіяних їй посадовою особою [232, с. 101].

Однак, усі ці механізми досить часто не є ефективними, не призводять до бажаного правового результату, а відтак, не можуть стати заміною інституту

групового позову. Відсутність останнього вважаємо істотною прогалиною у господарському процесуальному законодавстві, заповнення якої сприяло би забезпеченню захисту прав міноритарних акціонерів у корпоративних спорах, які, порівняно з іншими учасниками, володіють об'єктивно меншими можливостями такого захисту.

З огляду на це, пропонуємо доповнити ГПК України статтею 47-1, у якій закріпити право подання групового позову, визначивши останній як позов, що подається уповноваженою особою, від власного імені в інтересах визначеної в їх спільній заяві кількості осіб, порушене право або охоронюваний законом інтерес яких виник з тотожних правовідносин, юридичних та фактичних підстав, які не беруть безпосередню участь у розгляді справи як співпозивачі, але на кожного з яких поширюється прийняте судове рішення.

Для України вважаємо оптимальним застосування моделі групового позову за принципом opt-in, з метою персоніфікації кожного члена групи та спрощення виконання рішення. Підстави групового позову можна класифікувати на юридичні (норми права, які обумовлюють вимоги) та фактичні (обставини та факти) [232, с. 101]. Застосування інституту групових позовів вважаємо доцільним для таких видів корпоративних спорів, як спори про стягнення оголошених дивідендів; спори про переведення прав та обов'язків покупця акцій, частки у статутному капіталі юридичної особи у зв'язку з порушенням переважного права на придбання акцій, частки; спори про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі діями або бездіяльністю її посадової особи.

Підтримуємо позицію О. В. Кологойди щодо необхідності закріплення у рішенні суду про задоволення групового позову обов'язку відповідача опублікувати інформацію про таке рішення у встановлений судом строк в офіційних друкованих виданнях України, а також встановлення у законі норми щодо розміщення судом повідомлення про відкриття провадження по груповому позову і про прийняте рішення на веб-порталі судової влади України

[41, с. 124]. Окрім цього, вважаємо доцільним передбачити публікацію відповідачем рішення також на своєму веб-сайті (за його наявності).

З огляду на викладене, пропонуємо доповнити ГПК України статтею 47-1 у наступній редакції:

«47-1. Груповий позов

1. Груповим позовом є позов, який подається уповноваженою особою, від власного імені в інтересах визначеної в їх спільній заяві кількості осіб, порушене право або охоронюваний законом інтерес яких виник з тотожних правовідносин, юридичних та фактичних підстав, які не беруть безпосередню участь у розгляді справи як співпозивачі, але на кожного з яких поширюється прийняте судове рішення.

2. Особа має право звернутися до суду за захистом прав або охоронюваних законом інтересів групи осіб за наявності наступних умов:

1) предметом спору є однорідні права або охоронювані законом інтереси членів групи осіб;

2) порушене право або охоронюваний законом інтерес членів групи осіб виникли з тотожних правовідносин, юридичних та фактичних підстав;

3) наявний спільний відповідач щодо кожного з членів групи осіб;

4) використання усіма членами групи осіб однакового способу захисту своїх прав.

3. Уповноважена особа, яка звертається до суду з груповим позовом, користується усіма процесуальними правами та несе усі процесуальні обов'язки позивача.

4. Суд розміщує повідомлення про відкриття провадження за груповим позовом, а також про судові рішення, прийняте за результатами розгляду групового позову, на веб-порталі судової влади України.

5. Відповідач зобов'язаний опублікувати інформацію про судові рішення, прийняте за результатами розгляду групового позову, у встановлений судом строк в офіційних друкованих виданнях України, а також на веб-сайті відповідача (у разі його наявності)».

Корпоративні спори часто мають комплексний характер і можуть зачіпати інтереси не лише юридичної особи та її учасників, а і інших осіб. Такими можуть бути особи, які не є учасниками корпоративних відносин, але можуть брати участь при розгляді корпоративних спорів – наприклад, нотаріуси, державні реєстратори, професійні учасники ринку цінних паперів. Такі особи не можуть виступати позивачем у корпоративних спорах, так як у них відсутнє корпоративне право чи інтерес, які могли б бути порушені. Водночас дії цих осіб можуть призводити до порушення корпоративних прав інших учасників, що зумовлює їх залучення як третіх осіб без самостійних вимог щодо предмету спору на стороні відповідача, свідків. Наведений підхід підтверджується практикою Верховного Суду, наприклад, у постанові від 13 березня 2019 року у справі № 202/30/17 [83].

Прикладом існування розширеного суб'єктного складу корпоративних спорів є постанова Верховного Суду від 10 червня 2020 року у справі № 910/11688/19, у якій позивач – учасник товариства з обмеженою відповідальністю, звернувся з позовом до Міністерства юстиції України про скасування його наказу щодо скасування реєстраційних дій та зобов'язання вчинити дії. Верховний Суд відніс даний спір до корпоративних, зазначивши наступне: «Оскільки, звернення до суду із цим позовом зумовлене необхідністю захисту корпоративних та майнових прав позивача, а не прав у сфері публічно-правових відносин, то вказане виключає розгляд цієї справи в порядку адміністративного судочинства і справа має вирішуватися в порядку господарського судочинства» [148].

Слід звернути увагу також на окрему категорію осіб, які наразі не визнаються законодавством та наукою як учасники корпоративних спорів – кінцеві бенефіціарні власники товариства. Відповідно до положень Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», кінцевий бенефіціарний власник – це будь-яка фізична особа, яка здійснює вирішальний вплив (контроль) на

діяльність клієнта та/або фізичну особу, від імені якої проводиться фінансова операція [204]. У вказаному законі також розрізняються ступені вирішального впливу – прямий та непрямий. Так, ознакою здійснення прямого вирішального впливу на діяльність є безпосереднє володіння фізичною особою часткою у розмірі не менше 25 відсотків статутного капіталу або прав голосу юридичної особи. Тоді як ознаками здійснення непрямого вирішального впливу на діяльність є принаймні володіння фізичною особою часткою у розмірі не менше 25 відсотків статутного капіталу або прав голосу юридичної особи через пов'язаних фізичних чи юридичних осіб, трасти або інші подібні правові утворення, чи здійснення вирішального впливу шляхом реалізації права контролю, володіння, користування або розпорядження всіма активами чи їх часткою, права отримання доходів від діяльності юридичної особи, трасту або іншого подібного правового утворення, права вирішального впливу на формування складу, результати голосування органів управління, а також вчинення правочинів, які дають можливість визначати основні умови господарської діяльності юридичної особи, або діяльності трасту або іншого подібного правового утворення, приймати обов'язкові до виконання рішення, що мають вирішальний вплив на діяльність юридичної особи, трасту або іншого подібного правового утворення, незалежно від формального володіння [204].

Останнім часом для корпоративного законодавства притаманна тенденція особливої уваги до проблеми забезпечення прозорості структури власності юридичних осіб та, зокрема, можливості визначення їх кінцевих бенефіціарних власників. Одним із свідчень цього є затвердження постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 19 вересня 2023 року № 1011 Методології визначення юридичною особою кінцевого бенефіціарного власника. При цьому, зазначений документ встановлює ряд джерел відомостей, що дозволяють встановити кінцевого бенефіціарного власника юридичної особи залежно від його ступеню вирішального впливу. Так, джерелами даних щодо кінцевого бенефіціарного власника, який здійснює прямий вирішальний

вплив на діяльність юридичної особи є, зокрема: реєстр власників іменних цінних паперів, інформаційні довідки, виписки з рахунків у цінних паперах акціонерів, наданих депозитарними установами (для акціонерних товариств); облікова система часток товариств з обмеженою та з додатковою відповідальністю; відомості про юридичну особу в ЄДР щодо розміру статутного капіталу (пайового фонду) та розміру частки кожного із засновників (учасників) (для товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю (крім товариств, облік часток яких ведеться Центральним депозитарієм цінних паперів), приватного підприємства, командитного, повного товариства, фермерського господарства із статусом юридичної особи); відомості про засновників, учасників, акціонерів, членів юридичних осіб, що містяться в реєстрах іноземних держав та інші джерела. Натомість, серед джерел відомостей, що дозволяють встановити кінцевого бенефіціарного власника та ознак непрямого вирішального впливу на діяльність юридичної особи зазначаються внутрішні (локальні) документи юридичної особи, протоколи засідань органів управління юридичної особи, корпоративний договір, пояснення посадових осіб, засновників/учасників/акціонерів/членів юридичної особи та інші джерела [207].

В Україні розповсюдженою є практика структурування бізнесу із залученням іноземних юрисдикцій, що має чимало переваг, проте при вирішенні корпоративних спорів обумовлює перешкоди. Зокрема, якщо учасником справи є юридична особа-нерезидент, підлягають застосуванню положення розділу IX ГПК України щодо проваджень у справах за участі іноземних осіб.

Так, якщо в процесі розгляду справи господарському суду необхідно вручити документи, отримати докази, провести окремі процесуальні дії на території іншої держави, господарський суд може звернутися з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави (ч. 1 ст. 367 ГПК України) [18]. Такі судові доручення

надсилаються у порядку, визначеному Конвенцією про вручення судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах від 15 листопада 1965 року, яка застосовується щодо всіх випадків, коли існує потреба в передачі судових та позасудових документів для вручення за кордоном [51]. При цьому, звернення із судовим дорученням про надання правової допомоги або вручення виклику до суду чи інших документів до іноземного суду є підставою для зупинення провадження у справі відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 228 ГПК України [18].

Відповідно, участь у справі нерезидента часто призводить до істотного збільшення строків розгляду справи, адже потребує додаткових дій щодо перекладу та вручення процесуальних документів закордоном, надання судових доручень. Вирішенням цієї проблеми могло би бути визнання кінцевого бенефіціарного власника, який має зареєстроване місце проживання в Україні, як уповноваженого представника учасника-нерезидента [232, с. 100].

Окрім цього, у деяких випадках доцільним було б залучення до участі у корпоративних спорах кінцевого бенефіціарного власника товариства як учасника справи. Зокрема, це видається виправданим у спорах про відшкодування шкоди (збитків), заподіяних товариству діями (бездіяльністю) посадової особи, виплату компенсації тощо у межах доктрини «підняття корпоративної завіси» (у науці та судовій практиці також використовується термін «підняття корпоративної вуалі», що є тотожним за змістом). Як відзначає О. В. Кологойда, в умовах обмеженої відповідальності деякі учасники корпорації стали «уникати» особистої відповідальності і взятих на себе зобов'язань, приховувати особу реального вигодонабувача під прикриттям «корпоративної вуалі». Тому останнім часом суди багатьох держав відступають від принципу обмеженої відповідальності (limited liability) засновників (учасників) за борги юридичної особи, застосовуючи для цього спеціальні механізми з метою встановлення справедливості – так званої концепції зняття «корпоративної вуалі». Корпорація та особа (особи), які володіють всіма акціями та активами, сприймаються як тотожні, що дозволяє притягнути до

відповідальності осіб, які стоять за корпорацією [42, с. 70]. При цьому, вчена відносить кінцевих бенефіціарних власників до суб'єктів корпоративної відповідальності [42, с. 67].

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини підняття корпоративної завіси може відбуватися у випадках, коли учасник юридичної особи володіє значною часткою у статутному капіталі (значним пакетом акцій), що дозволяє йому одноосібно формувати волю юридичної особи, коли такий учасник є активним, впливає на справи компанії, бере участь в оперативному управлінні (на відміну від того учасника, який не бере участі в управлінні компанією і лише очікує на дивіденди). Тобто в усіх тих випадках, коли компанія та акціонер нерозривно пов'язані між собою (ідентифікуються як одне ціле) і було б їх штучним відокремлення [179].

Якщо у науці та законодавстві України кінцеві бенефіціарні власники поки не визнані як учасники корпоративного спору, судова практика уже містить такі прецеденти. Як приклад варто навести постанову Верховного Суду від 15 червня 2022 року у справі № 905/671/19 за позовом про визнання недійсним рішення наглядової ради ПрАТ «Авдіївський коксохімічний завод» про затвердження ринкової вартості акцій та визнання права позивача на отримання компенсації за примусово вилучені акції. За результатами розгляду справи, Верховний Суд виклав ряд важливих позицій: «...оскільки ознакою домінуючого контрольного пакету акцій є наявність повного контролю над товариством з боку мажоритарного акціонера (його афілійованих осіб чи осіб, що діють з ним спільно на підставі угоди), то позивач (колишній міноритарний акціонер) має право вибору щодо відповідача, адже вигоду від викупу акцій у міноритарних акціонерів отримує насамперед товариство, у якого суттєво знижуються витрати, а також мажоритарний акціонер, який отримує повний контроль над товариством. [...] міноритарний акціонер може звертатися з позовом про визначення суми компенсації, стягнення збитків або неправомірної вигоди як до покупця, так і до його афілійованих осіб чи третіх осіб, які брали участь у придбанні пакету акцій міноритаріїв у процедурі сквіз-аут, кінцевого

бенефіціарного власника, а також до емітента. Формальна юридична відокремленість вказаних осіб у цьому випадку не має значення, підлягає застосуванню доктрина «підняття корпоративної завіси» [177].

Зазначена доктрина також часто застосовується у справах про банкрутство як інструмент притягнення до субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями товариства-боржника його учасників, кінцевих бенефіціарних власників, дії чи бездіяльності яких призвели до банкрутства товариства, заподіяння шкоди йому та/або кредиторам. Так, Верховний Суд у постанові від 10 серпня 2023 року у справі № 911/2581/14 (911/1311/22) зазначає про механізм притягнення винних осіб у доведенні боржника до банкрутства, які використовували таку особу як прикриття («вуаль») для досягнення своїх цілей (отримання доходів, матеріальної вигоди, зокрема через зловживання правом тощо), до додаткової (субсидіарної) відповідальності; суб'єктами субсидіарної відповідальності за доведення до банкрутства є: 1) засновники (учасники, акціонери); 2) керівники боржника; 3) інші особи, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії [194].

У іншій постанові від 08 червня 2023 року у справі № 910/17743/18 Верховний Суд, застосовуючи доктрину підняття корпоративної завіси, підтримав позицію щодо покладення субсидіарної відповідальності за зобов'язання товариства-боржника на його бенефіціарних власників та зазначив, що «суб'єктом субсидіарної відповідальності може бути особа, яка отримала істотну (відносно масштабу діяльності боржника) вигоду у вигляді збільшення активів, яка не могла б утворитися у випадку відповідності дій засновників та керівника боржника закону, в т.ч. принципу добросовісності» [188].

З огляду на викладене, вважаємо необхідним залучення до участі у корпоративних спорах кінцевого бенефіціарного власника товариства як учасника справи у межах доктрини «підняття корпоративної завіси», а також

визнання кінцевого бенефіціарного власника, який має зареєстроване місце проживання в Україні, як уповноваженого представника учасника-нерезидента.

Отже, суб'єктний склад корпоративних спорів є множинним та включає як учасників корпоративних відносин (юридичну особу корпоративного типу, її учасників, членів, акціонерів, засновників, учасників, що вибули), так і інших осіб, дії чи бездіяльність яких можуть призвести до виникнення корпоративного спору (членів органів управління, посадових осіб юридичної особи, державних реєстраторів, нотаріусів, професійних учасників ринків капіталу та інших). Детально особливості суб'єктного складу корпоративних спорів з оскарження рішень органів управління товариства буде розглянуто у наступному розділі.

Наступною кваліфікуючою ознакою, що відмежовує корпоративні спори від інших спорів є підстава їх виникнення. Як було зазначено, правова теорія виробила єдиний підхід лише щодо однієї такої підстави – порушення, невизнання або оспорювання корпоративного права. Тоді як *корпоративні спори можуть виникати також у зв'язку з порушенням охоронюваних законом інтересів, корпоративних або фідучіарних обов'язків, права на участь у корпоративному управлінні, а також зловживання правом.*

При цьому, як свідчить практика корпоративних спорів, особливо розповсюдженим воно є у практиці спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства. Так, нерідко широкі можливості оскарження рішень органу корпоративного управління використовуються учасниками не для того, щоб захистити своє корпоративне право чи інтерес, а задля нанесення шкоди товариству, блокування його діяльності, шантажу чи здобуття контролю над товариством.

Інститут зловживання правом застосовується у ряді зарубіжних країн, наприклад, у країнах континентального права – Німеччині, Швейцарії, Франції. Даний інститут регулює відносини з перевищення меж реалізації прав їх носіями за допомогою трьох груп правових норм, які містять 1) заборону шикани як форми зловживання правом; 2) вимоги здійснення суб'єктивних прав

відповідно до «чеснот» або «сумлінного» їх здійснення; 3) вимоги здійснення суб'єктивних прав з урахуванням суспільних інтересів. При цьому, німецьке право передбачає наявність шкоди як обов'язкової ознаки зловживання правом [19, с. 92-94]. Французька доктрина зловживання правом ґрунтується на судовій практиці, якою встановлено, що той, хто користується правом, зобов'язаний рахуватися з інтересами оточуючих, що володіють юридичним захистом. Будь-які ексцеси в користуванні правом, через які це панування притискається чи обмежується, становлять зловживання правом [73, с. 14-15].

В українському законодавстві інститут зловживання правом закріплений у ст. 13 ЦК України, відповідно до ч. 3 якої не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах [247]. У вітчизняній науці сформовано чимало визначень поняття зловживання правом. Так, С. Ю. Серьогін визначає зловживання правом як неправомірне здійснення суб'єктивного цивільного права, що полягає у порушенні суб'єктом права меж здійснення суб'єктивного права [226, с. 140]. О. В. Кучмієнко надає визначення зловживання правом у корпоративних правовідносинах як особливої форми реалізації права господарським товариством або його учасником, що є нелінійною системою, яка характеризується вольовим, недобросовісним та нецільовим використанням права, що полягає в реалізації правоохоронюваного інтересу, який суперечить суті такого права за наявності інших механізмів реалізації такого правоохоронюваного інтересу або якщо така реалізація порушує (може порушити) правоохоронювані інтереси інших осіб [64, с. 44].

Тлумачення змісту зловживання правом міститься також у висновках Верховного Суду, наприклад, у постанові від 17 лютого 2022 року у справі № 911/698/21: «зловживання правом» необхідно розуміти як суперечність, оскільки якщо особа користується власним правом, то його дія дозволена, а якщо вона не дозволена, то саме тому відбувається вихід за межі свого права та дія без права. Сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій, які складають зміст відповідного суб'єктивного цивільного права,

недобросовісно, в тому числі всупереч меті такого права. Зловживання правом і використання приватно-правового інструментарію всупереч його призначенню проявляється в тому, що: (i) особа (особи) «використовувала / використовували право на зло»; (ii) наявні негативні наслідки (різного прояву) для інших осіб; (iii) враховується правовий статус особи / осіб [173].

В. В. Резнікова у якості різновиду зловживання процесуальними правами виділяє зловживання правом на позов (позов подається без визначених на те правових підстав чи без конкретизації порушень з боку відповідача тощо) [217, с. 35]. Так, формою зловживання правом у корпоративних відносинах може бути подання позову про визнання недійсним рішення органу управління товариства за відсутності порушеного (невизнаного, оспорюваного) корпоративного права або інтересу позивача, недобросовісно, не з метою захисту такого права або інтересу, а задля досягнення інших цілей на шкоду товариству чи іншим учасникам. Прикладами таких позовів є оскарження рішень органів управління товариства з підстав формальних процедурних порушень, які не призвели до порушення корпоративного права та інтересу позивача та не вплинули на прийняття відповідного рішення; оскарження рішень наглядової ради про відмову у скликанні позачергових загальних зборів у випадках неодноразового їх скликання учасником з одного й того ж питання. Правовим наслідком зловживання правом на оскарження рішення органу управління товариства можна вважати відмову у задоволенні позову, що підтверджується судовою практикою (наприклад, постанова Верховного Суду від 14 грудня 2021 року у справі № 905/2291/19 [170]).

У контексті зловживання правом у корпоративних спорах заслуговує на увагу постанова Верховного Суду від 15 червня 2022 року у справі № 910/6685/21. Так, у цій справі позивач (акціонер) доводив факт порушення порядку формування наглядової ради як підставу для визнання недійсними будь-яких рішень цього органу, незалежно від їх змісту. Верховний Суд дійшов висновку, що такий підхід може суттєво дестабілізувати та заблокувати роботу товариства у випадку триваючого корпоративного конфлікту між двома

акціонерами, може призвести до непропорційного втручання суду у питання корпоративного управління та господарської діяльності товариства, а також наголосив, що блокування рішень загальних зборів і, тим самим, ускладнення функціонування товариства є недопустимим і є зловживання акціонером своїми корпоративними правами [176].

Тобто, при вирішенні корпоративних спорів суди мають комплексно досліджувати співвідношення інтересів позивача з інтересами інших учасників та товариства загалом, та оцінювати, як задоволення вимог позивача може вплинути на діяльність товариства та реалізацію корпоративних прав інших його учасників. Наведена практика також узгоджується з поширеним у США принципом невтручання у бізнес-рішення (англ. «business judgment rule»), яке останнім часом переймають українські суди при вирішенні корпоративних спорів. Суть даного принципу полягає в тому, що суд не втручається в питання господарської діяльності компанії, не замінює її менеджменту й не може оцінювати бізнес-рішення з точки зору ефективності [70]. Це правило обумовлене природою корпоративних відносин та повинне забезпечувати недопущення свавільного судового втручання у нормальне здійснення корпоративного управління в товаристві.

Таким чином, під час розгляду корпоративних спорів судам слід з'ясувати, чи дійсно відбулося порушення корпоративного права позивача, чи останній лише використовує своє право на оскарження рішення органу управління товариства для завдання шкоди його діяльності чи досягнення особистих інтересів. У разі, якщо встановлено факт подання позову саме у зв'язку зі зловживанням корпоративним правом, і порушення такого права позивача відсутнє, судам слід відмовляти у задоволенні позову.

У якості кваліфікуючої ознаки корпоративних спорів варто виділити також виключний характер та множинність способів захисту. Науковці справедливо зазначають про особливий спосіб захисту учасників корпоративних відносин – корпоративний позов. Обґрунтованим вважаємо підхід О. В. Кологойди, яка під корпоративним позовом розуміє судовий засіб

захисту прав та законних інтересів учасників корпоративних правовідносин – акціонерного товариства (в особі органів управління і посадових осіб) та акціонерів [43, с. 153]. Зважаючи на суб'єктний склад корпоративних спорів, поняття «корпоративний позов» пропонуємо поширити на судові способи захисту прав та законних інтересів усіх юридичних осіб корпоративного типу, їх учасників (засновників, членів, акціонерів, а також учасників, що вибули) та членів органів управління.

Як свідчить практика корпоративних спорів, позовні вимоги у таких справах є унікальними та не характерними для інших категорій спорів. Наприклад, предметом корпоративного спору можуть бути визнання недійсними рішень органів управління товариства, установчих документів, переведення прав та обов'язків покупця акцій, частки у статутному капіталі, стягнення дивідендів, несплачених внесків, відшкодування збитків, заподіяних діями (бездіяльністю) посадової особи, спори, що виникають з корпоративних договорів тощо. Відповідно, особливістю корпоративних спорів є множинність виключних способів захисту, властивих лише для цього виду правових спорів.

Зважаючи на усі вищевикладені ознаки, пропонуємо визначити *корпоративний спір як спір між юридичною особою корпоративного типу та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі й учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами), пов'язаний із набуттям, здійсненням, припиненням корпоративних прав або пов'язаних з ними охоронюваних законом інтересів, виконанням корпоративних або фідучіарних обов'язків, створенням юридичної особи, діяльністю та припиненням юридичної особи, участю в корпоративному управлінні.*

1.2. Класифікація корпоративних спорів

Класифікація правових спорів має істотне як наукове, так і практичне значення, адже дозволяє вирішити питання юрисдикції тих чи інших спорів. Що стосується корпоративних спорів, то їх класифікація на рівні законодавства

наразі відсутня. ГПК України у п. 3 ч. 1 ст. 20 лише надає визначення спорів з корпоративних відносин, однак, не наводить їх види. Як наслідок, особливо актуальною на практиці є проблема визначення, чи є певний спір корпоративним та, відтак, чи належить він до юрисдикції господарських судів. Вважаємо, що вирішити цю проблему дозволило би закріплення нормативного переліку корпоративних спорів у ст. 20 ГПК України.

Для того, аби виокремити види корпоративних спорів, звернемося до їх наукових класифікацій. Так, чимало вчених наводили власні критерії поділу корпоративних спорів: за суб'єктним складом, об'єктами захисту, метою, предметом позовних вимог тощо. Однак, єдине системне бачення видів корпоративних спорів у науці поки відсутнє.

Наприклад, О. Р. Ковалишин поділяє корпоративні спори за суб'єктним складом на: 1) спори, що виникають між учасниками, в тому числі учасником, який вибув; 2) спори між корпорацією та її учасником; 3) спори між корпорацією чи учасником корпорації та будь-яким іншим учасником приватноправових відносин [37].

Ця класифікація є подібною до поглядів тих вчених, які поділяють корпоративні спори на внутрішні, що виникають усередині товариства (між його учасниками, товариством і учасниками тощо), та зовнішні, тобто спори за участі третіх осіб. Такий поділ здійснює і О. В. Бігняк, який розрізняє (1) внутрішньо правові конфлікти, що виникають між: членами юридичної особи; юридичною особою і її членами; між органами юридичної особи і між членами таких органів; членами юридичної особи і управлінцями, та (2) зовнішньо правові конфлікти, що виникають між членами юридичної особи і третіми особами (контрагентами, державними органами, іншими організаціями тощо)[5, с. 320].

Наведена класифікація видається обґрунтованою, адже безпосередньо впливає з суб'єктного складу корпоративних спорів. Як вказувалося вище, учасниками корпоративного спору можуть бути як юридична особа та її учасники, так і інші особи (посадові особи, державні реєстратори, нотаріуси

тощо). Вважаємо, що такий поділ відображає не лише суб'єктний склад різних корпоративних спорів, а і інтереси, які зачіпаються у таких спорах. Так, внутрішні корпоративні спори переважно зачіпають інтереси усіх учасників юридичної особи та саму таку особу, так як однією із сторін є або сама юридична особа, або її учасник. Такими спорами можуть бути ті, що пов'язані з набуттям, реалізацією, припиненням корпоративних прав, оскарженням рішень органів корпоративного управління, виключенням учасників, спори, що виникають з корпоративних договорів та інші. Натомість, у зовнішніх корпоративних спорах об'єктом захисту переважно виступає корпоративне право та інтереси не всієї юридичної особи, а її учасника, унаслідок дій третіх осіб. Прикладами є спори, пов'язані з договірними зобов'язаннями, наприклад, щодо оскарження правочинів із заінтересованістю та значних правочинів, правочинів щодо акцій, часток у статутному капіталі тощо.

Ряд науковців поділяють корпоративні спори на види за критерієм їх об'єкту. Так, О. Р. Ковалишин виділяє спори, які виникають з приводу майнових корпоративних прав та спори, які виникають з приводу організаційних корпоративних прав [37], а О. В. Бігняк визначає корпоративні спори щодо: організаційних прав; майнових прав; інформаційних прав [5, с. 320].

Деякі вчені також оперують критерієм виду корпоративних прав, однак поділяють останні на види залежно від суб'єктів, яким такі права належать. Зокрема, А. В. Смітюх розрізняє корпоративні права засновників, що реалізуються у засновницьких правовідносинах у процедурі створення товариства; корпоративні права квазізасновників, що реалізуються у квазізасновницьких правовідносинах у процедурі збільшення капіталу товариства шляхом внесення вкладів; корпоративні права учасників, що реалізуються у правовідносинах участі у товаристві протягом часу діяльності та у процедурі припинення товариства; залишкові корпоративні права колишніх учасників, що реалізуються у залишкових корпоративних правовідносинах після припинення участі у товаристві [235, с. 99]. Виділяє так звані залишкові

корпоративні права і А. В. Сороченко та називає права, які існують після припинення правового зв'язку учасника з юридичною особою, у тому числі на дивіденди, надкорпоративними правами [236, с. 49]. Такий підхід є логічним та відповідає як реальним корпоративним відносинам, так і законодавству: п. 3 ч. 1 ст. 20 ГПК України вказує серед учасників корпоративного спору учасника юридичної особи, який вибув. Дійсно, колишній учасник може звернутися до суду за захистом свого корпоративного права, якщо порушення такого права відбулося до моменту його виходу з товариства (наприклад, у разі оскарження рішення загальних зборів, прийнятого на момент наявності у особи статусу учасника товариства; оскарження виключення такого учасника зі складу товариства; стягнення невиконаних дивідендів тощо).

Разом з тим, класифікація корпоративних спорів лише за видом порушеного корпоративного права обмежує розуміння різноманіття корпоративних спорів. Як було з'ясовано, підставою виникнення корпоративного спору може бути порушення не лише корпоративного права та інтересу, а і невиконання чи неналежне виконання обов'язку, зокрема, корпоративних та фидуціарних обов'язків.

У науці наявні класифікації корпоративних спорів і за іншими критеріями. Наприклад, за метою створення юридичної особи корпоративного типу корпоративні спори поділяють на види залежно від того, якою юридичною особою є сторона спору – створеною з метою отримання прибутку чи без такої мети [5, с. 320]. Крім того, іноді корпоративні спори поділяють також на договірні та позадоговірні [69, с. 268].

Деякі вчені дотримуються досить широкого підходу до класифікації корпоративних спорів. Наприклад, О. В. Бігняк до критеріїв класифікації корпоративного спору відносить не лише юридичні, а й економічні, соціальні [5, с. 304]. Однак, як слушно зауважує О. В. Кологойда, такий широкий підхід у поєднанні з розширенням суб'єктного складу учасників корпоративних відносин створює небезпечну на практиці ситуацію правової невизначеності, коли до корпоративних спорів починають відносити суміжні правові спори,

підставою виникнення яких не є корпоративні відносини, а предметом спору не є порушення корпоративного права (обов'язку) [49, с. 251]. Погоджуємося з позицією вченої та вважаємо, що варто розробити чіткі критерії, які б дозволяли однозначно розмежувати корпоративні спори та інші правові спори.

З огляду на сутність та ознаки корпоративних спорів, пропонуємо виділяти наступні критерії їх класифікації: суб'єктний склад; підстава виникнення; предмет позову.

За суб'єктним складом корпоративні спори варто поділяти на спори: (а) між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі тим, який вибув; (б) між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи; (в) між юридичною особою та членом органу управління, у тому числі, повноваження якого припинені. При цьому, третьою особою можуть виступати набувач акцій/часток/паїв, спадкоємець/ правонаступник, контрагент, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб тощо.

За підставою виникнення корпоративні спори пропонуємо класифікувати на:

(1) спори, що виникають з порушення (невизнання, оспорування) корпоративних прав (організаційних, майнових або інформаційних), охоронюваних законом інтересів, та/або права участі в корпоративному управлінні;

(2) спори, що виникають із невиконання (неналежного виконання) корпоративних або фідучіарних обов'язків (наприклад, за похідним позовом товариства до посадової особи про стягнення збитків, завданих винними діями або бездіяльністю такої особи).

Особливу увагу варто приділити класифікації за третім пропонованим критерієм – предметом позову. Саме цей поділ має істотне практичне значення, оскільки відображає множинність способів захисту корпоративних прав та дозволяє вирішити проблеми юрисдикції корпоративних спорів. Пропонуємо

виділяти наступні види корпоративних спорів, перелік яких вважаємо необхідним закріпити і на законодавчому рівні у ст. 20 ГПК України:

1) спори щодо оскарження учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, рішень, дій або бездіяльності юридичної особи та органів її управління (наприклад, спори про визнання недійсним рішення загальних зборів [189; 174], рішення наглядової ради [181; 176], про оскарження дій/бездіяльності щодо реалізації права на отримання інформації [129; 131] тощо). До даної категорії можна також віднести спори про оскарження учасником бездіяльності товариства щодо нескликання річних загальних зборів учасників товариства. Так, за висновком Верховного Суду у постанові від 30 вересня 2021 року у справі № 910/16496/19 непроведення товариством річних загальних зборів учасників та перешкоджання позивачу у їх самостійному скликанні порушує корпоративні права позивача щодо участі в управлінні діяльністю товариства [165].

Саме ця категорія спорів є найпоширенішою серед корпоративних спорів, що розглядаються господарськими судами, і виступає предметом цього дослідження. При цьому, як зазначено у п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» (далі – Постанова Пленуму ВСУ від 24.10.2008), звернення до суду з позовом про визнання недійсними рішень органів управління товариства мають лише ті його акціонери (учасники), які були акціонерами (учасниками) на дату прийняття рішення, що оскаржується [212]. Відповідно, якщо позов про визнання недійсним рішення органу управління пред'являє особа, яка не володіла корпоративними правами або правом на участь в управлінні товариством на момент прийняття оскаржуваного рішення (наприклад, кредитор товариства), такий спір не є корпоративним;

2) спори про визнання недійсними установчих документів (повністю або в частині окремих положень), змін до них. Аналогічно до попереднього виду корпоративних спорів, такий позов може бути пред'явлено лише учасником (засновником, акціонером, членом) юридичної особи, корпоративні права якого

порушуються положеннями установчих документів. При цьому, не належать до корпоративних спори, якщо дану вимогу заявляють суб'єкти владних повноважень, що здійснюють контроль за діяльністю юридичної особи, а також органи, які здійснюють державну реєстрацію юридичних осіб (п. 1.8 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» від 25.02.2016 № 4 (далі – Постанова Пленуму ВГСУ від 25.02.2016) [203];

3) спори щодо обрання, відкликання, відсторонення, поновлення на посаді, припинення повноважень керівників чи інших посадових осіб юридичної особи, окрім трудових спорів. При розгляді даної категорії спорів розповсюдженою є проблема визначення їх юрисдикції, зокрема, розмежування цих спорів з трудовими, що буде детально розглянуто у другому розділі цієї роботи. Особливо актуальним це питання є для визначення юрисдикції спорів щодо звільнення топ-менеджменту компанії. Так, у контексті розмежування трудових та корпоративних відносин, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 15 вересня 2020 року у справі № 205/4196/18 вказала, що за правилами цивільного судочинства треба розглядати спори, в яких позивач оскаржує законність розірвання з ним трудового договору з підстав, передбачених КЗпПУ (зокрема, за пунктом 8 частини першої статті 36 КЗпПУ), крім такого розірвання за пунктом 5 частини першої статті 41 КЗпПУ (припинення повноважень за частиною третьою статті 99 ЦК України). До юрисдикції господарського суду належать спори, в яких позивач, повноваження якого як керівника юридичної особи (її виконавчого органу) припинені за частиною третьою статті 99 ЦК України, пунктом 5 частини першої статті 41 КЗпПУ, оскаржує законність дій органу управління юридичної особи (загальних зборів, наглядової ради) з такого припинення повноважень (звільнення) [96];

4) спори, пов'язані зі створенням юридичної особи, у тому числі, пов'язані з набуттям корпоративних прав у процесі заснування юридичної особи. Як свідчить формулювання п. 3 ч. 1 ст. 20 ГПК України, до

корпоративних спорів належать також ті, що пов'язані зі створенням юридичної особи. Створеною юридична особа вважається лише з моменту її державної реєстрації, але уже до цього між засновниками також виникають корпоративні відносини щодо заснування юридичної особи та набуття корпоративних прав. На цьому етапі, відповідно, можуть виникати і спори: наприклад, щодо зобов'язання вчинити дії із заснування, державної реєстрації юридичної особи; щодо виконання корпоративного договору у процесі заснування юридичної особи; щодо повернення грошових коштів, майна, внесених в якості оплати вкладу до статутного капіталу товариства, якщо воно не відбулося тощо. На необхідності визначення таких спорів як корпоративних звертає увагу і О. В. Кологойда [49, с. 256];

5) спори, пов'язані з реорганізацією, ліквідацією юридичної особи, скасуванням її державної реєстрації [152] за позовом учасника (засновника, акціонера, члена) до такої юридичної особи. При цьому, якщо такий позов буде подано особою, яка не володіє корпоративними правами юридичної особи, спір уже не буде корпоративним;

б) спори про переведення прав та обов'язків покупця акцій, частки у статутному капіталі юридичної особи у зв'язку з порушенням переважного права на придбання акцій, частки [167; 161]. Так, до цієї групи належать спори за позовами акціонерів приватних акціонерних товариств про переведення на них прав та обов'язків покупця акцій у зв'язку з порушенням їх переважного права на придбання акцій; спори за позовами акціонерів публічних акціонерних товариств та акціонерів – власників привілейованих акцій про переведення на них прав і обов'язків покупця акцій, у зв'язку з порушенням їх переважного права на придбання акцій додаткової емісії; спори за позовом учасників інших юридичних осіб (зокрема, товариства з обмеженою або з додатковою відповідальністю) про переведення прав та обов'язків покупця у зв'язку з порушенням переважного права на купівлю частки чи її частини у статутному капіталі;

7) спори щодо права власності на майно, передане юридичній особі учасником (засновником, акціонером, членом) як вклад до статутного капіталу юридичної особи. Такі спори також є внутрішніми, сторонами яких виступають учасник (засновник, акціонер, член) юридичної особи та сама юридична особа. При цьому, позовні вимоги особи до товариства, учасником якого вона не є, про відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням права власності цієї особи у зв'язку з незаконним внесенням засновниками товариства майна до статутного капіталу товариства, підлягають розгляду за правилами цивільного судочинства [77];

8) спори про стягнення оголошених дивідендів. Такі спори є корпоративними, так як впливають з одного з майнових корпоративних прав учасника юридичної особи на отримання частини її прибутку (дивідендів). Варто зауважити, що суд може зобов'язати юридичну особу виплатити учаснику дивіденди лише на підставі уже наявного рішення загальних зборів юридичної особи про їх виплату. Наприклад, у постанові від 02 лютого 2023 року у справі № 910/10164/21 Верховний Суд наголосив, що стягнення дивідендів можливе лише за умови наявності рішення загальних зборів про виплату дивідендів, на підставі якого визначаються розмір належних позивачу дивідендів, строк та порядок їх виплати. В іншому випадку дії суду призведуть до втручання у господарсько-управлінську діяльність суб'єкта господарювання [184].

Відмітимо, що до цієї групи належать також корпоративні спори про стягнення дивідендів за успадкованими акціями. Це обумовлено тим, що предметом спору виступатимуть не спадкові відносини, а реалізація спадкоємцем своїх корпоративних прав, що підтверджено у постанові Верховного Суду від 25 липня 2022 року у справі № 910/7126/20 [180]. Такий підхід є обґрунтованим та ще раз підкреслює значення підстав виникнення спору як кваліфікуючого критерію для визначення виду такого спору;

9) справи у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, якщо позов обґрунтовано

порушенням корпоративних прав. Такі справи наразі законодавець виділяє у окремий вид господарських спорів (п. 4 ч. 1 ст. 20 ГПК України), що викликає практичні проблеми у юрисдикції зазначеної категорії спорів.

Ми вважаємо, що у разі переходу до особи прав на акції чи частку у статутному капіталі, до неї переходять і корпоративні права, посвідчені такою акцією чи часткою. А отже, такі відносини стосуються корпоративних прав, тож, спори, що пов'язані з ними, також є корпоративними. Про це зазначала і Велика Палата Верховного Суду у постанові від 23 травня 2018 року у справі № 911/3494/16 про розірвання договору купівлі-продажу частки в статутному капіталі приватного підприємства, де дійшла висновку, що оскільки з переходом до відповідача прав і обов'язків щодо частки в статутному капіталі до нього перейшли відповідні права й обов'язки стосовно участі спільно з позивачем у діяльності та управлінні цього підприємства, то й відносини, які виникли між сторонами оспорюваного договору, за своєю правовою природою є корпоративними відносинами щодо володіння, користування й розпорядження належними сторонам корпоративними правами у цьому приватному підприємстві [79].

Тож, задля усунення неоднозначності у розумінні природи та юрисдикції таких спорів, ми пропонуємо включити їх до переліку корпоративних спорів у господарському процесуальному законодавстві;

10) спори щодо визнання права власності на акції, частку у статутному капіталі юридичної особи чи права на пай, спори щодо укладення, зміни, виконання, розірвання, а також визнання недійсними правочинів з акціями, якщо позов обґрунтовано порушенням корпоративних прав. До недавнього часу даний вид спорів не визнавався корпоративними, зокрема, це було закріплено п. 1.7 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 № 4. Це можна було пояснити хіба що тим, що позивачі у таких спорах зазвичай обґрунтовують свої вимоги порушенням їх майнового права – права власності на акції чи частку, а не порушенням корпоративних прав.

Проте, наразі і доктрина, і судова практика змінили бачення даного питання, визнаючи такі спори корпоративними, якщо підставою позову є порушення корпоративного права позивача. Так, О. В. Кологойда відносить зазначені спори до корпоративних, враховуючи їх особливий суб'єктний склад, а також предмет та підстави позову [49]. Водночас даний вид спорів варто відмежовувати від сімейних спорів щодо поділу спільного майна подружжя, а також від спадкових спорів щодо поділу спадкового майна, що включає в себе акції, частки у статутному капіталі чи інші корпоративні права;

11) спори, пов'язані з укладенням, зміною, розірванням, виконанням, а також визнання недійсними корпоративних договорів. Корпоративний договір є інструментом корпоративного управління і врегулювання корпоративних відносин між учасниками товариства, застосування якого є усталеним у країнах загального права, зокрема, в англійському праві. Його використання в Україні стало можливим лише після прийняття Законів України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (далі – Закон про ТОВ та ТДВ) та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів».

Як свідчить практика, корпоративні договори усе частіше укладаються в Україні, і уже з'являються судові спори, пов'язані з ними, а також перші висновки Верховного Суду. У якості прикладу можна навести постанову Верховного Суду від 16 грудня 2021 року у справі № 916/2796/20 за позовом учасника товариства про визнання недійсними окремих пунктів корпоративного договору, у зв'язку з невідповідністю їх вимогам Закону про ТОВ та ТДВ [171]. Так як корпоративний договір врегульовує способи реалізації корпоративних прав, є механізмом корпоративного управління, усталеним закордоном, то і спори, що пов'язані з ним, пропонується закріпити як корпоративні у ГПК України;

12) спори про визнання недійсними значного правочину, правочину, щодо вчинення якого є заінтересованість, правочину, укладеного з перевищенням повноважень, якщо позов обґрунтовано порушенням

корпоративних прав або пов'язаних з ними охоронюваних законом інтересів позивача. Як і у більшості корпоративних спорів, позови із зазначеними вимогами обов'язково мають обґрунтовуватися порушенням корпоративних прав. У такому разі, спір є корпоративним, як це було підтверджено, наприклад, постановою Великої Палати Верховного Суду від 28 серпня 2018 року у справі № 902/458/16 [80];

13) спори між юридичною особою та її посадовою особою, у тому числі посадовою особою, повноваження якої припинені, про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі діями або бездіяльністю такої посадової особи, за позовом власника (учасника, акціонера) такої юридичної особи, поданим в її інтересах. Цей різновид господарських спорів окремо закріплений у п. 12 ч. 1 ст. 20 ГПК України та втілює усталену закордоном конструкцію похідного позову.

Однак, ми вважаємо доцільним віднести такі спори до переліку корпоративних, так як підставою їх виникнення є порушення посадовою особою фідучіарних обов'язків, здійснення неналежного корпоративного управління, що і призвело до завдання збитків юридичній особі. На це звертав увагу О. В. Бігняк, зазначивши, що оскільки такий позов зумовлений здійсненням посадовою особою неналежного корпоративного управління, його можна розглядати як реалізацію корпоративного права учасника (акціонера) на управління юридичною особою, а отже, ця категорія спорів є корпоративною [5, с. 291]. Тому пропонуємо включити спори, що відображають концепцію похідного позову, до переліку корпоративних спорів;

14) спори, пов'язані з виключенням учасників, спадкоємців з юридичної особи, а також про визначення та стягнення вартості частки майна юридичної особи, належної учаснику, який вибув. Виключення учасника зі складу юридичної особи часто використовується як знаряддя корпоративного шантажу, а також фігурує у процесі рейдерства юридичних осіб. Відповідно, корпоративні спори, пов'язані з таким виключенням, є досить чисельною групою спорів, що розглядається господарськими судами. До таких спорів

належать також і спори про визнання недійсними рішень органів корпоративного управління про виключення учасника, якщо позовні вимоги обґрунтовуються порушенням корпоративних прав. У цьому контексті варто звернути увагу на висновки Верховного Суду, що лише єдиний орган (збори учасників товариства) може вирішувати питання про виключення учасника з товариства по суті, і це питання не може бути передане на вирішення виконавчому органу або суду (постанова Верховного Суду від 16 січня 2020 року у справі № 905/859/19 [137]); учасник товариства не має права вимагати в судовому порядку зобов'язати товариство виключити його зі складу учасників та провести державну реєстрацію змін до відомостей в ЄДР (постанова Верховного Суду від 02 грудня 2020 року у справі № 910/13957/19 [153]);

15) спори, пов'язані з правом учасників (засновників, акціонерів, членів) на отримання інформації. До корпоративних прав учасників юридичної особи належать не лише майнові та організаційні, а і інформаційні – права на отримання інформації про юридичну особу та її діяльність. Відповідно, і судовий захист таких прав має бути гарантованим, а спори, пов'язані з ними, визнані законодавчо як корпоративні.

О. В. Бігняк також пропонував закріпити дану категорію спорів як корпоративні та звертав увагу, що вибір способу реалізації учасником свого інформаційного права не може бути обмежений та звужений судом чи товариством, а залежить лише від бажання учасника [5, с. 313-314]. Верховний Суд у своїй практиці також неодноразово наголошував на необхідності дотримання права учасника юридичної особи на отримання інформації, та на належність спорів, пов'язаних з ним, до корпоративних: «Одержання учасником господарського товариства інформації про діяльність товариства у порядку, встановленому установчим документом та законом, є необхідним для реалізації таким учасником своїх корпоративних прав, зокрема, правомочностей на участь в управлінні господарською організацією. Відтак внаслідок невиконання господарським товариством свого обов'язку з надання учаснику господарського товариства на його вимогу інформації про діяльність

товариства у порядку, встановленому установчим документом та законом, можуть бути визнані порушеними як право учасника товариства на інформацію, так і його корпоративні права» (постанови Верховного Суду від 21 січня 2020 року у справі № 906/157/19 [138] та від 03 грудня 2020 року у справі № 910/13808/19 [154]);

16) спори щодо визначення розміру статутного капіталу юридичної особи та часток учасників [157; 168]. До цієї групи належать також корпоративні спори, пов'язані зі зменшенням та збільшенням розміру статутного капіталу юридичної особи;

17) спори між учасниками юридичної особи, або між юридичною особою та її учасниками щодо скасування запису в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (далі – ЄДР). Так, Велика Палата Верховного Суду зазначала про належність цих спорів до корпоративних, і звертала увагу, що вимога про визнання незаконними дій державного реєстратора з внесення відомостей, щодо достовірності яких виник корпоративний спір, має похідний характер від корпоративного спору [81];

18) інші спори, пов'язані з набуттям, здійсненням, припиненням корпоративних прав, створенням юридичної особи, корпоративним управлінням, діяльністю та припиненням юридичної особи.

На наш погляд, розробка нормативного переліку корпоративних спорів, який мав би вичерпний перелік, є задачею недоцільною та практично неможливою. Корпоративні відносини є комплексними та динамічними, і разом з їх ускладненням з'являються нові види корпоративних спорів. Тож, передбачити у законодавстві абсолютно усі види корпоративних спорів видається неможливим. Натомість, чітке визначення поняття корпоративних спорів дозволить сформулювати уявлення про те, які ще різновиди конфліктів належать до таких спорів. Зокрема, ними можуть бути спори про відшкодування витрат юридичної особи, пов'язаних із проведенням на вимогу її учасника аудиторської перевірки річної фінансової звітності товариства.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 16 травня 2018 року у справі № 904/2194/1751 віднесла такі спори до корпоративних, оскільки спірні правовідносини тісно пов'язані з реалізацією учасником своїх корпоративних прав, зокрема права на управління товариством і права на отримання інформації про товариство [78].

З'ясувавши, які є критерії класифікації корпоративних спорів, їх ознаки, та які спори належать до корпоративних, можливо розмежувати їх із суміжними правовими спорами. Зокрема, не є корпоративними наступні спори:

1) щодо оскарження актів (рішень) суб'єктів господарювання та їх органів, посадових та службових осіб у сфері організації та здійснення господарської діяльності. Дана категорія справ є окремим видом спорів, що розглядається господарськими судами відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 20 ГПК України;

2) щодо оскарження рішень органів управління юридичної особи у наступних випадках:

а) якщо позивачем є особа, яка не є учасником (акціонером, членом, засновником, учасником, який вибув) чи посадовою особою товариства, а є зовнішньою особою – наприклад, кредитори, орендарі, контрагенти товариства тощо. У даному випадку відсутнє порушене корпоративне право, право на участь в управлінні чи корпоративний або фідуціарних обов'язок, відповідно, і корпоративний спір відсутній. Як відзначав Верховний Суд, недотримання вимог закону та установчих документів юридичної особи під час скликання і проведення загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю не може визнаватися порушенням прав тих осіб, які не є учасниками (акціонерами, членами) цієї юридичної особи (постанови Верховного Суду від 10 червня 2020 року у справі № 914/2259/17 [149], від 22 травня 2019 року у справі № 904/7274/17 [132]);

б) якщо позивач оскаржує рішення, прийняте на момент відсутності у позивача корпоративних прав або права на участь в управлінні товариством. Це можливо у кількох випадках: оскарження рішення, прийнятого до вступу

позивача до складу учасників юридичної особи (постанова Верховного Суду від 30 квітня 2020 року у справі № 924/497/19 [146]) або набуття статусу посадової особи; оскарження рішення, прийнятого після виходу позивача зі складу юридичної особи (постанова Верховного Суду від 15 січня 2020 року у справі № 913/285/19 [136]).

Усі наведені винятки об'єднує те, що у позивачів у таких справах відсутнє корпоративне право чи право на участь в управлінні, яке б могло бути порушене рішенням органу корпоративного управління. Відтак, такі спори не належать до корпоративних;

3) спори між акціонером материнської компанії та дочірнім підприємством. На відсутність у таких справах корпоративних відносин звертається увага як у науці [49, с. 253], так і у судовій практиці. Так, постановою Верховного Суду України від 01 лютого 2017 року у справі № 910/8438/15-г було підтверджено, що корпоративні відносини виникають між товариством та його учасниками, тоді як між акціонером материнської компанії та дочірнім товариством корпоративні відносини відсутні [196]. Такий підхід є справедливим, адже учасники материнських компаній не володіють часткою у статутному капіталі дочірніх підприємств. А отже, і не мають корпоративних прав та пов'язаних з ними охоронюваних законом інтересів у дочірніх підприємствах, за захистом яких можливо було б звернутися до суду;

4) спори про визнання недійсними установчих документів та припинення юридичної особи за позовами суб'єктів владних повноважень, що здійснюють контроль за діяльністю юридичної особи, а також органів, які здійснюють державну реєстрацію юридичних осіб (п. 1.8 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016) [203]. Подібно до оскарження рішень органів корпоративного управління, правом на оскарження установчих документів наділені лише учасники (засновники, акціонери, члени) юридичної особи, корпоративні права яких порушено;

5) трудові спори, учасниками яких є посадові особи юридичної особи. Як зазначалося, поширеною є проблема визначення юрисдикції спорів щодо

призначення, звільнення, відкликання членів органів корпоративного управління, здійсненого на підставі рішень загальних зборів, наглядової ради чи інших органів. Пропонуємо керуватися метою та підставою позову. Спори, метою яких є встановлення чи поновлення трудових відносин, а підставою – порушення трудових прав та норм трудового законодавства, є трудовими. Якщо ж особа обґрунтовує позов порушенням її корпоративних прав, наприклад, порушенням її права на управління юридичною особою під час проведення загальних зборів щодо припинення її повноважень – такий спір є корпоративним. Тож, суди повинні у кожному випадку ретельно звертати увагу на те, що саме виступає підставою виникнення спору – порушення корпоративних прав чи трудових, і яку мету переслідує позивач;

б) сімейні спори, пов'язані з поділом майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Зокрема, навіть якщо до складу такого майна входять акції, частки у статутному капіталі юридичної особи, такі спори виникають на базі сімейних, а не корпоративних відносин. Підставою позову виступатиме необхідність захисту прав, встановлених сімейним законодавством, у порядку, визначеному таким законодавством, а не порушення корпоративних прав чи інтересів;

7) спадкові спори, за винятком тих, що пов'язані з набуттям, здійсненням чи припиненням корпоративних прав. Зокрема, до таких спорів належать спори за позовами спадкоємців померлого учасника товариства про визнання права на частку, права на акції, вступом до юридичних осіб спадкоємців, правонаступників, осіб, яким було відчужено частку в статутному капіталі товариств (п. 1.7 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016) [203]. Головною ознакою, що відмежовує такі спори від корпоративних, є об'єкт, за захистом якого позивач звертається до суду. У спадкових спорах позивач просить про захист його права власності на акції, частку у статутному капіталі та реалізацію спадкових прав, а у корпоративних спорах – про захист корпоративних прав;

8) спори між акціонерами, акціонерним товариством та депозитарними установами, пов'язані з укладенням, зміною, розірванням, виконанням або

визнанням недійсними договорів про відкриття та обслуговування рахунків у цінних паперах, зазначених у статті 5 Закону України «Про депозитарну систему України» (п. 1.7 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016) [203];

9) спори, пов'язані з управлінням активами корпоративних інвестиційних фондів (п. 1.7 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016) [203];

10) спори про визнання права власності на акції, спори щодо укладення, розірвання, зміни, виконання, а також визнання недійсними договорів купівлі-продажу акцій, та спори щодо інших правочинів з акціями, крім спорів, пов'язаних з порушенням переважного права акціонерів на придбання акцій (п. 1.7 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016) [203];

11) справи у спорах щодо цінних паперів, зокрема й пов'язані з правами на цінні папери та правами, що виникають із них (крім корпоративних прав), емісією, розміщенням, обігом та погашенням цінних паперів, обліком прав на цінні папери, зобов'язаннями за цінними паперами. Даний вид спорів як такий, що не належить до корпоративних, слушно виділяє О. В. Кологойда [49, с. 255]. З цим варто погодитися, адже об'єктом захисту у таких справах виступає право власності на акції та зобов'язання, пов'язані з ними, а не корпоративні права учасника товариства;

12) справи про банкрутство. Так, ч. 3 ст. 96-1 ЦК України передбачено як корпоративне право учасника юридичної особи на отримання частини її майна у разі ліквідації [247]. Однак, відносини, що виникають у процесі банкрутства, мають особливий характер та не належать до корпоративних. Це підтверджує і те, що законодавець виділив справи про банкрутство у окрему категорію господарських спорів (п. 8 ч. 1 ст. 20 ГПК України).

Висновки до розділу I

Здійснений аналіз правової природи корпоративного спору, його ознак та видів надає підстави для таких висновків:

1. Корпоративний спір у науці часто ототожнюють з корпоративним конфліктом, однак, ці правові явища є різними, хоча і пов'язаними.

Корпоративний спір слід відмежовувати від корпоративного конфлікту за ознаками стабільності, формою та способами вирішення, наявністю/відсутністю строків та процедурних правил вирішення.

2. Визначено правову природу корпоративного спору шляхом розкриття його основних кваліфікуючих ознак: змісту, яким є корпоративні відносини; особливого суб'єктного складу, який є множинним; підстав виникнення; множинність та виключний характер судових способів захисту. При цьому, корпоративні відносини як зміст корпоративного спору слід розглядати комплексно, елементами яких є не лише корпоративні права, а і пов'язані з ними охоронювані законом інтереси, виконання корпоративних обов'язків, участь у корпоративному управлінні. Суб'єктний склад корпоративного спору пропонується розглядати розширено, порівняно з чинним господарським процесуальним законодавством, та включати до нього не лише юридичну особу корпоративного типу та її учасників (засновників, акціонерів, членів), в тому числі, тих, що вибули, а і посадових осіб товариства, а також інших осіб, дії або бездіяльність яких можуть призвести до виникнення корпоративного спору (державних реєстраторів, нотаріусів, професійних учасників ринку цінних паперів). Окрім цього, доцільним вважаємо надання статусу учасника корпоративного спору кінцевому бенефіціарному власнику товариства у спорах, що виникають в межах доктрини «підняття корпоративної завіси», а також визнання кінцевого бенефіціарного власника уповноваженим представником учасника справи - нерезидента, за наявності у кінцевого бенефіціарного власника зареєстрованого місця проживання в Україні.

3. Класифікація корпоративних спорів здійснюється за наступними критеріями: суб'єктний склад; підстава виникнення; предмет позову. Запропоновано закріпити у господарському процесуальному законодавстві п. 3. ч. 1 ст. 20 ГПК України перелік спорів, які є корпоративними за предметним критерієм.

РОЗДІЛ II

ПОРЯДОК ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ ТОВАРИСТВА

2.1. Рішення органів управління товариства як предмет оскарження: правова природа та процесуальні особливості

Рішення органів управління товариства – одна з найменш досліджених конструкцій у юридичній науці, попри те, що на практиці такі рішення постійно виступають предметом оскарження у корпоративних спорах. У теорії відсутнє єдине розуміння їх правової природи, яка пояснюється через протилежні концепції: як правочин або індивідуальний (ненормативний) акт. Відповідь на це питання відкриє відповіді і на інші значущі питання: чи можливо поширювати на ці рішення норми цивільного законодавства щодо правочинів: недійсності, її підстав та наслідків, предмета, порядку вчинення, дії в часі.

Більшість науковців є прихильниками концепції правової природи рішень органів управління товариства як актів. Наприклад, А. В. Зеліско відносить такі рішення до особливих юридичних актів [32, с. 76-79], О. В. Бігняк розглядає як акти ненормативного характеру [5, с. 309], а І. В. Спасибо-Фатєєва як корпоративні акти [52, с. 477]. О. В. Гарагонич розглядає усі акти органів товариства як комплексну категорію, яка включає рішення, документи та дії, і яка становить собою форму реалізації господарської компетенції товариства. Рішення, як один із видів таких актів, науковець також відносить до актів ненормативного характеру [15, с. 256-257].

Натомість, прихильники концепції правочину визначають, що рішення загальних зборів, правління, ради директорів чи наглядової ради, ухвалені у відповідності до закону та установчих документів і направлені на встановлення, зміну чи припинення корпоративних правовідносин, є цивільно-правовою корпоративною угодою, суб'єкти якої формують колегіальний орган юридичної особи [32, с. 74]. О. В. Кучмієнко вважає, що рішення загальних

зборів слід вважати правочином, що спрямований на установлення, зміну або припинення правовідношення. На її думку, лише деякі рішення можуть визнаватися актами індивідуальної дії (наприклад, про призначення директора), тоді як інші, такі як рішення про розпорядження майном товариства, про укладення договору купівлі-продажу, є правочином самого товариства, виявленням його волі на виникнення правовідносин власності на певне майно [64, с. 145-147]. Водночас, І. В. Спасибо-Фатееєва зазначає, що правочин як дія породжує правові наслідки або здатний їх породити (якщо одного правочину недостатньо для їх настання). Певні дії хоча і є правомірними, вольовими, цілеспрямованими, але самі по собі не здатні породити певні правові наслідки (наприклад, голосування на загальних зборах). Якщо вольові рішення приймають кілька осіб (різної множинності), то хоча і наявна узгодженість воль, але такі рішення правочином не є (наприклад, рішення загальних зборів). Правові наслідки цих рішень далеко не всі породжують права та обов'язки тих, хто їх приймав [238].

Інститут правочину є одним із базових у науці цивільного права та цивільному законодавстві, які виходять з розуміння правочину як правомірної вольової дії, юридичного факту, який породжує ті правові наслідки, яких бажають сторони і які відповідають вимогам закону. Таке розуміння дозволяє відмежувати правочини від подій та правопорушень (деліктів). Тоді як під актами в цивільному законодавстві та науці цивільного права розуміються лише акти цивільного законодавства (ст. 4-6, 16 ЦК України) [247]. Водночас підставами виникнення цивільних прав та обов'язків є не тільки договори, інші правочини, акти цивільного законодавства, створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності, завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі, ненастання певної події (ч. 2, 4, 6 ст. 11 ЦК України), а також інші юридичні факти (ч. 2 ст. 11 ЦК України), одним з яких є правовий акт (зокрема, нормативний акт (ч. 3 ст. 11 ЦК України), або інший індивідуальний ненормативний акт: рішення суду (ч. 5 ст. 11 ЦК України), рішення органу управління (державної

або комунальної власності (ст. 111, 153 ЦК України), органу місцевого самоврядування (ч. 4 ст. 11 ЦК України) або органу управління товариства: загальних зборів (ст. 98 ЦК України), виконавчого органу (ст. 99 ЦК України), рішення учасників (ст. 105, 111 ЦК України)), установчий документ (статут, модельний статут, засновницький договір (ст. 154) або установчий акт (ст. 87, 101, 102 ЦК України) [247]. Отже, системний аналіз навіть виключно положень ЦК України вже свідчить на користь саме концепції правової природи рішень органів управління товариств як актів.

Для встановлення правової природи рішень органів управління товариства, варто визначити сутність правочину та індивідуального акту загалом як правових категорій, та сутність і ознаки досліджуваних рішень зокрема.

Правовий акт є одним із видів юридичних фактів і розуміється у науці як акт-волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта, що регулює суспільні відносини шляхом встановлення (зміни, скасування) правових норм, а також визначення (зміни, припинення) на основі таких норм прав і обов'язків учасників конкретних правовідносин [227]. Правові акти поділяються на нормативні (акти, що встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки та поширюють свою дію на невизначене коло осіб) та індивідуальні (ненормативні). Останні, за визначенням В. К. Антошкіної, це акти державних органів, недержавних організацій, посадовців, що мають, переважно, разове застосування, адресуються конкретним особам або організаціям та обов'язкові для виконання лише ними [1, с. 8]. Такі акти є вторинними щодо нормативно-правових, носять допоміжний характер і виконують ряд різноманітних функцій (індивідуалізуючі (персоніфікуючі), процедурні, оперативного управління, конкретизуючі, визначення умов, строків і характеру дії нормативних актів тощо) [59].

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 23 червня 1997 року № 2-зп у справі № 3/35-313 надав пояснення сутності індивідуальних ненормативних актів: за своєю природою такі акти, на відміну від нормативних,

встановлюють не загальні правила поведінки, а конкретні приписи, звернені до окремого індивіда чи юридичної особи, застосовуються одноразово й після реалізації вичерпують свою дію [220].

На цій підставі, можливо визначити наступні ознаки індивідуальних актів: (1) видаються уповноваженим суб'єктом, (2) мають офіційно-визнаний характер та переважно документарну форму, (3) породжують правові наслідки, можуть зумовлювати виникнення, зміну, припинення прав та обов'язків або забезпечувати їх реалізацію, мають інші функції організаційного та управлінського характеру, (4) поширюють свою дію на визначене коло осіб та мають, як правило, одноразове застосування.

Правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 202 ЦК України) [247]. Правочини визначаються як правомірні вольові дії суб'єктів правовідносин, спрямовані на настання правового результату [262, с. 84]. Як наголошує О. В. Дзера, правочинам, на відміну від деяких інших підстав виникнення цивільних прав та обов'язків (наприклад, юридичних і фактичних вчинків, заподіяння шкоди), притаманне правомірне вольове вчинення особою, яка має належний статус цивільного права, юридичних дій, спрямованих на свідоме створення конкретного цивільного правового результату для себе або інших осіб [23, с. 30]. У контексті розуміння сутності правочину, підтримуємо ознаки, сформульовані С. В. Ясечко: це юридична дія; правомірність, тобто правочин має якості юридичного факту, що породжує такі правові наслідки, настання яких бажають особи, які вчиняють правочин; це завжди вольовий акт; це дія, вчинена суб'єктами цивільного права, в межах їх правоздатності і дієздатності; спрямованість на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [262, с. 84].

Розглядаючи природу рішень органів управління товариств, можемо дійти висновку, що ряд їх ключових ознак не відповідає у повній мірі або навіть суперечить концепції правочину. Пропонуємо виділити наступні ознаки рішень

органів управління товариства та співвіднести їх з концепціями правової природи цих рішень.

1. Невідповідність (повна або часткова) волі та волевиявлення результату – прийнятому рішенню органу управління товариства. Для процесу прийняття рішень органів управління товариств характерний специфічний порядок волеутворення. У більшості випадків, орган управління товариства є колегіальним, за винятком одноособового виконавчого органу. З урахуванням колегіальності, хоч і суб'єкт прийняття рішення єдиний – орган управління, але у процесі формування його волі бере участь ряд окремих осіб – учасники товариства, посадові особи, інтереси та волевиявлення яких можуть не збігатись і навіть суперечити як один одному, так і інтересам товариства. З огляду на множинність учасників процесу прийняття рішень, акт волевиявлення органу (рішення) може суперечити волі та волевиявленню частини таких учасників. Як слушно зазначає В. А. Васильєва, рішення не базуються на погодженні воль, приймаються шляхом поглинання інтересу меншості більшістю або одноосібного владного волевиявлення [9, с. 106]. Рішення органу управління є обов'язковими для усіх учасників правовідносин, незалежно від того, за чи проти голосував учасник, та чи брав участь у процесі прийняття рішення.

Натомість, однією з основоположних ознак правочину є єдність внутрішньої волі та волевиявлення суб'єкта та їх відповідність досягнутому результату (укладеному правочину), без якої неможлива свобода правочину та його дійсність. Цей принцип закріплено і у ч. 3 ст. 203 ЦК України: волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі [247]. У науці також єдиною є думка, що правочин являє собою вольовий акт (волевиявлення), тобто об'єктивовану зовні волю особи. Особа, що вчиняє правочин, повинна мати намір його вчинити. Такий намір являє собою внутрішню волю до здійснення правочину і становить суб'єктивну передумову вираження особою цієї волі [20, с. 26].

Наведена ознака правочину не може бути поширена на рішення органів управління товариства. Якщо при укладенні правочину волевиявлення кожної із сторін має відповідати її волі, то при прийнятті рішення волевиявлення органу управління товариства часто не відповідає волі окремих учасників, а рішення поширює свою дію на всіх учасників, незалежно від їх волі чи всупереч їй. Як справедливо відмітив О. В. Гарагонич, тоді виходить, що акціонер, який голосував проти прийняття такого рішення, тобто виявивши волю не брати участі в укладенні багатостороннього правочину, все одно стає його учасником [15, с. 257].

Для укладення правочину необхідне вільне волевиявлення усіх його учасників, тоді як для прийняття рішення органу управління товариства достатньо волевиявлення більшості (простої або кваліфікованої, залежно від вимог закону та статуту). Воля такої більшості поглинає волю меншості, але при цьому призводить до правових наслідків для всіх учасників – як тих, хто голосував за, так і тих, хто був проти або не брав участі в голосуванні. Покладення юридичних обов'язків на особу без її вільного волевиявлення або навіть всупереч ньому суперечило би правовій природі правочину, що свідчить про некоректність кваліфікації рішення органу управління товариства як правочину.

2. Відсутність самостійної правосуб'єктності органу управління товариства, що приймає рішення. Одна з інших ключових ознак та вимог до дійсності правочину – це наявність необхідного обсягу цивільної дієздатності у особи, яка вчиняє правочин (за ч. 2 ст. 203 ЦК України) [247]. Відповідно, сторонами правочину можуть виступати фізичні або юридичні особи, наділені цивільною дієздатністю, тоді як суб'єктом прийняття досліджуваних рішень є органи управління товариства, які не мають самостійної правосуб'єктності. У законодавстві закріплено, що юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в

інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень (ч. 1, 3 ст. 92 ЦК України) [247].

Органи юридичної особи наділені визначеним обсягом повноважень, компетенцією, необхідною для здійснення прав та обов'язків товариства, а відносини між таким органом та товариством, на думку В. В. Цюри, мають квазіпредставницький характер [251, с. 56]. Проте, такі органи не є самостійними суб'єктами права, оскільки не наділені власною правоздатністю та дієздатністю. Приймаючи рішення, орган товариства реалізує свої повноваження (компетенцію), забезпечує управління діяльністю юридичної особи, створюючи юридичні наслідки для юридичної особи.

3. Організаційно-управлінський характер. Діяльність органів управління товариства загалом та прийняті ними рішення зокрема мають управлінську природу: вони спрямовані на організацію діяльності товариства та є формою здійснення корпоративного управління. Прийняття таких рішень є проявом організаційних відносин всередині товариства та відносин, подібних до відносин влади та підпорядкування. В. С. Щербина наголошував на відсутності юридичної рівності суб'єктів корпоративних відносин та переважно організаційному характері відносин із корпоративного управління. За підходом науковця, який ми підтримуємо, не викликає сумнівів наявність владного підпорядкування, а отже, відсутність юридичної рівності у відносинах між суб'єктами корпоративних відносин – акціонером (учасником, членом) і загальними зборами товариства чи кооперативу, рішення яких є обов'язковими для учасників (членів) [254, с. 20, 23].

Дійсно, у корпоративних відносинах нерозривно поєднані майнова та організаційна складові, і остання, на наш погляд, є домінуючою. Корпоративне управління та прийняття органами товариства рішень є проявом наявності у цих відносинах певного «владного» елемента та відносин підпорядкування. Що стосується рішень, це пояснюється рядом причин: (1) вони приймаються за чітко регламентованою процедурою; (2) учасники процесу прийняття рішень не є юридично рівними: володіють різним розміром часток (акцій, паїв) у

статутному капіталі товариства, різними можливостями впливу на прийняття рішень; (3) прийняті рішення є обов'язковими для всіх учасників навіть всупереч їх волі.

Натомість, правочином є дія суб'єктів, які завжди є юридично рівними, і за допомогою правочину правовідносини завжди встановлюються з волі та ініціативи їх учасників [20, с. 27]. Укладення правочину неможливе у формі «владного» волевиявлення, для таких відносин характерна еквівалентність, без будь-яких елементів влади та підпорядкування. Тоді як рішення органів управління – це акт, спрямований на організацію та управління діяльністю товариства, обов'язковий для всіх його учасників, які не є юридично рівними.

4. Офіційний, публічно достовірний письмовий документ, виданий від імені товариства його компетентним органом. Процедурний характер прийняття рішень як форми реалізації компетенції органів управління товариства передбачає, що рішення органу управління товариства, на відміну від правочину, приймається органом лише в межах його компетенції та за процедурою, визначеною законодавством та статутом. Якщо для правочинів є фундаментальним принцип їх свободи, то досліджувані рішення є офіційним письмовим документом органу управління і приймаються з урахуванням встановлених обмежень та процедур. Наявність у відповідного органу достатнього обсягу компетенції є критичною для юридичної сили рішення: якщо воно прийняте неуповноваженим на це органом, таке рішення може бути визнано недійсним.

З цього приводу імпонує підхід О. В. Гарагонича, за яким усі акти органів товариства (до яких належать і рішення) є формою реалізації господарської компетенції товариства у сфері господарських відносин. Реалізація господарської компетенції товариства через акти його органів можлива за умови, що такі акти розробляються, приймаються та оформляються органами товариства з дотриманням певних офіційно встановлених господарським законодавством, статутом та іншими актами вимог та процедур [15, с. 263-265]. Додамо, що на наш погляд, рішення органів управління товариства – це форма

реалізації не лише господарської компетенції товариства, а і компетенції самого органу управління товариства. Органи управління не є суб'єктами права, проте наділені визначеним обсягом повноважень, і прийняті рішення є формою реалізації ними таких повноважень. Сам процес такої реалізації має офіційний та процедурний характер, що проявляється у різних аспектах: чітко регламентований порядок скликання зборів чи засідання органу, повідомлення учасників, процедура проведення, голосування, встановлена форма фіксації прийнятих рішень у письмовій формі протоколу.

5. Здатність породжувати правові наслідки та в окремих випадках – права та обов'язки. Рішення органу управління товариства спрямоване на досягнення того чи іншого результату та призводить до певних правових наслідків для обмеженого кола осіб – самого товариства, його учасників, посадових осіб. Здатність призводити до правових наслідків характерна як для індивідуальних актів, так і для правочинів – як для різновидів загальної категорії юридичних фактів, – тож, дана ознака не є визначальною для природи рішень органів управління.

Неоднозначною у науці є здатність таких рішень породжувати не лише правові наслідки, а і права та обов'язки. Деякі науковці, відстоюючи концепцію розуміння рішень органів управління як актів, заперечують їх здатність самотійно породжувати права і обов'язки. Наприклад, І. В. Спасибо-Фатеева вважає, що такі рішення самі по собі не тягнуть юридичних наслідків для осіб, які брали участь у їх прийнятті, і для них правовідносини не виникають, не змінюються і не припиняються [52, с. 469]. А. В. Зеліско висловлює думку, що рішення загальних зборів, будучи за своєю природою особливим юридичним актом, не може виступати як самотійний юридичний факт, що обумовлює виникнення, зміну, припинення цивільних прав та обов'язків підприємницької юридичної особи в якості самотійного суб'єкта цивільних правовідносин. Для досягнення цього правового результату юридичній особі необхідне залучення юридичних актів, які приймаються виконавчими органами управління: виконавчим директором або головою правління [32, с. 79-80].

Не можемо погодитись з таким підходом, оскільки рішення різних органів управління товариства мають різноманітний характер, спрямованість, і було б недоцільним застосовувати універсальний підхід про здатність усіх таких рішень без виключень породжувати або не породжувати права та обов'язки. Наприклад, рішення загальних зборів про затвердження статуту товариства у новій редакції призводить до змін організаційного характеру та правових наслідків для товариства, проте, як правило, не породжує прав та обов'язків у його учасників. Рішення загальних зборів про затвердження річного фінансового звіту товариства може призвести до певних правових наслідків лише для самого товариства, однак не веде до виникнення, зміни чи припинення прав та обов'язків його учасників. Однак частина рішень, натомість, здатні породжувати права та обов'язки. Цей підхід добре проілюстровано О. В. Кологойдою на прикладі реалізації акціонерами права на дивіденди. Рішення загальних зборів породжує безумовне грошове зобов'язання акціонерного товариства, змістом якого є зобов'язання акціонерного товариства виплатити акціонеру дивіденди у строк, розмірі та порядку, визначеному статутом та рішенням про виплату дивідендів [47, с. 58]. При цьому, до прийняття загальними зборами рішення про виплату дивідендів учасники товариства та власники простих акцій не мають права на такі дивіденди, як і можливості реалізувати його. Верховний Суд також неодноразово підтверджував здатність рішення органу управління товариства бути підставою виникнення певних прав та обов'язків: «у разі прийняття загальними зборами товариства рішення про виплату дивідендів у такого товариства виникає обов'язок сплатити учаснику товариства відповідну суму коштів у строк, визначений статутом чи загальними зборами» [115]. Наведений приклад доводить, що рішення органу управління товариства може самостійно породжувати як певні права (право учасника на отримання дивідендів), так і обов'язки (обов'язок товариства виплатити такі дивіденди) всім акціонерам (учасникам) в однаковому розмірі та одночасно.

У якості прикладів варто навести також рішення загальних зборів про викуп акцій, яке породжує відповідне право (ст. 100 Закону про АТ); рішення загальних зборів з питань, визначених ст. 102 Закону про АТ: якщо акціонер зареєструвався для участі у загальних зборах та голосував проти прийняття такого рішення, останнє породжує в акціонера право на обов'язковий викуп товариством належних акціонеру акцій.

Рішення органів управління товариств може мати не лише правопороджуючий, а і правоприпиняючий характер. Прикладом може слугувати ч. 6 ст. 38 Закону про ТОВ та ТДВ, ч. 1 ст. 80 Закону про АТ, згідно з якими повноваження членів наглядової ради можуть бути припинені за рішенням загальних зборів з будь-яких підстав (у такому разі договір з таким членом вважається автоматично припиненим); члени наглядової ради можуть тимчасово відсторонятися від виконання повноважень. Отже, сам факт прийняття рішення загальними зборами слугує підставою припинення повноважень члена наглядової ради без вчинення додаткових дій.

6. Презумпція легітимності рішень. Сутність цієї презумпції полягає в тому, що рішення органів управління товариства вважаються дійсними, такими, що відповідають закону, доки судом не буде встановлено протилежне. Детально ця презумпція буде досліджуватися у окремій главі наступного розділу, але поки зазначимо, що сам факт її існування також вказує на панування у чинному законодавстві та практиці бачення рішень органів товариства як актів, а не правочинів: такі рішення, на відміну від правочинів, не можуть автоматично вважатися недійсними без судового рішення.

У той же час, сам спосіб оскарження рішень органів управління товариств – визнання їх недійсними, часто призводить до їх необґрунтованого ототожнення з правочинами. Разом з тим, інститут недійсності не є унікальним для правочинів та притаманний для багатьох правових конструкцій: правових актів, заповітів, шлюбів, патентів тощо. Більше того, закордоном поширена практика поділу рішень органів корпоративного управління на нікчемні та оспорювані, подібно до ступенів недійсності правочинів. Наприклад, за

Законом Німеччини «Про акціонерні товариства» (Aktiengesetz) передбачаються підстави нікчемності рішень загальних зборів (Nichtigkeit) та підстави їх оспорюваності (Anfechtbarkeit) [267]. Хоча, як свідчить зміст параграфів 241 та 243 закону, нікчемні рішення загальних зборів, на відміну від нікчемних правочинів, зазвичай не визнаються недійсними автоматично, і необхідним залишається звернення до суду. Подібний поділ присутній і в законодавстві ряду інших зарубіжних країн – Франції, Швейцарії, Фінляндії тощо. При цьому, сам лише поділ рішень на нікчемні та оспорювані не означає, що їх природа тотожна правочинам, і на наш погляд, такий поділ має сенс та був би доцільним і в Україні (про це детальніше у наступному розділі).

7. Рішення мають ненормативний характер та поширюють свою дію лише на товариство, його учасників та посадових осіб. Усі попередні ознаки рішень органів управління товариств вказують на їх природу як актів, тож, слід уточнити, до яких саме актів вони належать.

Перш за все, оскільки рішення приймаються органами юридичної особи корпоративного типу та є формою здійснення корпоративного управління, вважаємо їх корпоративними актами. Дослідженню корпоративних актів присвячено праці М. О. Томашевської, яка розуміє їх як «документ встановленої форми, виданий від імені юридичної особи її компетентним органом згідно з встановленою процедурою з метою регулювання відносин, які складаються в процесі діяльності цієї юридичної особи, містить обов'язкові для виконання правила та встановлює, змінює чи припиняє правовідносини» [244, с. 8]. В цілому можна було б погодитися з таким визначенням, якби не кілька суттєвих зауважень. По-перше, формулювання відносин, що є предметом регулювання таких корпоративних актів, є занадто розширеним («складаються в процесі діяльності юридичної особи»), і дозволяє включити до них не лише корпоративні, а і відносини товариства з іншими суб'єктами, а також суміжні відносини, що не належать до корпоративних. З цього приводу погоджуємось з І. В. Лукач про недоцільність зведення усіх локальних актів до корпоративних, з огляду на те, що локальні акти урегульовують чимало сфер діяльності

товариства: фінансову, трудову, товарно-розрахункову, виробничу тощо [65, с. 378]. Тобто, необхідно розмежовувати локальні акти як загальну категорію актів, що регулюють різні види відносин в діяльності юридичної особи, та корпоративні акти, в тому числі ненормативні (рішення органів управління товариств), як категорію спеціальну, що поширюється лише на корпоративні відносини. По-друге, з визначення М. О. Томашевської можна дійти висновку, що усі корпоративні акти є регуляторами відносин, тоді як рішення органів управління товариств у більшості випадків такими не є.

Наступним питанням є, до якого виду корпоративних актів належать досліджувані рішення – нормативних чи індивідуальних. Крім М. О. Томашевської, позицію щодо наявності у рішень органів управління товариства певного нормативного характеру висловлювала І. В. Спасибо-Фатєєва. На її думку, не виключається розуміння рішення загальних зборів як певного регулятора, оскільки в цих рішеннях можуть міститися основоположні засади діяльності інших органів товариства – як безпосередньо, так і опосередковано, наприклад, шляхом прийняття положень про ці органи (положення про наглядову раду, правління, ревізійну комісію). У якості прикладів вчена наводить також рішення, що стосуються регулювання порядку здійснення корпоративних прав, наприклад, затвердження положення про виплату дивідендів або про комерційну таємницю тощо [52, с. 470]. Однак, ми не можемо в повній мірі погодитись з таким підходом та вважаємо, що не варто ототожнювати рішення про затвердження певного документу (положення, порядку тощо) та сам такий документ. Норми щодо регулювання тих чи інших відносин містяться у документі, який і виступатиме регулятором корпоративних відносин, тоді як рішення органу управління лише затверджує його, надає документу юридичної сили і цим вичерпує своє застосування. У якості прикладу наведемо статут товариства, який є документом, що встановлює обов'язкові для товариства норми, регулює його діяльність, встановлює права та обов'язки тощо. Статут та зміни до нього затверджуються рішенням установчих або загальних зборів товариства, проте, регулятором

виступатиме не таке рішення, а безпосередньо статут, оскільки лише останній містить визначені правила поведінки.

Основною відмінністю нормативних актів від індивідуальних (ненормативних) є характер їх приписів та сфера дії. Так, нормативні акти носять загальний характер, їх дія поширюється на невизначене коло суб'єктів та випадків, а також можуть неодноразово застосовуватися. На відміну від них, ненормативні юридичні акти направлені на встановлення (зміну, припинення) конкретних правовідносин, волевиявлення суб'єктів права, зміст таких актів у передбачених випадках фіксується у документальній формі, а їх дія розраховується на визначене коло суб'єктів, випадків, або ж вичерпується їх виконанням [59]. У науці наразі домінує підхід, який ми підтримуємо, що зміст рішень органів управління товариств свідчить про їх ненормативний характер. Варто погодитися з О. Ю. Тичковою, яка поділяє локальні корпоративні акти на дві групи: нормативно-правові і індивідуальні (акти застосування права). Перші із них пов'язані із деталізацією норм законодавства, обранням варіанту поведінкової моделі, який відрізняється від передбаченого законом (наприклад, установчі документи). А другі акти, до яких учена відносить і рішення органів управління товариств, не регулюють відносини, а через застосування норм закону і корпоративно-правових актів виступають підставою виникнення конкретних прав і обов'язків в учасників корпоративних правовідносин [242, с. 10].

Якщо нормативні акти поширюють свою дію на невизначене коло осіб, а їх приписи є загальнообов'язковими, то дія рішень органів управління товариства як індивідуальних актів правозастосування обмежена виключно самим товариством, його учасниками та посадовими особами. Такі рішення не створюють нових норм, а лише забезпечують здійснення корпоративного управління та діяльності товариства, можуть породжувати права та обов'язки у обмеженого кола осіб та вичерпують свою дію фактом виконання. З огляду на це, рішення органів управління товариства варто відносити до корпоративних індивідуальних актів.

В українській судовій практиці щодо рішень органів управління товариства також усталеною є концепція індивідуального акту. У п. 2.12 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 було закріплено, що рішення загальних зборів учасників (акціонерів, членів) та інших органів юридичної особи не є правочинами у розумінні статті 202 ЦК України. До цих рішень не можуть застосовуватися положення статей 203 та 215 ЦК України, які визначають підстави недійсності правочину, і, відповідно, правові наслідки недійсності правочину за статтею 216 ЦК України. Зазначені рішення є актами ненормативного характеру (індивідуальними актами), тобто офіційними письмовими документами, що породжують певні правові наслідки, які спрямовані на регулювання господарських відносин і мають обов'язковий характер для суб'єктів цих відносин [203].

Зазначений висновок не втратив своєї актуальності та знайшов відображення у практиці Верховного Суду. Наприклад, у постанові від 06 лютого 2020 року у справі № 912/712/19 Верховний Суд підтримав позицію про визнання таких рішень індивідуальними актами та додав, що вони є «актами одноразового застосування, вичерпують свою дію фактом їхнього виконання, тому вони не можуть бути скасовані чи змінені загальними зборами після їх виконання» [140]. Цікавою є позиція, викладена в постанові від 12 квітня 2018 року у справі № 922/2688/17, де Верховний Суд вдало розмежував концепції індивідуального акту та правочину, вказавши, що «рішення загальних зборів учасників господарського товариства є актом органу управління юридичної особи, а не одностороннім правочином, оскільки приймається загальними зборами учасників, які не є ні суб'єктом права, ні органом, який здійснює представництво товариства. Не є рішення загальних зборів учасників господарського товариства і договором, тому що приймається не за домовленістю всіх учасників товариства, а більшістю їх голосів» [110]. Тобто, у судовій практиці так само основним критерієм визначення правової природи рішень органів управління товариств виступає суб'єкт їх прийняття і відсутність єдності волі та волевиявлення.

Однією з основних процесуальних особливостей рішення органу управління товариства як предмету оскарження є відмежування його від протоколу. Відповідно до ч. 4 ст. 33 Закону про ТОВ та ТДВ на загальних зборах учасників ведеться протокол, у якому фіксуються перебіг загальних зборів учасників та прийняті рішення [214]. Формулювання цієї норми закону відображає різницю між рішенням органу як актом, що приймається, та протоколом як формою його фіксації. Протоколи використовуються для оформлення рішень усіх колегіальних органів товариства – загальних зборів, наглядової ради або ради директорів, колегіального виконавчого органу. Попри цей факт, нормативне регулювання складення таких протоколів досі залишається фрагментарним. Його стан є задовільним лише для акціонерних товариств: у ст. 57 Закону про АТ встановлено строк складення протоколу загальних зборів (10 днів з моменту закриття загальних зборів), перелік відомостей, що обов'язково включаються до протоколу, порядок підписання та оформлення протоколу [199]. Закон про АТ врегульовує порядок складення і протоколів ради директорів, наглядової ради, колегіального виконавчого органу (ст. ст. 66, 75, 82 Закону про АТ), хоч і не настільки детально, як для загальних зборів (що цілком логічно, враховуючи складність процедури проведення та значимість рішень загальних зборів). Натомість, Закон про ТОВ та ТДВ регулює це питання досить поверхнево: визначено лише порядок підписання протоколу, тоді як його зміст не врегульований, а про існування протоколів засідань наглядової ради та колегіального виконавчого органу можна зробити висновок лише з ч. 1 ст. 43 (перелік документів, які зобов'язане зберігати товариство).

Хоч в акціонерних товариствах корпоративне управління є складнішим та вимагає вищого рівня організації та регулювання, управління у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю також потребує правової визначеності. Корпоративне законодавство багатьох зарубіжних країн чітко врегульовує перелік відомостей, які має містити протокол органу управління та порядок його оформлення, прикладом чого є Німеччина (ст. 107, 130 Закону

Німеччини «Про акціонерні товариства» [267]), Польща (ст. 421 Кодексу комерційних компаній Польщі [272]) та інші держави. Важливість законодавчого визначення вимог до протоколів має практичну роль: рішення органів управління товариств часто є підставою для проведення реєстраційних дій щодо товариства, і правильність їх оформлення впливає на можливість вчинення таких дій. Тож, вважаємо необхідним включення до *Закону про ТОВ та ТДВ норми щодо переліку відомостей, які має містити протокол загальних зборів учасників, строку складення протоколу, а також порядку оформлення протоколів наглядової ради та колегіального виконавчого органу*. Зважаючи на тенденції поширення дистанційного способу проведення загальних зборів, інших колегіальних органів товариств, було б доцільно передбачити у ст. 57 Закону про АТ, ст. 33 Закону про ТОВ можливість складення протоколів у формі електронного документа з його посвідченням електронними підписами уповноважених осіб, як це передбачено ч. 5 ст. 66, ч. 5 ст. 75 Закону про АТ для протоколів ради директорів та наглядової ради.

У судовій практиці сталим є розуміння протоколу як форми закріплення рішення органу управління товариства, і належності оскарження саме такого рішення, а не протоколу. Такий підхід було закріплено ще у Постанові Пленуму ВГСУ від 25.02.2016, за якою протокол є документом, який фіксує факт прийняття рішення загальними зборами, і не є актом за змістом ст. 20 ГК України. Тому господарські суди мають відмовляти в задоволенні позовної вимоги про визнання недійсним протоколу загальних зборів учасників (акціонерів, членів) юридичної особи (п. 2.8) [203]. Такий же висновок був закріплений і абз. 3 п. 20 Постанови Пленуму ВСУ від 24.10.2008 [212]. Верховний Суд також розвинув цю позицію, наприклад, у постанові від 17 червня 2021 року у справі № 910/2478/20 зазначено, що «такого способу захисту як скасування та/або визнання недійсним протоколу загальних зборів суб'єкта господарювання ні цивільне, ні господарське законодавство не передбачає. [...] Відповідно до сталої судової практики у судовому порядку недійсним може бути визнане саме рішення загальних зборів учасників

(акціонерів, членів, засновників) юридичної особи, а не протокол загальних зборів, оскільки протокол є документом, який фіксує лише факт прийняття рішення загальними зборами і не є актом в розумінні статті 20 Господарського кодексу України, про що правильно зазначив місцевий господарський суд» [159].

Тобто, варто відрізнити рішення органу управління як акт, що призводить до певних правових наслідків, та протокол як документальну форму його фіксації, засобу встановлення змісту рішення та перебігу процедури його прийняття. Це розмежування є важливим з практичної точки зору: особа, чие корпоративне право порушене рішенням, потребує визнання недійсним саме такого рішення як юридичного факту, а не протоколу, який лише фіксує його прийняття, проте недійсність якого не змінить правового становища особи. Разом з тим, у разі встановлення факту порушення рішенням корпоративного права позивача, але визначення ним помилкового способу захисту – визнання недійсним протоколу, суди мають виходити з принципів справедливості, добросовісності та розумності і визначати у судовому рішенні належний спосіб захисту відповідно до викладеної в позові вимоги (ст. 5 ГПК України).

Протокол – це не лише форма фіксації рішення, а і своєрідний документарний засіб доказування факту проведення загальних зборів чи засідання іншого органу управління товариства, підстав та порядку прийняття рішення. Цікаво, що у ряді зарубіжних країн такий підхід закріплено на рівні законодавства. Наприклад, у ч. 4, 5 ст. 356 Закону Великої Британії «Про компанії» прямо вказано, що протокол загальних зборів є доказом (а у Шотландії, достатнім доказом) проведення загальних зборів. У разі наявності протоколу, якщо не доведено протилежне – (а) збори вважаються належним чином скликаними та проведеними, (б) усі процедури під час загальних зборів вважаються такими, що відбулися належним чином, та (в) усі призначення на загальних зборах вважаються дійсними [264]. Аналогічне положення закріплене у ч. 2, 3 ст. 179 Закону Канади «Про бізнес-корпорації» [263]. Такий підхід є проявом дії презумпції легітимності рішень органів управління

товариств, і протокол виступає формою реалізації цієї презумпції: за наявності належним чином складеного протоколу, рішення, яке ним посвідчується, вважається дійсним, а засідання органу управління – належним чином скликаним та проведеним. Вважаємо, що для розвитку даної презумпції та підвищення правової визначеності, варто було б закріпити подібні положення і в законодавстві України. Однак, це можливо після того, як вимоги до змісту та порядку оформлення протоколу будуть закріплені не лише для акціонерних, а і товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю (детальні пропозиції викладені у додатку до цієї роботи).

При цьому, у п. 2.13 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 відсутність протоколу загальних зборів товариства визначено як безумовну підставу для визнання недійсним рішення загальних зборів [203]. На наш погляд, такий підхід доцільно застосовувати не лише до рішень загальних зборів, а до рішень інших органів управління товариства також.

Окремо варто звернути увагу на проблему відсутності правового регулювання питання, рішення яких органів управління товариства можуть виступати предметом оскарження. Законодавство з цього приводу доволі фрагментарне як щодо акціонерних товариств, так і товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю. Так, ст. 61 Закону про АТ передбачає право оскарження рішення загальних зборів акціонерів, якщо таке рішення або порядок його прийняття порушують вимоги Закону про АТ, інших актів законодавства, статуту акціонерного товариства чи положення про загальні збори, та акціонер вважає, що його права та охоронювані законом інтереси порушені таким рішенням [199]. Водночас право на оскарження рішень інших органів управління акціонерних товариств практично не врегульовано. Єдиною згадкою є лише ч. 7 ст. 42 Закону про АТ, за якою рішення наглядової ради або ради директорів про відмову у скликанні позачергових загальних зборів може бути оскаржено акціонерами до суду [199]. Однак, у цій нормі йдеться лише про одну з багатьох підстав оскарження рішень наглядової ради або ради

директорів, а можливість оскарження рішень виконавчого органу акціонерного товариства не передбачена законом взагалі.

Ще більш неврегульованим є питання оскарження рішень органів управління товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон про ТОВ та ТДВ не містить жодних норм стосовно права та порядку їх оскарження.

Верховний Суд у своїй практиці неодноразово підкреслював наявність права на оскарження рішень не лише загальних зборів, а і інших органів управління товариства, незважаючи на прогалини у законодавстві. Наприклад, у постанові від 11 лютого 2021 року у справі № 924/344/20 Верховний Суд вказав, що учасники товариства (акціонери), а також інші особи, права та законні інтереси яких порушено рішенням наглядової ради чи виконавчого органу товариства, вправі оскаржити до суду відповідні рішення як акти, оскільки наглядова рада та виконавчий орган товариства є його органами управління, що приймають обов'язкові для виконання рішення [155].

Слід звернути увагу, що окрім органів управління (загальні збори, наглядова рада або рада директорів, виконавчий орган) у товаристві можуть бути утворені і інші колегіальні органи, рішення яких також можуть виступати предметом оскарження: комітети, колегії, комісії тощо. Так, ч. 1 ст. 76 Закону про АТ передбачено право наглядової ради акціонерного товариства утворювати постійні чи тимчасові комітети з числа її членів для попереднього вивчення і підготовки до розгляду на засіданні питань, що належать до компетенції наглядової ради [199]. Тоді як у публічному акціонерному товаристві, товаристві - підприємстві, що становить суспільний інтерес, а також в акціонерному товаристві, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) прямо або опосередковано належать державі, обов'язково утворюються комітет з питань аудиту, комітет з питань визначення винагороди посадовим особам акціонерного товариства і комітет з питань призначень (ч. 2 ст. 76 Закону про АТ) [199].

Обов'язкове створення комітетів як постійно діючих робочих колегіальних органів характерне для діяльності банків. Зокрема, банківське

законодавства встановлює обов'язок ради системно важливого банку утворити комітет з питань аудиту, комітет з управління ризиками та комітет з питань винагород (ст. 39 Закону про банки), та обов'язок правління банку утворити кредитний комітет та комітет з питань управління активами та пасивами (ст. 40 Закону про банки) [200]. Окрім обов'язкових, правління та наглядова рада банку можуть утворювати і інші постійно діючі комітети.

Комітети, як і інші робочі колегіальні органи товариств, можуть ухвалювати рішення на своїх засіданнях, а отже, такі рішення також можуть оскаржуватися учасниками (акціонерами), посадовими особами товариства. Судова практика уже містить подібні прецеденти: наприклад, 30 травня 2023 року Верховний Суд ухвалив постанову у справі № 904/6015/20 за позовом про визнання незаконним протоколу засідання комітету з питань комплаєнсу та фінансової безпеки Акціонерного товариства Комерційний банк «ПриватБанк» [187].

З огляду на поширення у діяльності акціонерних товариств практики утворення комітетів та запровадження новим Законом про АТ обов'язковості утворення таких комітетів для окремих видів акціонерних товариств, вбачається, що практика оскарження рішень таких органів поступово збільшуватиметься. Водночас у цій роботі буде присвячено увагу порядку та особливостям оскарження рішень не усіх органів товариства, а лише його органів управління (загальні збори, наглядова рада або рада директорів, виконавчий орган), зважаючи на те, що рішення цих органів найчастіше виступають предметом оскарження.

Задля забезпечення правової визначеності та усунення фрагментарності правового регулювання даного питання, *пропонуємо включити до Закону про АТ та Закону про ТОВ та ТДВ норми про право та порядок оскарження рішень органів управління таких товариств (детально пропозиції викладені у додатку до цієї роботи)*. Водночас, вважаємо, що не всі рішення органів управління товариства автоматично можуть виступати предметом оскарження. Судова практика свідчить, що часто визнання недійсним рішення

органу управління товариства не є ефективним способом захисту прав позивача, оскільки таке рішення уже вичерпало свою дію в момент його прийняття. Прикладами є рішення наглядової ради про затвердження ринкової вартості примусово викуплених акцій [177]; рішення наглядової ради про обрання членів правління, членів наглядової ради у складі, який не відповідає вимогам законодавства [195]; рішення загальних зборів про включення особи до складу учасників товариства, якщо метою позивача є захист не корпоративних прав, а його права власності на майно, яке було внесене до статутного капіталу товариства, та, відповідно, витребування такого майна [169] тощо. В усіх цих випадках рішення органу управління товариства вичерпало свою дію у момент його прийняття чи виконання, а визнання його недійсним не зможе покращити правове становище позивача та поновити його порушене право чи інтерес. Так, Верховний Суд у постанові від 23 серпня 2023 року у справі № 910/21572/21 звертав увагу, що позивач має довести спроможність судового рішення про визнання недійсним рішення загальних зборів призвести до усунення невизначеності у праві позивача та відновити його права та законні інтереси, на захист яких було подано такий позов [195].

З огляду на це, вважаємо, що *предметом оскарження можуть виступати лише ті рішення органів управління товариства, які порушують корпоративне право або охоронюваний законом інтерес учасника (акціонера, члена) товариства, право участі в корпоративному управлінні. Пропонуємо доповнити Закон про ТОВ та ТДВ, а також Закон про АТ нормами, у яких передбачити право учасника (засновника, акціонера, члена), у тому числі, який вибув, члена органу управління товариства оскаржити рішення загальних зборів, наглядової ради або ради директорів, виконавчого органу товариства, якщо таке рішення або порядок його прийняття порушують вимоги законодавства, статуту товариства, корпоративного договору, а також права та охоронювані законом інтереси учасника (акціонера, члена), члена органу управління товариства.* Вказане право не є абсолютним. Суд має право залишити в силі оскаржуване рішення, якщо визнання його недійсним не здатне

поновити порушене право або охоронюваний законом інтерес учасника (акціонера, члена) товариства.

Водночас вважаємо, що встановити нормативний вичерпний перелік видів рішень, які можуть оскаржуватися, видається практично неможливим, зважаючи на постійні зміни та ускладнення як корпоративних відносин, так і законодавства, а також потребу у кожній конкретній справі оцінити, чи здатне визнання недійсним певного рішення поновити порушене право позивача. Тож, стандартом доказування при вирішенні спорів досліджуваної категорії є встановлення: (1) чи обумовило прийняття рішення органу управління товариства порушення (невизнання, оспорювання) корпоративного права, права на участь в управлінні або охоронюваного законом інтересу позивача, (2) до яких правових наслідків як для самого позивача, так і для товариства та інших його учасників призведе визнання недійсним рішення, та чи здатне воно поновити порушене корпоративне право або охоронюваний законом інтерес позивача.

2.2. Способи та строки оскарження рішень органів управління товариства: проблеми правового регулювання

За українським законодавством та практикою наразі єдиним ефективним способом оскарження рішень органів управління товариств є судовий. Так, п. 3 ч. 1 ст. 20 ГПК України справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, віднесені до виключної предметної юрисдикції господарських судів [18]. Надалі розглянемо основні особливості судового порядку оскарження рішень органів управління товариств: способи захисту, суб'єкти оскарження, порядок розгляду таких справ, строки оскарження. Проблематика юрисдикції даної категорії спорів та їх відмежування від суміжних правових спорів буде окремо розглянута у підрозділі 2.4 цієї роботи.

У юридичній науці та практиці оскарження рішень органів управління товариства розглядається як спеціальний спосіб захисту корпоративних прав,

зокрема, таку думку поділяють О. В. Регурецька [216, с. 12], М. К. Богуш [6, с. 116-117]. Під способом захисту корпоративних прав слід розуміти матеріально-правові заходи профілактичного та примусового характеру, за допомогою яких відбувається відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) корпоративних прав, які залежать від правової природи корпоративного права [5, с. 176].

У свою чергу, позов про визнання недійсним рішення відповідного органу управління товариства пропонується розглядати як засіб захисту корпоративного права або охоронюваного законом інтересу, якому притаманна певна специфіка. На це звертала увагу також О. В. Кологойда, яка в контексті аналізу судових засобів захисту прав учасників фондових правовідносин, крім традиційних – речово-правових та зобов'язально-правових, виділила корпоративні позови як корпоративні засоби захисту [43, с. 152]. Автор визначає термін «корпоративний позов» як «судовий засіб захисту прав та законних інтересів учасників корпоративних правовідносин – акціонерного товариства (в особі його органів управління та посадових осіб) та акціонерів» [43, с. 152]. До корпоративних позовів О. В. Кологойда відносить позов про визнання недійсним рішення загальних зборів акціонерів у формі протоколу [48, с. 353].

Отже, оскарження рішень органів управління товариства здійснюється у судовому порядку та є спеціальним способом захисту корпоративних прав, що реалізується через особливий засіб захисту – корпоративний позов (зокрема, позов про визнання недійсним рішення відповідного органу управління).

У ч. 2 ст. 20 ГК України закріплено перелік способів захисту прав суб'єктів господарювання, одним із яких є визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів [17]. Хоча рішення органів управління товариства за правовою природою є актами, однак, їх оскарження не в повній мірі підпадає під наведене визначення

способу захисту. Спосіб захисту, сформульований у ст. 20 ГК України, передбачає порушення актом прав та законних інтересів «суб'єкта господарювання або споживачів», тоді як рішення органу управління товариства порушує права учасників, акціонерів (у тому числі тих, які вибули), посадових осіб, самого товариства. З огляду на це та враховуючи поширеність спорів досліджуваної категорії, пропонується доповнити ч. 2 ст. 20 ГК України окремим способом захисту: «визнання недійсними рішень органів управління юридичної особи».

Інколи замість позовів про визнання недійсними рішень позивачі пред'являють вимоги «про визнання недійсним та скасування рішення», «про визнання незаконним та скасування рішення», що суди визнають неналежним способом захисту та, як наслідок, відмовляють у задоволенні позову. З цього приводу варто звернути увагу на постанову від 22 серпня 2018 року у справі № 925/715/17, в якій Верховний Суд вказав, що за своєю правовою суттю такі вимоги як «визнання рішення недійсним» та «скасування рішення» є альтернативними, оскільки мають різні правові наслідки, зокрема, через різницю в часі дії такого акта [123].

Тож, при оскарженні рішень органів управління товариства вирішального значення набуває вибір належного способу захисту, тоді як помилковий вибір матиме наслідком відмову у позові.

Одним із головних критеріїв вибору способу захисту є його ефективність, яка означає, що вимога на захист цивільного права має відповідати змісту порушеного права та характеру правопорушення, забезпечити поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування (постанова Верховного Суду від 21 лютого 2022 року у справі № 904/3241/20 [174]). Ефективність позовної вимоги про визнання рішень зборів недійсними має оцінюватися, виходячи з обставин справи, залежно від того, чи призведе задоволення такої вимоги до дійсного захисту інтересу позивача без необхідності повторного звернення до суду (принцип процесуальної економії)

(постанова Верховного Суду від 28 березня 2023 року у справі № 911/2446/21 [186]).

Як уже зазначалося, визнання недійсним рішень органів управління товариства часто вважається судами неефективним способом захисту прав позивача, зокрема, якщо таке рішення вичерпало свою дію в момент його прийняття, а його недійсність жодним чином не вплине на правове становище позивача і поновлення його права. Наприклад, Велика Палата Верховного Суду неодноразово звертала увагу, що якщо позивач прагне відновити склад учасників товариства, який існував до стверджуваного порушення його прав або інтересів, і таке відновлення не може бути здійснене шляхом стягнення (витребування з володіння) з відповідача частки у статутному капіталі товариства, то належним способом захисту в цьому разі є позов про визначення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників товариства, а не визнання недійсним рішення загальних зборів [92]. Іншим прикладом є позиція, викладені у постанові від 23 серпня 2023 року у справі № 910/21572/21, у якій Верховний Суд дійшов висновку, що визнання недійсним рішення наглядової ради про обрання членів наглядової ради у складі, який не відповідає вимогам частини четвертої статті 53 Закону про АТ, не є ефективним способом захисту прав позивача, оскільки задоволення такої вимоги не призведе до усунення невизначеності у праві позивача на обрання членів наглядової ради у складі, який відповідає закону щодо необхідної кількості незалежних директорів. Відповідно, таке рішення безпосередньо не відновить позивача у праві корпоративного управління товариством, а лише створить ситуацію юридичної невизначеності повноважень наглядової ради, яка є відповідальною за результативність товариства. При цьому, Верховний Суд наголосив, що підхід, коли рішення загальних зборів може бути скасоване за позовом міноритарного акціонера лише з підстав обрання наглядової ради без дотримання законодавства щодо кількості незалежних директорів, може суттєво дестабілізувати та заблокувати роботу товариства та призвести до непропорційного втручання суду у питання корпоративного управління [195].

Окрім ефективності, спосіб захисту права має також відповідати критерію співрозмірності. На думку М. К. Богуш, остання полягає у тому, що порушене право має поновлюватися тією мірою, наскільки воно порушене, і в будь-якому разі не більше [6, с. 115]. О. О. Кот тлумачить співрозмірність так, що право відновлюється співрозмірно із заподіяним порушенням [57, с. 213-214]. Наведений критерій знайшов своє відображення і у практиці Верховного Суду у спорах щодо оскарження рішень органів управління товариств. Зокрема, належність та ефективність такого способу захисту порушених прав обумовлюється балансом інтересів усіх учасників і самого товариства. Тобто, ухвалюючи рішення про задоволення такого позову одного із учасників товариства, суди мають враховувати, що інтереси товариства можуть не збігатися з інтересами окремих його учасників, а інтереси учасників товариства, включаючи колишніх учасників, також не збігаються [164].

Отже, при вирішенні досліджуваної категорії спорів суди повинні перевіряти, чи може визнання недійсним рішення органу управління товариства, з урахуванням обставин справи, підстав позову, характеру порушення, поновити порушене право чи інтерес позивача, а також з'ясувати, до яких правових наслідків може призвести недійсність такого рішення для самого товариства та інших його учасників.

Правом на оскарження рішень органів управління товариства наділені, зокрема, його учасники (засновники, акціонери, члени), у тому числі ті, які вибули. Так, ч. 1 ст. 61 Закону про АТ передбачено, що рішення загальних зборів може оскаржити акціонер, який вважає, що його права та охоронювані законом інтереси порушені таким рішенням [199]. П. 2.2 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 було також визначено, що якщо учасник (засновник, акціонер, член) юридичної особи обґрунтовує позовні вимоги порушенням його корпоративних прав, то він має право подати відповідний позов [203].

Слід звернути увагу, що правом на пред'явлення позову про визнання недійсним рішення органу управління товариства наділена лише особа, яка була учасником (акціонером, членом) товариства та, відповідно, носієм

корпоративних прав та охоронюваних законом інтересів на момент прийняття оскаржуваного рішення. Отже, для оскарження рішення органу управління товариства позивач-учасник товариства повинен довести дотримання таких умов: 1) наявність у нього статусу учасника і корпоративних прав на дату прийняття оскаржуваного рішення; 2) факт порушення оскаржуваним рішенням корпоративного права, охоронюваного законом інтересу. Так, у постанові від 21 лютого 2022 року у справі № 904/3241/20 Верховний Суд зазначав, що право на звернення до суду з позовом про визнання недійсним рішення органу управління товариства мають лише ті його акціонери (учасники), які були акціонерами (учасниками) на дату прийняття рішення, що оскаржується [174].

У науці різняться підходи до того, які суб'єкти та за яких умов повинні мати право оскарження рішень органів управління товариства. На думку І. В. Спасибо-Фатєєвої, необхідно обмежити коло таких осіб лише випадками, коли акціонер не брав участі у голосуванні або голосував проти такого рішення, і його права і (або) законні інтереси, таким чином, були порушені [240, с. 23]. Натомість О. В. Щербина слушно вважає, що таке обмеження є недоцільним, оскільки у певних випадках порушення прав (інтересів) акціонера не залежить від того, чи брав він участь у голосуванні, голосував «за» чи «проти» прийнятого рішення [258, с. 93].

Законодавство зарубіжних країн теж демонструє різні підходи до визначення кола суб'єктів оскарження рішень органів управління товариств. Наприклад, ст. 245 Закону Німеччини «Про акціонерні товариства» передбачає чіткий перелік таких суб'єктів: 1) акціонер, який брав участь у загальних зборах та голосував проти їх рішення; 2) акціонер, який неправомірно не був допущений до участі у загальних зборах, або якщо він не брав участі у загальних зборах і останні були скликані неналежним чином та/або питання, з якого приймалося рішення, не було опубліковане належним чином; 3) будь-який акціонер, якщо інший акціонер при реалізації свого права голосу намагався на шкоду товариству чи акціонерам набути особливі вигоди для себе чи третьої особи, а рішення сприяло такій меті, за винятком, коли таке рішення

надає компенсацію акціонерам за шкоду; 4) правління; 5) будь-який член наглядової ради або правління, якщо внаслідок прийняття рішення вони здійснили б діяння, що становить кримінальне чи адміністративне правопорушення, або були би зобов'язані відшкодувати шкоду [267].

Наведений підхід законодавця видається виправданим, за винятком визнання у якості суб'єкта оскарження правління. По-перше, орган управління товариства не наділений правосуб'єктністю, як це зазначалося раніше, тож не може виступати самостійним учасником корпоративного спору. По-друге, оскарження правлінням рішення іншого органу товариства являтиме собою спір між різними органами, що не підлягає вирішенню у судовому порядку. Так, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 30 червня 2020 року у справі № 317/2777/17 виклала позицію, за якою «рішення одного органу управління акціонерного товариства (наглядової ради) не може бути оскаржене в судовому порядку іншим органом товариства або його керівником (генеральним директором), оскільки будь-які спірні питання щодо компетенції, що виникають усередині товариства між його органами у процесі управління, підлягають вирішенню відповідно до його статуту у позасудовому порядку» [95].

Водночас імпонує закріплення у німецькому законодавстві за членом колегіального органу управління товариства права на оскарження рішень. Хоча посадові особи товариства не наділені корпоративними правами (лише якщо вони не є одночасно учасниками товариства), однак, вони володіють правом на участь в управлінні товариством у межах своїх повноважень. Відповідно, якщо рішення органу управління товариства порушує право посадової особи на участь в управлінні, така особа повинна мати право на оскарження цього рішення.

Окрім цього, законодавство деяких країн передбачає майновий ценз для володіння правом на оскарження рішень загальних зборів товариства. Так, ст. 206 Закону Іспанії «Про корпоративні підприємства» передбачає, що таке право мають акціонери, які володіють 1 % статутного капіталу приватних

акціонерних товариств, та 0,001 % статутного капіталу публічних акціонерних товариств [210]. Тоді як ст. 2377 Цивільного кодексу Італії встановлює дещо інший ценз: 5 % статутного капіталу приватних акціонерних товариств та 1 % статутного капіталу публічних акціонерних товариств [246].

Ми не підтримуємо запровадження будь-якого цензу для наявності в учасника товариства права на оскарження рішень органів управління товариств. Метою таких обмежень, очевидно, є мінімізація ризиків зловживань акціонерами своїм правом на оскарження рішень. Однак *наслідком застосування таких цензів є позбавлення міноритарних акціонерів права на захист своїх корпоративних прав та інтересів та, фактично, права на доступ до суду. У результаті встановлення подібних обмежень, володіння міноритарієм часткою у статутному капіталі товариства матиме суто формальний характер.*

Українська судова практика також демонструє сталий підхід, за якого розмір частки позивача не має впливати на його можливість захисту своїх прав. У постанові від 15 вересня 2022 року у справі № 906/461/19 Верховний Суд наголосив, що позивачу не може бути відмовлено у задоволенні вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів тільки з мотивів недостатності його голосів для зміни результатів голосування з прийнятих загальними зборами учасників рішень, оскільки вплив учасника на прийняття загальними зборами рішень не вичерпується лише голосуванням. Можливою є ситуація, коли учасник, який володіє невеликою часткою у статутному капіталі товариства, своїми пропозиціями до порядку денного, виступом відносно пропозицій щодо голосування з питань порядку денного, тощо, переконавши іншого (інших) учасника в правоті своєї позиції, шляхом голосування, при наявності необхідного кворуму голосів у таких учасників для прийняття рішень, може змінити хід голосування [183].

Вважаємо, що позивачами у спорах про оскарження рішень органів управління товариства можуть виступати учасники (акціонери, члени) товариства, у тому числі ті, які вибули, посадові особи товариства, за умови, що таке рішення порушує їх корпоративне право, право на участь в управлінні

або охоронюваний законом інтерес. При цьому, правом на оскарження рішень органів управління товариства не можуть володіти треті особи (кредитори, контрагенти товариства, контролюючі органи тощо), оскільки (1) у них відсутнє корпоративне право, право на участь в управлінні або охоронюваний законом інтерес, які могли б бути порушені таким рішенням, та (2) відповідне рішення не поширює свою дію на таких осіб і останні не зобов'язані його виконувати.

Відповідачем у даній категорії спорів виступає товариство (юридична особа корпоративного типу). Такий висновок було закріплено ще Постановою Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 та підтверджується ustalеною судовою практикою. Важливо, що відповідачем виступає саме товариство, а не його орган управління, з огляду на відсутність у останнього правосуб'єктності.

Як уже було зазначено у попередньому розділі цієї роботи, закордоном при вирішенні корпоративних спорів широко застосовуються групові позови, здебільшого для захисту прав міноритарних учасників. В Україні наразі цей інститут не імplementовано у законодавство та практику. Хоча його запровадження полегшило б вирішення ряду корпоративних спорів (наприклад, щодо примусового викупу та продажу акцій, стягнення оголошених дивідендів), вважаємо недоцільним його використання для всіх корпоративних спорів за замовчуванням. Так, у групових позовах їх підстави (як фактичні, так і юридичні) повинні бути спільними для усіх позивачів. Відповідно, застосування групових позовів для оскарження рішень органів управління товариств було б можливим лише в окремих випадках: якщо обставини порушення корпоративних прав та інтересів групи позивачів є однаковими (наприклад, неповідомлення усіх позивачів про проведення загальних зборів).

Корпоративні спори щодо оскарження рішень органів управління товариства розглядаються господарськими судами у загальному позовному провадженні. Так, ч. 4 ст. 247 ГПК України передбачено, що у порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті, зокрема, справи у спорах, які виникають з корпоративних відносин, та спорах з

правочинів щодо корпоративних прав [18]. У постанові від 05 вересня 2018 року у справі № 925/1476/17 про визнання недійсними рішень загальних зборів товариства Верховний Суд підтвердив помилковість переходу суду першої інстанції до розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, оскільки спір пов'язаний з реалізацією позивачем своїх корпоративних прав [124].

Вважаємо такий підхід законодавця та судів обґрунтованим, зважаючи на складність та комплексність спорів щодо оскарження рішень органів управління товариств. Тоді як спори про стягнення оголошених дивідендів, наприклад, хоча і є також корпоративними, проте могли б розглядатися за правилами спрощеного позовного провадження, з огляду на суттєво менші складність (для вирішення справи достатньо встановити факти наявності рішення загальних зборів про виплату дивідендів та його невиконання товариством) та обсяг доказів, що потребує дослідження.

Особливістю вирішення справ щодо оскарження рішень органів управління товариств є широке використання заходів забезпечення позову недобросовісними учасниками як інструменту зловживань, а не захисту своїх прав. При застосуванні таких заходів суди повинні ретельно оцінювати їх на предмет обґрунтованості, співмірності з предметом спору, ефективності для захисту прав та інтересів позивача, збалансованості інтересів сторін. Заходи забезпечення позову у таких справах мають певну специфіку, проблематика якої була розкрита у іншій роботі [228].

Окремої уваги заслуговує питання суперечливого правового регулювання строків судового оскарження рішень органів управління товариств. У науці строк позовної давності визначають як строк, протягом якого особа, право якої порушене, може вимагати примусового виконання або захисту свого права, і звертають увагу, що зі впливом позовної давності припиняється не право на подання позову (звернення до суду), а право на позов у сенсі отримання судового захисту [66, с. 99]. Строк оскарження рішень органів управління товариства можна визначити як строк, в межах якого учасник (колишній

учасник) товариства може отримати захист свого корпоративного права та інтересу, порушених таким рішенням, шляхом звернення до суду із вимогою про визнання рішення недійсним.

Загальні норми щодо позовної давності передбачені ЦК України: якщо загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки (ч. 1 ст. 257 ЦК України), то для окремих видів вимог законом може встановлюватися спеціальна позовна давність: скорочена або більш тривала (ч. 1 ст. 258 ЦК України). Так, п. 8 ч. 2 ст. 258 ЦК України передбачається скорочений строк позовної давності для вимог про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства – один рік [247]. Натомість, ч. 1 ст. 61 Закону про АТ для оскарження акціонером рішення загальних зборів акціонерного товариства встановлено строк позовної давності у шість місяців з дня прийняття такого рішення. Закон про ТОВ та ТДВ, на противагу, не містить жодної статті, присвяченої оскарженню рішень органів управління товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, зокрема і щодо строків позовної давності, тому щодо оскарження рішень зборів учасників таких товариств застосовується строк позовної давності в 1 рік (п. 8 ч. 2 ст. 258 ЦК України).

Як наслідок, правове регулювання строків оскарження рішень різних органів управління товариств різних організаційно-правових форм є відмінним між собою, непослідовним та призводить до ряду проблем. Перш за все, потребує визначення розумний строк оскарження рішень органів управління товариства, з приводу чого у теорії та практиці відсутній єдиний підхід. Н. А. Сліпенчук таким строком вважає один рік з моменту проведення загальних зборів [233], тоді як О. В. Щербина вважає, що для оскарження рішень загальних зборів акціонерів (як і рішень інших органів товариства) необхідно застосовувати загальний строк позовної давності – три роки [257, с. 6]. Н. С. Глузь, навпаки, пропонує встановити спеціальний скорочений строк позовної давності в один місяць [16, с. 14]. Для порівняння, в практиці зарубіжних країн скорочені строки позовної давності є поширеними для корпоративних спорів, наприклад, ст. 246 Закону Німеччини «Про акціонерні

товариства» передбачає строк оскарження в один місяць з дня прийняття рішення загальних зборів [267]. На наш погляд, місячний строк оскарження є недостатнім для підготовки до звернення до суду, однак, ідея скорочених строків позовної давності у таких спорах має сенс: стислі строки забезпечують стабільність діяльності товариств та є запобіжником безпідставних позовів від недобросовісних учасників товариства.

Строк оскарження рішень органів управління товариств повинен надавати мінімально необхідний час на звернення з позовом до суду і стимулювати учасників активно цікавитися справами товариства, обмежуючи можливість оскарження оптимальними часовими рамками. Вважаємо, що встановлення різних строків оскарження рішень загальних зборів для товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю і акціонерних товариств є виправданим. Діяльність акціонерних товариств характеризується публічністю, наявністю вимог щодо обов'язкового розкриття регулярної, особливої та іншої інформації на власному веб-сайті та у Загально доступній інформаційній базі даних про ринок цінних паперів (smida.gov.ua). З огляду на це, акціонери мають об'єктивно ширші можливості довідатися про порушення свого права, аніж учасники інших товариств.

У разі потреби, сторони можуть за домовленістю встановити більш тривалий строк позовної давності. Відповідно до ч. 1 ст. 259 ЦК України, договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі [247]. При цьому, варто було б передбачити право встановити збільшену позовну давність у статуті товариства, щодо оскарження рішень його органів управління.

Наступною проблемою є недосконала законодавча техніка, використана у п. 8 ч. 2 ст. 258 ЦК України щодо скороченого строку позовної давності в один рік для вимог «про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства» [247]. Формулювання «загальних зборів товариства» викликає питання, на які саме організаційно-правові форми товариств поширюється ця норма, а також наводить на висновки про незастосування її для юридичних осіб, які не є

товариствами (фермерські господарства, кооперативи тощо). До прикладу, Верховний Суд у постанові від 18 березня 2020 року у справі № 904/686/19 виклав наступну позицію: «Скорочений строк позовної давності щодо вимог про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства, що встановлений п. 8 ч. 2 ст. 258 ЦКУ, який набув чинності 17.06.2018 відповідно до Закону України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю", застосовується лише до оскарження рішень ТОВ та ТДВ і не застосовується до вимог про визнання недійсним рішення інших юридичних осіб, в тому числі рішень власників фермерського господарства. [...] У такому разі, оскільки інше не передбачено законом, застосовується загальна позовна давність тривалістю у три роки» [145].

Більше того, істотною прогалиною законодавства є цілковите залишення поза увагою строків оскарження рішень інших органів управління товариств, окрім загальних зборів. З огляду на відсутність норм щодо спеціальної позовної давності для вимог про визнання недійсними рішень інших органів управління товариств, застосовується загальний строк – три роки. Так, суди у спорах про визнання недійсними рішень наглядової ради застосовують саме трирічний строк оскарження, як у справі № 925/1067/18 [219].

Отже, з огляду на відсутність належного правового регулювання та сформовану судову практику, склалася кардинально відмінна ситуація щодо строків оскарження рішень різних органів управління різних юридичних осіб: для рішень загальних зборів акціонерних товариств цей строк становить шість місяців, для рішень загальних зборів товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю – один рік, а для рішень наглядової ради чи виконавчого органу акціонерних товариств, товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю та рішень усіх органів управління інших юридичних осіб – три роки. Настільки розширені часові рамки для пред'явлення позову ставлять під загрозу нормальне функціонування юридичної особи та створюють передумови для зловживань. Як слушно відзначає О. І. Виговський, на практиці надання можливості оскаржувати рішення наглядової ради всім акціонерам

товариства протягом такого тривалого строку означатиме, що акціонер, який з тих чи інших причин не зміг подати позов про визнання недійсним рішення загальних зборів протягом строку, визначеного Законом про АТ, намагатиметься оскаржити рішення наглядової ради про скликання загальних зборів, на яких було прийнято відповідне рішення, яке не задовольняє такого акціонера [10].

Вважаємо такий стан правового регулювання неприпустимим з точки зору правової визначеності та якості законодавства, а наявність настільки відмінних строків оскарження рішень органів для різних юридичних осіб непослідовною та позбавленою логіки. Пропонуємо запровадити уніфікований строк позовної давності в один рік для оскарження рішень різних органів управління юридичних осіб (за винятком акціонерних товариств), виклавши п. 8 ч. 2 ст. 258 ЦК України у наступній редакції: *«про визнання недійсними рішень органів управління юридичної особи, якщо інше не передбачено законом або статутом юридичної особи»*.

Неоднозначним є також питання початку перебігу позовної давності у спорах досліджуваної категорії. Загальна норма ЦК України передбачає, що перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила (ч. 1 ст. 261) [247]. Законом про АТ у ч. 1 ст. 61 визначено шестимісячний строк оскарження рішення загальних зборів «з дня прийняття рішення» [199]. Разом з тим, на практиці може постати питання, яким чином обраховується строк позовної давності, якщо протокол загальних зборів акціонерного товариства не було опубліковано на веб-сайті товариства, всупереч вимогам законодавства, або ж такий протокол був відсутній взагалі. В останньому випадку, на нашу думку, відсутність протоколу має бути безумовною підставою недійсності (нікчемності) рішення органу управління товариства, що буде окремо розглянуто у наступному розділі дисертації. При цьому, у спірних випадках суди мають враховувати комплексно обставини справи та з'ясовувати момент, коли акціонер довідався про порушення його корпоративного права чи

інтересу, а акціонер має право подати клопотання про поновлення строку позовної давності.

У судовій практиці залишається складним питання, з якого саме моменту особа може вважатися такою, що довідалася або могла довідатися про порушення свого права. При цьому, загальною тенденцією є фокус на моменті, коли особа не лише могла, а і мала довідатись про порушення свого права, та з'ясування того, чи проявив учасник товариства розумну обачність та зацікавленість у діяльності товариства. Так, у постанові від 03 березня 2020 року у справі № 909/52/19 Верховний Суд виклав наступну правову позицію: «Порівняльний аналіз термінів «довідався» та «міг довідатися», що містяться в наведеній правовій нормі, дає підстави для висновку про презумпцію можливості та обов'язку особи знати про стан своїх майнових прав, а тому доведення факту, через який позивач не знав про порушення свого цивільного права і саме з цієї причини не звернувся за його захистом до суду, недостатньо. [...] Під можливістю довідатись про порушення права або про особу, яка його порушила, в цьому випадку слід розуміти передбачувану неминучість інформування особи про такі обставини, або існування в особи певних зобов'язань, як міри належної поведінки, в результаті виконання яких вона мала б змогу дізнатись про відповідні протиправні дії та того, хто їх вчинив» [143].

Окрім судового вирішення корпоративних спорів, в іноземних юрисдикціях дедалі більшого розповсюдження набувають альтернативні способи їх врегулювання, серед яких можливо виокремити три основні: міжнародний комерційний арбітраж, третейське судочинство та медіація. Зазначені інструменти врегулювання спорів імплементовано в українську правову систему нещодавно, відтак, одним із актуальних та дискусійних питань є можливість застосування їх і для вирішення корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариств.

У науковій літературі за ознакою визнання арбітрабельності корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариств

зарубіжні правопорядки поділяють на три групи. Так, до першої групи належать країни, в яких корпоративні спори повністю виключені з компетенції третейських судів, наприклад, Венесуела. Другу групу країн можна визначити помірковано проарбітражною, зокрема, до таких країн належать Франція, Швейцарія, Бельгія та Австрія. У цих юрисдикціях вважаються чинними арбітражні застереження, викладені у засновницьких документах, у справах щодо легітимності рішень загальних зборів товариств з обмеженою відповідальністю. До третьої групи можна включити країни з найбільш проарбітражною концепцією, зокрема, Італія, Фінляндія, законодавство яких передбачає максимально спрощені вимоги до арбітражних угод [198, с. 226].

Практика зарубіжних країн з проарбітражною концепцією вирішення корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариств демонструє, що арбітрабельність останніх зазвичай не є абсолютною, а залежить від дотримання ряду умов. Класичним прикладом є Німеччина: Верховний Суд Німеччини у Рішенні від 06 квітня 2009 року визначив умови арбітражного застереження для вирішення таких спорів: 1) згода всіх учасників товариства та самого товариства на вирішення спору шляхом арбітражу; 2) повідомлення кожного учасника товариства та його органів щодо порушення арбітражного процесу з можливістю їх вступу в процес в якості сторони чи третьої особи; 3) усі спори, які впливають з одного предмета спору, повинні розглядатися в одному арбітражному суді; 4) забезпечення рівних прав щодо призначення арбітрів [209]. Так, Німецьким арбітражним інститутом розроблено Додаткові правила для корпоративно-правових спорів, що набули чинності 15 вересня 2009 року, а також текст типового арбітражного застереження для корпоративних спорів, яке рекомендовано включити до статуту товариства [259].

Заслуговує на увагу також підхід до арбітрабельності корпоративних спорів, сформований у Великій Британії. Незважаючи на відсутність в англійському праві сформованого переліку арбітрабельних спорів та вирішення даного питання залежно від обставин кожної конкретної справи, судовою

практикою було визначено ключові критерії арбітрабельності корпоративних спорів. У справі Fulham Football Club (1987) Ltd v Richards [2011] суд виклав позицію, що при вирішенні арбітрабельності корпоративного спору слід враховувати, чи стосується він прав третіх осіб та чи зачіпає публічний інтерес настільки, що робить його непридатним для вирішення іншим способом, аніж у судовому провадженні [265]. У той же час, визначення наявності чи відсутності публічного інтересу є оціночним процесом, і не дозволяє однозначно вирішити питання арбітрабельності корпоративних спорів.

Питання арбітрабельності рішень органів управління товариства тривалий час було дискусійним також у Польщі, та було вирішено на законодавчому рівні у 2019 році шляхом внесення змін до Цивільного процесуального кодексу Польщі. Зазначеними змінами було визнано арбітрабельність корпоративних спорів щодо дійсності рішень загальних зборів та встановлено умови дійсності арбітражної угоди для таких спорів. Зокрема, така угода повинна передбачати обов'язок оприлюднювати інформацію про відкриття арбітражного провадження протягом одного місяця з дати такого відкриття. Оголошення може бути зроблено компанією або позивачем, і будь-який акціонер може бути залучений до арбітражного розгляду на стороні позивача чи відповідача протягом одного місяця з дати такого оголошення [270].

Разом з тим, застосування однакового механізму оголошення про початок арбітражного розгляду до товариств різних видів та розмірів викликає сумніви в частині практичної доцільності та можливих ризиків. Так, для акціонерних товариств, особливо публічних, з великою кількістю акціонерів, постає питання способів забезпечення можливості кожного акціонера бути залученим до арбітражного розгляду та дійсно почутим, якщо потенційне рішення стосується його прав та інтересів. Міжнародні комерційні арбітражні суди пристосовані для врегулювання комерційних спорів з незначною кількістю учасників, а не розгляду групових позовів, які можуть зачіпати права десятків чи сотень осіб. Що стосується товариств з обмеженою відповідальністю, наприклад, з кількома

учасниками, виникає питання обґрунтованості поширення на них процедури обов'язкової публікації оголошення про початок арбітражного розгляду та, відповідно, додаткових витрат часу та зусиль.

В Україні законодавство наразі не залишає реальної можливості для арбітражного вирішення корпоративних спорів досліджуваної категорії. Виклад ч. 2 ст. 22 ГПК України вказує на те, що на вирішення міжнародного комерційного арбітражу можуть бути передані лише ті корпоративні спори, що (1) виникають з договору, та (2) на підставі арбітражної угоди, укладеної між юридичною особою та всіма її учасниками. Відповідно, спори щодо оскарження рішень органів управління товариства не є арбітрабельними.

Стосовно вирішення корпоративних спорів досліджуваного виду у третейському судочинстві, яке є подібним за процедурою до арбітражного, законодавець є ще більш категоричним: за п. 10 ст. 6 Закону України «Про третейські суди» усі корпоративні спори виключені з підвідомчості третейських судів [215].

Окремий інтерес викликає можливість вирішення спору про оскарження рішень органів управління товариства шляхом медіації – нового для України інструменту врегулювання спорів, правове регулювання та практика якого лише починає формуватись. У 2021 році набув чинності Закон України «Про медіацію» (далі – Закон про медіацію), за яким медіацією є позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (-ів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [211]. Головною метою медіації у наці визначають спрямованість на досягнення консенсусу та прийняття спільного рішення, яке здатне задовольнити обидві сторони спору [72, с. 35]. Виходячи зі ст. 3 Закону про медіацію, предметом медіації можуть бути і корпоративні конфлікти також, однак, будь-які зміни до ч. 1 ст. 20 ГПК України в частині виключної юрисдикції господарських судів щодо вирішення корпоративних спорів не внесені.

Медіація у порівнянні з господарським судочинством, а також міжнародним комерційним арбітражем та третейськими судами, є більш гнучкою процедурою врегулювання спору, орієнтованою на його швидке та взаємовигідне для сторін вирішення. Переваги вирішення корпоративних спорів шляхом медіації були предметом окремого дослідження [45], тому лише наведемо їх перелік: зменшення часу розгляду та вирішення спору, комерційних та репутаційних втрат обох сторін; вища ймовірність збереження ділових відносин між сторонами спору після його вирішення; менші витрати на оплату гонорару медіатору, ніж на юридичний супровід судового чи арбітражного процесу; можливість адаптації процедури врегулювання до потреб конкретного конфлікту; відсутність юрисдикційних обмежень; конфіденційність; можливість вибору посередника; безпосередній вплив на кінцевий результат медіації, який залежить від намірів сторін урегулювати конфлікт; вища вірогідність добровільного виконання медіаційної угоди [45].

У той же час, попри беззаперечні численні переваги медіації, у науці часто залишаються поза увагою ряд її недоліків, які можуть суттєво знизити ефективність вирішення корпоративного спору:

- відсутність нормативного регулювання приватноправових аспектів медіації в корпоративних спорах, а також публічно-правових наслідків угод, досягнутих за результатами її проведення [31, с. 189-192]; відсутність затверджених правил медіації корпоративних спорів;

- неостаточність угоди, укладеної в процесі медіації. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону про медіацію, медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу [211]. Відповідно, укладення медіаційної угоди ще не гарантує завершення спору і те, що одна із сторін не ініціює судовий процес;

- відсутність можливості відшкодування витрат на проведення медіації, на відміну від судочинства та арбітражу;

– неможливість вжиття заходів забезпечення, які у корпоративних спорах покликані запобігти недобросовісним діям опонента щодо зміни складу учасників, перерозподілу часток під час розгляду спору тощо, а також суттєво менша кількість процесуальних гарантій;

– проведення медіації не впливає на перебіг позовної давності (абз. 2 ч. 2 ст. 3 Закону про медіацію) [211], строки якої у спорах щодо оскарження рішень загальних зборів товариств і так є скороченими. *Враховуючи неостаточність угоди, укладеної у процесі медіації, а також ризик виходу сторони з процесу медіації у будь-який момент, є ймовірність втрати позивачем часу та можливості звернутися за захистом свого права до суду, а відтак, обмеження його в доступі до правосуддя.* Наведене суперечить ст. 8 Директиви Європарламенту «Про деякі аспекти медіації в цивільних та комерційних спорах» № 2008/52/ЄС від 21.05.2008 (надалі – Директива №2008/52/ЄС), за якою держави-члени мають дбати про те, щоб сторони, які обирають медіацію у спробі вирішити спір, у подальшому не позбавлялися можливості ініціювати судове провадження або арбітраж стосовно цього спору внаслідок впливу строку позовної давності під час процесу медіації [202]. З огляду на це, *абз. 2 ч. 2 ст. 3 Закону про медіацію пропонується виключити;*

– відсутність механізму примусового виконання укладеної в процесі медіації угоди, проблематиці якого присвячено окрему статтю [45].

Незважаючи на відмінності у процедурі та правовому регулюванні, можливо виділити наступні спільні особливості альтернативних способів вирішення корпоративних спорів (міжнародний комерційний арбітраж, третейське судочинство, медіація).

По-перше, суб'єктний склад корпоративних спорів при застосуванні зазначених способів вирішення є ширшим, ніж у господарському судочинстві, через відсутність законодавчих обмежень. Наприклад, ст. 1 Закону про медіацію передбачає, що сторонами медіації є фізичні, юридичні особи або групи осіб [211]. Так, І. В. Коваленко звертає увагу на потенційній затребуваності медіації для захисту корпоративних прав, через неможливість

стейкхолдерів задовольнити свої інтереси в судовому процесі [36, с. 119]. Учасниками корпоративних спорів у медіації, арбітражі зможуть виступати також кінцеві бенефіціарні власники товариств, які безпосередньо зацікавлені у його вирішенні, а також групи осіб, наприклад, міноритаріїв, членів керівних органів товариства тощо.

По-друге, зважаючи на вплив результату вирішення корпоративного спору на значне коло осіб (чинні та колишні учасники товариства, посадові особи, бенефіціари), необхідним є інформування заінтересованих осіб про початок арбітражного розгляду чи медіації для можливості їх вступу у процес.

По-третє, є специфічними способи фіксації арбітражного / третейського / медіаційного застереження для корпоративних спорів: (1) укладення окремої спеціальної угоди; (2) включення такого застереження у договір, у тому числі, засновницький, корпоративний; (3) включення застереження до статуту товариства, що наразі викликає дискусії у науці. Вважаємо слушною позицію І. В. Лукач, яка розглядає статут як форму корпоративної угоди, у якій можуть бути закріплені положення щодо можливості передачі корпоративного спору на розгляд міжнародного арбітражу, третейського суду чи медіатора [65, с. 108]. Статут є документом, дія якого поширюється на всіх учасників товариства та є обов'язковим для них незалежно від факту підписання чи непідписання його учасником. Тож, вважаємо можливим включення арбітражного застереження до статуту товариства, оскільки зі вступом до такого товариства учасник автоматично бере на себе зобов'язання дотримуватись його статуту, укладаючи своєрідну угоду з товариством.

На наш погляд, міжнародний комерційний арбітраж, третейське судочинство та медіація, безумовно, є оперативними, конфіденційними та менш формалізованими, ніж державні суди, способами вирішення господарських спорів. Однак, не заперечуючи їх перспективність для врегулювання корпоративних спорів, вважаємо, що це не є обґрунтованим та доцільним для окремих видів таких спорів, зокрема, щодо оскарження рішень органів управління товариства.

Так, медіація не проводиться у спорах, що впливають чи можуть вплинути на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками медіації [211]. У спорах щодо оскарження рішень органів управління товариства встановлюються факти, що мають юридичне значення, а рішення суду часто є підставою вчинення реєстраційних дій. При цьому, як рішення органів управління товариств є актами з доволі широким спектром дії за предметом і суб'єктами, так і судові рішення за результатами його оскарження може зачіпати права та законні інтереси широкого кола інших осіб, окрім позивача та товариства. Відповідно, розгляд спорів щодо оскарження таких рішень має забезпечувати дотримання прав та інтересів усіх заінтересованих осіб, і «закритість» процедури арбітражного чи медіаційного розгляду, доцільна для більшості комерційних спорів, пов'язаних з наданням послуг, виконанням робіт, вбачається неприйнятною для корпоративних спорів зазначеного виду і може призводити до обмеження прав та інтересів учасників, зокрема міноритарних акціонерів.

2.3. Докази та доказування у корпоративних спорах щодо оскарження рішень органів управління товариств

Ефективність судового захисту корпоративних прав істотною мірою залежить від ефективності доказування та зібраних доказів. У науці немає єдності щодо співвідношення понять докази та засоби доказування. Деякі вчені розуміють їх як цілісне поняття, що являє собою взаємозв'язок доказів як фактичних даних, відомостей про предмет доказування, та засобів доказування, що містять ці фактичні дані [241, с. 171]. Тоді як інші розглядають докази і засоби доказування як зміст та форму його фіксації: доказ показує, яку інформацію він несе, засіб доказування – в якій об'єктивній формі ця інформація виражена [253, с. 10]. Видається, що останній підхід є більш обґрунтованим. Докази – це дані, на підставі яких суд встановлює наявність чи відсутність обставин, якими сторони обґрунтовують свої вимоги та заперечення

та які мають значення для вирішення справи. Засоби доказування – це встановлені законом джерела доказів та одночасно процесуальна форма їх вираження. Тож, ці поняття різні за змістом, проте нерозривно пов'язані.

За ст. 73 ГПК України до засобів доказування належать наступні: письмові, речові і електронні докази, висновки експертів, спеціалістів, показання свідків, опитування учасників справи як свідків [18]. Послідовно розглянемо специфіку кожного у контексті даного дослідження.

1. Письмові докази. Оскільки предметом оскарження у корпоративних спорах даної категорії є рішення органу управління товариства, то його форма – протокол, – виступає основним письмовим доказом. Протокол – це не лише форма закріплення рішення органу управління товариства, а і засіб фіксації та доказування обставин прийняття такого рішення: переліку присутніх осіб, порядку денного, перебігу загальних зборів або засідання інших органів, результатів голосування, змісту прийнятих рішень тощо. Влучно визначив значення протоколу у корпоративних спорах Верховний Суд: «Протокол загальних зборів – це передбачений законодавством документ, який фіксує факт прийняття рішення загальними зборами вищим органом товариства, ведення якого в обов'язковому порядку покладено на голову зборів. Протокол зборів є єдиним документом, з якого можна встановити хід та результати таких зборів» [163]. Істотне доказове значення може мати не лише зміст протоколу, а і факт його відсутності. Останній вважається безумовною підставою визнання недійсним рішення загальних зборів [203].

Протокол – це першочерговий доказ у даній категорії корпоративних спорів, проте залежно від предмету доказування у кожній конкретній справі, вирішальне значення можуть мати також інші письмові докази. Такими можуть бути докази повідомлення про проведення загальних зборів (опис вкладення цінного листа, квитанція, накладна тощо), рішення наглядової ради про скликання загальних зборів, письмові пропозиції акціонерів до порядку денного загальних зборів, проекти рішень з питань порядку денного загальних зборів, реєстри акціонерів, виписка з рахунку у цінних паперах, довіреності (у тому

числі, безвідкличні), корпоративні договори, бюлетені для голосування, протоколи реєстраційної, лічильної комісій та інші письмові докази.

2. Речові докази. Для спорів щодо оскарження рішень органів управління товариств, як і для корпоративних спорів загалом, дослідження речових доказів не є характерним. Винятком можуть бути документи, якщо їх матеріальні ознаки мають значення для вирішення справи. Імпонує позиція Т. В. Степанової щодо дослідження документів у господарському процесі як речових доказів (підписів сторін, відповідності відбитків печатки, виправлення у документі та ін.). Для визнання певного документа речовим доказом необхідно, щоб безпосередньо на ньому були відображені значущі для справи обставини, та щоб ці ознаки були відтвореними в натурі, а не передані в знаковій формі (наприклад, за допомогою опису) [241, с. 50-51, 71]. Таким документом у корпоративних спорах переважно виступає протокол органу управління товариства. Залежно від ознак, що набувають значення для вирішення спору, такий протокол можна кваліфікувати як письмовий або речовий доказ. Якщо сторона спору апелює до змісту протоколу, його інформативних ознак (ходу проведення загальних зборів, результатів голосування тощо), протокол розглядається у якості письмового доказу. Але якщо увага сторін та суду зосереджена на матеріальних властивостях протоколу (достовірності підписів, наявності підчисток, фальсифікації тощо), такий документ підлягає оцінці як речовий доказ. Це є ще однією особливістю протоколу органу управління товариства – здатність виступати письмовим та речовим доказом одночасно.

3. Електронні докази. Процеси діджиталізації торкнулися більшості сфер діяльності, і корпоративне управління не є виключенням. Ряд факторів вказують на те, що використання електронних доказів у корпоративних спорах з оскарження рішень органів управління товариств буде тільки збільшуватись:

(1) повідомлення про загальні збори або засідання інших органів управління може здійснюватись в електронній формі: електронна пошта, месенджери, авторизована електронна система. Товариства з обмеженою чи

додатковою відповідальністю можуть визначити такий спосіб у статуті, тоді як в акціонерних товариствах спосіб повідомлення визначається наглядовою радою або радою директорів, та додатково передбачено розміщення повідомлення на веб-сайті товариства (ч. 1 ст. 47 Закону про АТ) [199]. У такому випадку, якщо спір стосуватиметься належності повідомлення позивача про загальні збори чи засідання іншого органу товариства, суд досліджуватиме саме електронні повідомлення. У практиці Верховного Суду вже зараз є приклади аналізу електронних листів як доказу належності повідомлення членів наглядової ради про засідання [120], чи повідомлень у групі месенджеру Viber про проведення загальних зборів [175]. Водночас такі способи повідомлення можуть бути допустимими лише за умов, що вони встановлені статутом товариства положенням про наглядову раду або раду директорів, правління, або визначені наглядовою радою, радою директорів акціонерного товариства чи особою, яка скликає загальні збори, а також зміст повідомлення, надісланого у такий спосіб, відповідає вимогам законодавства, зокрема, містить усю необхідну інформацію (дата, час, місце проведення, порядок денний);

(2) проведення загальних зборів, засідань інших органів управління та оформлення їх рішень також може проводитись з використанням електронних засобів. Вбачається, що електронний формат комунікацій та корпоративного управління стане домінуючим, з огляду на його зручність та з урахуванням подій останніх років (пандемія коронавірусу, війна в Україні). Товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю уже давно мають можливість проводити загальні збори у режимі відеоконференції за ч. 3 ст. 33 Закону про ТОВ та ТДВ, якщо це передбачено статутом, та застосувати будь-які платформи для цього – Zoom, Google Meet, Skype тощо. З прийняттям нового Закону про АТ для акціонерних товариств поруч із очними загальними зборами передбачено також електронні (проводяться шляхом електронного заочного голосування акціонерів з використанням авторизованої електронної системи) та дистанційні (проводяться шляхом дистанційного заповнення бюлетенів акціонерами і надсилання їх до товариства через депозитарну систему). Крім

того, закріплено можливість товариства передбачити у своїх документах порядок проведення засідань ради директорів, наглядової ради, колегіального виконавчого органу шляхом проведення аудіо- або відеоконференцій, а також оформлювати їх протоколи у формі електронного документа з накладенням кваліфікованих електронних підписів. Відповідно, на підтвердження обставин проведення загальних зборів та засідань інших органів управління товариств, сторони зможуть надавати записи відеоконференцій, електронні бюлетені голосування, електронні протоколи тощо.

Слід зауважити, що з введенням в Україні воєнного стану дистанційна форма проведення загальних зборів вимушено стала домінуючою для акціонерних товариств. Так, рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 16 березня 2022 року № 177 було встановлено обмеження, за яким загальні збори акціонерів акціонерного товариства у період дії воєнного стану могли проводитися лише шляхом дистанційного проведення [261]. Через рік, 16 лютого 2023 року Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку затвердила інше рішення № 154, яке передбачає уже два способи проведення загальних зборів акціонерів у період дії воєнного стану, а саме шляхом: (1) дистанційного проведення, та (2) проведення відповідно до вимог ст. 59 Закону про АТ, якщо у загальних зборах беруть участь власники 100 відсотків акцій (окрім випадків, коли місцем проведення зборів є тимчасово окуповані території України або територія держави, що визнається державою агресором згідно із законодавством України) [260].

Однак, варто розуміти, що дистанційні загальні збори за тією процедурою, що діє в українському законодавстві, не передбачають ані можливості акціонерів поставити запитання та отримати відповідь, ні висловити свою думку з питань порядку денного, ані провести їх обговорення. Відповідно, процедура дистанційних загальних зборів може створювати штучні перешкоди для акціонерів у реалізації своїх корпоративних прав. На наш погляд, поряд із дистанційними загальними зборами, акціонерні товариства і під час воєнного стану повинні мати доступ до інших форм проведення

загальних зборів – очних, шляхом опитування. Крім того, в умовах широкого розповсюдження платформ електронних комунікацій (Zoom, Skype, Microsoft Teams тощо), доцільним було б надати можливість проведення загальних зборів і з їх використанням також [46, с. 1180].

З огляду на стрімкий розвиток процесів діджиталізації в Україні, видається невиправданим порядок оформлення протоколу загальних зборів акціонерного товариства шляхом підпису його на кожному аркуші та прошивання, як це передбачено ч. 4 ст. 57 Закону про АТ. Пропонується передбачити альтернативний варіант засвідчення протоколів, доповнивши вказану норму наступним положенням: *«Протокол загальних зборів може бути складений в електронній формі та підписаний шляхом накладення кваліфікованих електронних підписів головуєчого та секретаря загальних зборів, якщо це передбачено статутом акціонерного товариства»;*

(3) окремі обставини у межах досліджуваної категорії корпоративних спорів в силу своєї специфіки потребують інших засобів доказування, ніж традиційні письмові чи речові докази. Типовим прикладом є доказування факту фізичного недопуску учасників до місця реєстрації та проведення загальних зборів – поширене для рейдерства порушення, яке не може підтверджуватись документально. Засобом його фіксації, як правило, виступають саме електронні докази, наприклад, відео- чи аудіозаписи.

Оскільки електронні докази є відносно новим засобом доказування в українському судочинстві, їх застосування супроводжується деякими труднощами. Перш за все, вони стосуються належного подання електронних доказів, що може здійснюватись трьома способами: в оригіналі, електронній копії або паперовій копії електронного доказу. Як письмовий доказ, так і паперова копія електронного доказу – це документ, тож, нерідко виникає питання їх правильного розмежування. Особливо актуальним це є для скріншотів, правова природа яких розуміється неоднозначно. Скріншот – це знімок зображення екрану певного пристрою (комп'ютеру, телефону тощо), тобто, це засіб фіксації даних в електронній формі. Скріншоти доволі часто

використовуються у корпоративних спорах з оскарження рішень органів управління товариств: наприклад, скріншоти сторінок веб-сайту товариства, порталу Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України (smida.gov.ua), де розміщено інформацію щодо акціонерних товариств, сторінок з веб-сайту Укрпошти, результатів біржових торгів, структури власності тощо. Судова практика щодо кваліфікації скріншоту як доказу лише почала формуватися. Так, Верховний Суд у постановках від 13 липня 2020 року у справі № 753/10840/19 [151], від 18 лютого 2021 року у справі № 442/3516/20 [156] фактично визнав належними та допустимими доказами скріншоти повідомлень з телефону та планшету, роздруківки з Viber. У постанові від 15 липня 2022 року у справі № 914/1003/21 Верховний Суд проаналізував також роздруківку електронного листа: «Сам лист електронної пошти є таким, що містить відомості про факт відправлення повідомлення із відповідної електронної адреси, час відправлення, адресатів листа – осіб, до відома яких було доведено таке повідомлення тощо. У випадку, якщо позивач подає позов у паперовій формі, то електронний лист може бути наданий суду у вигляді відповідної роздруківки. Така роздруківка електронного листа та додатків до нього є паперовою копією електронного доказу» [178]. Вважаємо, що скріншот як засіб фіксації певних електронних даних завжди є копією електронного доказу, вид якої залежить від способу подання. Якщо скріншот надається до суду в електронному вигляді на певному носії – це електронна копія, якщо ж у формі паперової роздруківки – це паперова копія електронного доказу. Зважаючи на зростаючу популярність використання скріншотів та проблему їх правильної кваліфікації судами, доцільно було б закріпити їх визначення на рівні процесуального законодавства, доповнивши ст. 96 ГПК України наступною частиною: *«Скріншот – це знімок екрану портативного пристрою, який фіксує дані в електронній формі та є електронною копією електронного доказу. Учасники справи мають право подавати скріншоти у паперових копіях. Паперова копія скріншоту не вважається письмовим доказом».*

Поширеною є також проблема ідентифікації авторства та автентичності електронних доказів, доведення часу та місця їх створення. Наприклад, у разі відсутності зазначених реквізитів відеозапису щодо недопуску акціонерів до місця проведення загальних зборів, такий відеозапис втрачає свою доказову силу. Такий підхід міститься у постанові Верховного Суду від 12 червня 2018 року у справі № 908/1120/17: «Огляд в судовому засіданні судом апеляційної інстанції CD-диска з фото та відеозаписом показав, що даний електронний доказ також не містить інформації про події недопуску позивача та третіх осіб до реєстрації посадовими особами відповідача та/або реєстраційною комісією відповідача 18.04.2017 року. Крім того, надане позивачем відео не може вважатися належним та достатнім доказом фіксування відповідних подій, оскільки не містить необхідних реквізитів електронного доказу, як то фіксації дати та часу зйомки, місця події, тощо» [118].

Крім того, наявний високий ризик викривлення змісту електронних доказів, що є особливо актуальним для листувань у месенджерах Viber, Telegram, WhatsApp, де діє функція редагування надісланих повідомлень або їх видалення у всіх отримувачів. Суттєвим питанням є і доведення авторства певного електронного доказу (наприклад, електронного листа з повідомленням про проведення загальних зборів, публікації в Інтернеті тощо). При з'ясуванні достовірності електронного доказу суди часто перевіряють, чи мав такий доказ кваліфікований електронний підпис, який дозволив би підтвердити особу відправника, за відсутності якого відхиляють такий доказ (прикладом цього є постанова Верховного Суду від 16 березня 2020 року у справі № 910/1162/19 [144]). Разом з тим, очевидно, що значна частина електронних доказів у силу певних ділових звичаїв не засвідчується електронним підписом в обов'язковому порядку – наприклад, електронні листи, повідомлення. Відповідно, їх доказова сила не повинна автоматично нівелюватися через відсутність такого підпису. Показовою у цьому аспекті є постанова Верховного Суду від 03 серпня 2022 року у справі № 910/5408/21, де суд досліджував ряд електронних доказів: листування у месенджері Telegram, листування електронною поштою, відомості

з системи управління проектами Jira та із середовища обміну результатами роботи GitLab. Усі ці докази були надані у формі роздруківок без засвідчення електронним підписом, через що були відхилені судом апеляційної інстанції. Верховний Суд дійшов слушного висновку, що мало місце безпідставне ототожнення електронного документа та електронного доказу: «Тобто поняття електронного документа та електронного доказу не є тотожними, оскільки поняття електронного доказу є значно ширшим, та, окрім власне електронних документів [...] включає в себе будь-яку інформацію в цифровій формі, що має значення для розгляду справи, в тому числі повідомлення, відправлені електронною поштою або іншими засобами електронного зв'язку. [...] Важливим є дотримання принципу недискримінації при дослідженні електронних доказів, що означає, що суди не повинні відмовляти в прийнятті електронних доказів і не повинні заперечувати їх юридичну силу лише тому, що вони зібрані та / або подані в електронній формі. Суди не повинні заперечувати юридичну силу електронних доказів лише через відсутність вдосконаленого, кваліфікованого або подібного захищеного електронного підпису» [182]. У цій же постанові Верховний Суд звернув увагу також на презумпцію цілісності (достовірності) електронних доказів, що означає, що доказ вважається цілісним (достовірним), поки інша сторона цього не спростує [180].

4. Висновок експерта. У корпоративних спорах даної категорії висновок експерта є другорядним засобом доказування та застосовується в обмежених випадках. Основне питання у таких спорах – оцінка рішення органу управління товариства на предмет можливого порушення корпоративного права позивача та відповідності законодавству. Така оцінка є суто правовою і не може ґрунтуватися на висновку експерта. Разом з тим, деякі випадки все ж потребують застосування спеціальних знань, наприклад, наявність сумнівів щодо достовірності підписів на протоколі, автентичності електронного листування тощо. З цього приводу Верховний Суд у постанові від 04 серпня 2021 року у справі № 918/36/19 висловив наступну позицію:

«У випадку заперечення особи щодо її підпису на відповідному документі, належність підпису тій чи іншій особі, можна встановити лише на підставі відповідної експертизи. [...] Висновок почеркознавчої експертизи містить чітку, однозначну та вичерпну відповідь стосовно підпису ОСОБА_2 в протоколі загальних зборів від 01.07.2016 та правильно взятий до уваги судами попередніх інстанцій при розгляді справи» [163]. Відповідно, у корпоративних спорах даного виду найчастіше застосовуються почеркознавча, судово-технічна експертизи. Крім того, висновок експерта може мати важливе значення у справах щодо обов'язкового продажу та примусового викупу акцій (сквіз-ауту), зокрема, за позовами акціонерів про стягнення компенсації вартості акцій або стягнення збитків. У таких справах наявність порушеного корпоративного права залежить від правильності та справедливості визначення ринкової вартості акцій. Так, висновки експертів та звіти суб'єктів оціночної діяльності часто використовуються для спростування вартості акцій, визначеної рішенням наглядової ради товариства, та встановлення ринкової вартості акцій.

Однак, у кожному випадку має виконуватися правило оцінки судом висновку експерта, визначене у ст. 104 ГПК України: останній не має заздалегідь встановленої сили і оцінюється судом разом із іншими доказами. Тож, висновок експерта є допоміжним засобом доказування у таких справах, застосовується у комплексі з іншими доказами, і його мета – з'ясувати певні обставини з використанням спеціальних знань, підтвердити чи спростувати доказову силу інших доказів.

5. Показання свідків. Цей засіб доказування є дискусійним для господарського судочинства, зважаючи на документо-орієнтований характер останнього. Корпоративні спори, зокрема і щодо оскарження рішень органів управління товариств, є одним із небагатьох видів господарських спорів, де застосування показання свідків може бути доцільним. Такі спори пов'язані зі специфічними відносинами всередині товариства, які ґрунтуються на особистій взаємодії учасників, посадових осіб товариства, тож, інститут свідків цілком відповідає природі корпоративних відносин. Як приклад, такий засіб

доказування може бути необхідним для доведення обставин недопуску учасників до участі у загальних зборах, разом з електронними доказами. Закордоном при вирішенні корпоративних спорів застосовується схожий інструмент – афідевіт, тобто письмове показання, що посвідчується нотаріусом або іншою уповноваженою особою. Так, посадова особа компанії може підготувати афідевіт, в якому будуть наявні відомості щодо акціонерів і директорів компанії, і якщо ця інформація відсутня в державному реєстрі, цей документ може підтвердити корпоративну структуру [40, с. 154].

Разом з тим, вважаємо, що застосування показань свідків у корпоративних спорах повинно мати виключний характер, і лише у сукупності з іншими засобами доказування. По-перше, специфіка корпоративних відносин не лише обумовлює можливість залучення свідків, але і одночасно має високий ризик отримання недостовірних свідчень. У таких справах товариство завжди є стороною спору, тоді як свідками виступають здебільшого учасники, посадові особи, працівники такого товариства – тобто особи, які мають тісний зв'язок з товариством та певну залежність від нього. Як наслідок, є ризик надання такими свідками показань в інтересах юридичної особи чи пов'язаних власних інтересах. По-друге, доказування у корпоративних спорах даної категорії переважно засноване на документальному підтвердженні обставин. Як визначено у ч. 2 ст. 87 ГПК України, на підставі показань свідків не можуть встановлюватися обставини (факти), які відповідно до законодавства або звичаїв ділового обороту відображаються (обліковуються) у відповідних документах [18]. У якості прикладу використання цього підходу у корпоративних спорах можна навести висновок Верховного Суду у справі № 922/705/18, за яким покази свідків, що вони бачили підписи в протоколі, не можуть підтверджувати обставини реєстрації на загальних зборах та обставини оригінальності і автентичності підписів учасників, зокрема позивача, на протоколі зборів, тобто, ці обставини не можуть встановлюватися на підставі свідчень свідків. Відповідні обставини можуть бути встановлені лише на підставі письмового доказу, зокрема документу, в якому міститься такий підпис

[129]. Більшість обставин при вирішенні корпоративних спорів з оскарження рішень органів управління товариства не може встановлюватися на підставі показань свідків, наприклад: щодо дотримання порядку повідомлення про загальні збори, засідання іншого органу, процедури їх проведення, кворуму, наявності та автентичності підписів на протоколі тощо.

З огляду на це, вважаємо слушним використання показань свідків у господарському процесі загалом та корпоративних спорах даного виду зокрема як субсидіарного, виключного засобу доказування у формі заяви свідка. Його застосування дозволяє розширити доказову базу, забезпечити всебічний та повний розгляд справи. Показання свідків повинні оцінюватися судом у сукупності з іншими доказами та не можуть бути домінуючим чи єдиним джерелом даних для прийняття судового рішення.

Згідно з ч. 3 ст. 88 ГПК України, показання свідка оформлюються у нотаріальній заяві, і не вимагається нотаріальне посвідчення підпису сторін, третіх осіб, їх представників, які дали згоду на допит їх як свідків. Можливість викликати свідка для допиту за ініціативою суду чи за клопотанням учасника справи допускається лише за умов, що викладені у заяві обставини суперечать іншим доказам або викликають у суду сумнів щодо їх змісту, достовірності чи повноти (ч. 1 ст. 89 ГПК України) [18]. Наведене свідчить про закритість процедури отримання показань свідків, яка відбувається без участі обох сторін (окрім виняткових випадків), що викликає кілька зауважень. По-перше, це суперечить принципам змагальності та об'єктивності судового розгляду. Учасники справи позбавлені можливості бути присутніми при наданні показань, поставити свої запитання, тоді як суд – безпосередньо дослідити отримані показання свідків, за винятком випадків виклику для допиту до суду. По-друге, така закритість процедури лише посилює ризик отримання недостовірних свідчень, який і так є високим, зважаючи на згадану специфіку корпоративних відносин. На недосконале регулювання інституту свідків у господарському процесі звертав увагу також О. П. Подцерковний, який пропонує надати іншим учасникам справи можливість брати участь у процесі

отримання показань свідків [76, с. 40]. Підтримуючи цю пропозицію, вважаємо доцільним також внести відповідні зміни до ч. 3 ст. 88 ГПК України (детально викладені у додатку до цієї роботи), що дозволить підвищити змагальність процесу збору показань свідків та зменшити ризики спотворення доказової бази.

Недосконалим є також механізм письмового опитування учасників справи як свідків. За п. 2 ч. 5 ст. 90 ГПК України, учасник справи має право відмовитися від надання відповіді на поставлені запитання, якщо поставлене запитання не стосується обставин, що мають значення для справи [18]. Як слушно відзначає О. С. Фонова, вказане положення є по суті перекладенням на свідка обов'язку суду щодо встановлення обставин та об'єктивної істини у справі. Для того, щоб зробити висновок, чи мають обставини, щодо яких запитується, значення для справи чи ні, свідок повинен бути обізнаним із матеріалами справи на досить високому рівні, що так само накладає на свідка додатковий обов'язок попереднього ознайомлення з матеріалами справи, чим обтяжує його статус [245, с. 80]. Оцінка релевантності певного запитання до предмету доказування у справі та, відповідно, оцінка отриманих даних як належного доказу – це безпосередній обов'язок суду. Тоді як за наведеною нормою ГПК України, цей обов'язок перекладено на свідка, який повинен самостійно оцінити належність своїх показань, навіть не будучи знайомим з матеріалами справи. Тож, пропонується виключити п. 2 ч. 5 ст. 90 ГПК України.

Не лише докази, а і сам процес доказування у корпоративних спорах з оскарження рішень органів управління товариств має свою специфіку, зокрема щодо предмету, тягаря і стандарту доказування.

Згідно з ч. 2 ст. 76 ГПК України, предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення [18]. Т. В. Степанова визначає предмет доказування як сукупність фактів, що мають матеріально-правове значення, тобто юридичних фактів, встановлення

яких необхідно для винесення судом законного і обґрунтованого рішення по справі [241, с. 19]. Особливості предмета доказування у корпоративних спорах загалом та спорах щодо оскарження рішень органів управління зокрема майже не досліджені українськими вченими. Винятком є напрацювання О. Р. Ковалишина, який запропонував перелік обставин, що підлягають доказуванню у всіх видах корпоративних спорів: (1) наявність корпоративного спору, тобто його обумовлення корпоративними правовідносинами; (2) наявність у позивача статусу учасника товариства; (3) наявність рішення органу управління, правочину, дії (бездіяльності), правомірність яких позивач оспорує; (4) зв'язок між неправомірним рішенням, правочином чи дією та порушеним корпоративним правом; (5) подання позову в рамках строків, які встановлені для захисту порушеного права [38, с. 433]. Проте, щодо цієї позиції варто навести ряд заперечень. По-перше, позивач у корпоративних спорах не обов'язково повинен мати статус учасника товариства: ним може виступати і колишній учасник або особа, яка ще не набула статусу учасника (наприклад, у разі спору між засновниками щодо створення товариства та набуття корпоративних прав). По-друге, корпоративні спори можуть виникати з багатьох підстав, і оскарження рішень, дій чи бездіяльності органу управління товариства – лише один із їх видів. По-третє і основне, зазначений перелік обставин не містить порушення корпоративного права, інтересу чи корпоративних обов'язків. Порушення (невизнання, оспорування) корпоративного права – це ключова обставина у предметі доказування кожного корпоративного спору, за відсутності якої формальні процедурні порушення не матимуть вирішального значення.

Пропонуємо визначати предмет доказування у корпоративних спорах загалом як коло обставин, які підтверджують чи спростовують факт порушення (невизнання, оспорування) корпоративного права, інтересу або недотримання корпоративних обов'язків і підлягають встановленню для вирішення спору. Факт зазначеного порушення може розкриватися через ряд спеціальних обставин: щодо повідомлення позивача про загальні збори чи засідання інших

органів управління товариства, присутність учасників, відповідність певних дій органу управління товариства чи його посадової особи установчим документам та законодавству тощо. Якщо ж говорити про досліджуваний вид корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства, то можна виділити основні елементи предмету доказування у таких справах: (1) наявність у позивача-учасника товариства корпоративного права на момент прийняття рішення, що оскаржується, або такого, що не сплинув, строку повноважень у позивача-члена органу управління, (2) факт порушення оскаржуваним рішенням корпоративного права або охоронюваного законом інтересу, права на участь в управлінні позивача, (3) причинно-наслідковий зв'язок між порушенням корпоративного права або охоронюваного законом інтересу позивача та оскаржуваним рішенням органу управління товариства; (4) чинність оскаржуваного рішення (на момент прийняття судового рішення за результатами розгляду справи про визнання недійсним рішення органу управління товариства). Останній елемент підлягає доказуванню, оскільки у випадку скасування самим товариством оскаржуваного рішення органу управління до моменту завершення розгляду справи судом, буде відсутній предмет спору, а провадження підлягатиме закриттю.

Згідно з ч. 1 ст. 74 ГПК України, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень [18]. Для позначення цього правила у юридичній літературі та практиці застосовуються різні терміни: обов'язок доказування та тягар доказування. Останній походить від латинського вислову *onus probandi* та вживається здебільшого у західних країнах (*burden of proof*), тоді як в українському процесуальному законодавстві цей термін відсутній. Деякі науковці надають перевагу саме терміну «тягар доказування» і зазначають, що обов'язку доказування не кореспондує право суду або іншої сторони вимагати виконання такого обов'язку [74]. Цей тягар не є статичним, переходить від однієї сторони до іншої, залежно від необхідності наводити обґрунтування своєї позиції [71]. Термін «тягар доказування» дійсно видається більш прийнятним за змістом.

«Обов'язок» – це міра належної поведінки, порушення якої має призводити до застосування заходу відповідальності, тоді як невиконання тягара доказування не є підставою для застосування будь-яких санкцій, а веде до наслідків у вигляді визнання обставини недоведеною та отримання особою негативного судового рішення.

Зі змісту наведеної ч. 1 ст. 74 ГПК України, тягар доказування у господарських спорах розподіляється між сторонами рівною мірою. Проте, корпоративні спори щодо оскарження рішень органів управління товариств інколи демонструють виняток з цього правила та перекладення тягара на товариство-відповідача. У якості прикладу наведемо висновок Верховного Суду, викладений у постанові від 11 грудня 2019 року у справі № 916/2584/18, за яким обов'язок доказування обставин повідомлення позивача про проведення загальних зборів покладається на відповідача, як особу, рішення органу управління якої оскаржується у цій справі» [134]. Аналогічна позиція міститься у постанові Верховного Суду від 03 квітня 2018 року у справі № 908/1323/16: «Обов'язок доказування належного повідомлення учасника про дату, час, місце проведення загальних зборів та їх порядок денний покладається законодавством на товариство» [108].

Вважаємо, що така практика є виправданою та справедливою. По-перше, якщо законодавство, статут чи корпоративний договір покладають на товариство обов'язок вчинити ті чи інші дії (наприклад, надіслати учаснику повідомлення про загальні збори у визначений строк та спосіб), саме товариство повинно довести, що виконало такий обов'язок, а не позивач-учасник. По-друге, управлінський характер корпоративних відносин демонструє, що не всі їх учасники є юридично чи фактично рівними, що має прояв і у процесі доказування. Очевидно, що товариство чи його мажоритарний учасник має значно сильнішу позицію, аніж учасник з часткою, наприклад, 0,5% статутного капіталу товариства, що часто зумовлює нерівність доступу до доказової бази. У такому разі, покладення тягара доказування на товариство також слугує захисту прав позивача-учасника як слабшої сторони у порівнянні

з товариством, рішення органу управління якого оскаржується. Однак, розповсюджувати це правило варто лише на ті випадки, у яких це є обґрунтованим: коли юридична особа була зобов'язана вчинити певні дії, тож, саме вона і повинна доводити факт належного виконання свого обов'язку.

Окрему увагу слід звернути також на особливості порядку отримання та подання доказів. Оскільки предметом оскарження у досліджуваному виді корпоративних спорів є рішення органу управління товариства (відповідача), останнє має безперешкодний доступ до більшості доказів. Натомість, позивач повинен здійснити ряд дій для збору доказів, можливими способами отримання яких є наступні:

(1) направлення письмового запиту до товариства про надання інформації, документів – у межах реалізації корпоративного права учасника на отримання інформації щодо товариства (право та порядок отримання такої інформації і документів встановлені ст. 113 Закону про АТ та ст. 43 Закону про ТОВ та ТДВ). Протягом 10 днів з отримання товариством вимоги, копії документів мають бути надані виконавчим органом товариства з обмеженою відповідальністю або корпоративним секретарем (а за його відсутності, головою виконавчого органу або ради директорів) акціонерного товариства. Використати цей спосіб може лише особа, яка є учасником (акціонером) товариства на момент звернення із запитом;

(2) отримання доказів із загальнодоступних джерел або інформації, розкритої самим товариством: скріншот сторінки з веб-сайту товариства, порталу Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України (smida.gov.ua) тощо;

(3) самостійне отримання доказів іншими способами: шляхом здійснення відео-, аудіозапису процесу допуску до місця проведення загальних зборів товариства, отримання заяв з показаннями свідків тощо;

(4) подання до суду клопотання про витребування доказів, у разі неможливості отримати такі докази самостійно. Клопотання може бути подане разом із позовною заявою (або відзивом, якщо подається відповідачем), або у

інший строк, за умови обґрунтування неможливості подати у визначений строк, а також до подання позову як захід забезпечення доказів (ст. 81 ГПК України) [18].

Подання доказів, за загальним правилом, здійснюється разом із першою заявою по суті спору: з позовною заявою для позивача, з відзивом – для відповідача, та письмовими поясненнями – для третьої особи. Однак, є кілька винятків з цього правила: (1) у разі неможливості учасника отримати та подати докази самостійно, необхідно подати клопотання про їх витребування, з обґрунтуванням причин неможливості самостійного отримання; (2) докази можуть бути подані пізніше встановленого строку, якщо особа обґрунтує неможливість їх подання вчасно з причин, що не залежали від неї. При цьому, особа, яка подає докази, зобов'язана їх розкрити, надавши їх копії іншим учасникам справи (крім випадку, якщо такі докази є у відповідного учасника або обсяг доказів є надмірним, або вони подані до суду в електронній формі, або є публічно доступними) (ст. 80 ГПК України) [18].

Окремий інтерес становить стандарт доказування (*standard of proof*) – конструкція, яка добре відома у західних країнах, але тільки починає формуватися у науці та судовій практиці України. Українське законодавство не містить поняття «стандарт доказування», але наука пропонує ряд визначень: це певний об'єктивний критерій, на підставі якого суд оцінює докази для встановлення фактів у справі [218, с. 68]; це рівень ймовірності, до якого обставина повинна бути підтверджена доказами, щоби вважатись дійсною [75, с. 174]; це ступінь достовірності наданих стороною доказів, за яких суд має визнати тягар доведення знятим, а фактичну обставину – доведеною [243]. Існування різних стандартів доказування можна пояснити тим, що у змагальному процесі встановити об'єктивну істину неможливо, тому необхідним є встановлення певного рівня, при досягненні якого обставина може вважатись доведеною. Стандарт доказування пропонуємо розуміти як спеціальне правило, що застосовується судом у процесі оцінки доказів та

дозволяє визначити, чи виконано сторонами тягар доказування у конкретній справі.

Проблематиці правового регулювання та застосування стандартів доказування у корпоративних спорах, зокрема і досліджуваної категорії, присвячено окремо статтю [229]. З даного приводу лише коротко зауважимо, що з прийняттям у 2019 році Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» до господарського процесуального законодавства було запроваджено критерій «вірогідність доказів», який є аналогом стандарту доказування «баланс вірогідностей». Новий стандарт «вірогідність доказів» поширюється і на спори щодо оскарження рішень органів управління товариств [160] та покликаний встановити, наскільки доказова сила, вага кожного доказу, та їх у сукупності дозволяє дійти висновку, що певна обставина скоріше існувала, аніж навпаки.

Однак, спосіб імплементації стандарту вірогідності доказів у ГПК України шляхом виключення критерію достатності доказів викликає зауваження. Підтримуємо позицію В. В. Резнікової, що законодавець замінив по суті таку властивість доказів, як їхню достатність у господарському процесі на стандарт доказування «вірогідність доказів», тоді як вони є не взаємозамінними категоріями. Визначення характеристики достатності доказів і взаємного зв'язку в їх сукупності зводиться до вирішення питання про те, чи встановлені обставини, які складають предмет доказування, чи є можливість на підставі аналізу зібраних даних вирішити спір. Тобто достатність – це теж про вагомість доказів, а не про їхню кількість [218, с. 83].

Вірогідність та достатність доказів є хоч і взаємопов'язаними, проте різними, нерівнозначними за змістом категоріями. Достатність – це властивість доказів та критерій їх оцінки, який, на відміну від належності, допустимості та достовірності, застосовується до сукупності доказів. Натомість, стандарт вірогідності, закріплений у ГПК України – це правило, яке дозволяє оцінити, чи виконали сторони тягар доказування, чи є існування певної обставини

вірогідним. Тобто, достатність доказів напряду впливає на досягнення стандарту доказування: наявність достатніх доказів дозволяє дійти висновку, що існування певних обставин є вірогідним. Господарське процесуальне законодавство у чинній редакції, натомість, називає у ст. 79 не обставини, а докази вірогідними, і необґрунтовано підміняє поняття достатності доказів вірогідністю. Тоді як достатність – невід’ємна якісна характеристика доказів, без якої неможлива і вірогідність обставин справи [229, с. 296].

2.4. Юрисдикція корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства: правові позиції Верховного Суду

Питання юрисдикції завжди було одним із найбільш дискусійних у науці та складним при застосуванні на практиці. Правильне визначення критеріїв підвідомчості спору має вирішальне значення для позивача: навіть у разі обґрунтованості позову та наявності порушеного права, позивач не зможе отримати захист такого права у разі звернення до неналежного суду.

Господарське процесуальне законодавство визначає основні правила юрисдикції, яка, судячи з норм ГПК України, поділяється на предметну та суб’єктну (що за своїм змістом відповідає поняттю підвідомчості), інстанційну, і територіальну (що аналогічно підсудності). Корпоративні спори віднесено до підвідомчості господарських судів на підставі п. 3 ч. 1 ст. 20 ГПК України, та за ч. 6 ст. 30 ГПК України для таких спорів встановлено виключну підсудність – за місцезнаходженням юридичної особи [18].

Попри нібито чітке віднесення корпоративних спорів до юрисдикції господарських судів, на практиці постійно виникають складнощі розмежування корпоративних та суміжних з ними спорів. Велика Палата Верховного Суду у своїх правових позиціях неодноразово наводила основні критерії розмежування юрисдикції: суб’єктний склад правовідносин, предмет спору та характер спірних матеріальних правовідносин; таким критерієм також може бути пряма вказівка у законі на вид судочинства, в якому розглядається визначена

категорія справ [97; 94]. Як свідчить практика, у спорах щодо оскарження рішень органів управління товариства регулярно постає ряд проблемних питань, пов'язаних із визначенням юрисдикції.

Найбільш розповсюдженою та дискусійною є проблематика розмежування корпоративних та трудових спорів, зокрема, при визначенні юрисдикції спорів щодо звільнення топ-менеджменту товариств. Так, п. 3 ч. 1 ст. 20 ГПК України трудові спори вилучено із юрисдикції господарських судів. Однак, нерідко суди кваліфікують як трудові спори про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства, яким призначено або звільнено посадову особу товариства, яка в той же час є його учасником. У таких справах часто заявляється також додаткова вимога про скасування наказу про призначення чи припинення повноважень такої особи, що тільки ускладнює визначення природи спору. У подібних випадках відбувається суміщення корпоративних відносин щодо участі в управлінні товариством та трудових відносин із окремою особою. Особливо актуальною така проблема є при звільненнях директорів, членів наглядової ради, ключових посадових осіб товариств, однак, у теорії та практиці досі не вироблено єдиного підходу для її вирішення.

Деякі вчені відстоюють позицію, що спори про визнання недійсними рішень загальних зборів про звільнення або призначення особи є трудовими та мають розглядатися в загальних судах, як Т. С. Курафєєва [63, с. 256]. І. В. Бейцун також переконаний, що спори, пов'язані з оскарженням членами виконавчих органів товариства, а також членами наглядової ради товариства, які уклали з товариствами трудові договори, рішень відповідних органів товариства про звільнення (усунення, відсторонення, відкликання) їх з посади, розглядаються в порядку позовного провадження загальними судами як трудові спори [3, с. 115]. Однак, прихильників такого підходу у науці наразі меншість.

Щодо розмежування корпоративних і трудових спорів імпонує обґрунтування І. В. Лукач, яка основними критеріями визначає мету спору та причинно-наслідковий зв'язок. Зокрема, якщо метою виступає встановлення

факту трудових відносин, то спір є трудовим; якщо метою є вирішення господарського спору, тоді як факт трудових відносин використовується лише як засіб доказування, то спір має розглядатися у господарському суді. Авторка доходить висновку, що спори про оскарження рішень загальних зборів товариства про призначення директора товариства та наказу, виданого за результатами проведення зборів, мають бути розглянуті в господарському суді, адже тоді трудовий спір має причинно-наслідковий зв'язок з корпоративним спором щодо правомочності загальних зборів [65, с. 274-275]. Дійсно, рішення загальних зборів про призначення або звільнення посадової особи товариства є реалізацією права на здійснення корпоративного управління та виступає першочерговим юридичним фактом, який призводить до порушення права позивача, і є підставою виникнення або припинення похідних трудових відносин.

Корисною є також аргументація О. В. Щербини, яка визначальним критерієм вважає підстави позову. На її переконання, підставою виникнення трудового спору є порушення права позивача на працю, що пов'язано із застосуванням норм Кодексу законів про працю України. Тоді як підставою виникнення корпоративного спору є порушення або оспорювання корпоративних прав, що передбачені господарським законодавством, а також установчими документами товариства [259].

Вказаний підхід розмежування корпоративних і трудових спорів залежно від підстави позову є обґрунтованим, оскільки має значення, за захистом якого права звертається позивач – корпоративного або трудового, та на які порушення посилається. Так, якщо підставою позову є порушення законодавства, установчих документів товариства при скликанні чи проведенні загальних зборів, інших органів управління товариства, має місце порушення корпоративного права позивача на участь в управлінні товариством, а відтак, спір є корпоративним та підлягає розгляду за правилами господарського судочинства. Якщо ж позивач обґрунтовує позов недотриманням норм трудового законодавства у процесі його звільнення чи призначення та не

оспорює законність прийняття органом управління відповідного рішення, такий спір має бути кваліфікований як трудовий.

Судова практика також містить протилежні підходи щодо вирішення цього питання. Так, у постанові від 17 липня 2018 року у справі № 925/338/18 Київський апеляційний господарський суд відмовив у задоволенні позову про визнання рішення наглядової ради недійсним та визначив такий спір як трудовий. Позивач оскаржував рішення наглядової ради, у тому числі, з підстав порушення вимог закону, статуту під час скликання та проведення засідань наглядової ради і доводив порушення своїх прав як голови наглядової ради, однак, не був учасником товариства. Суд дійшов висновку, що для права члена наглядової ради захистити свої права на управління товариством в господарському суді, він повинен мати статус учасника (акціонера) товариства або учасника, який вибув з товариства, а тому вирішив, що дана справа підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства [197]. Таке рішення є яскравим підтвердженням неефективності формалізованого звуженого суб'єктного складу корпоративних спорів, адже в даному випадку наявність корпоративних відносин є очевидною, тоді як суд керувався лише суб'єктивним критерієм при визначенні юрисдикції.

Грунтовним з цього питання є висновок Верховного Суду у справі № 910/5035/17, де підстава позову виступила критерієм розмежування. Верховний Суд вказав, що реалізація учасниками товариства корпоративних прав на участь у його управлінні шляхом прийняття компетентним органом рішень про обрання (призначення), усунення, відсторонення, відкликання членів виконавчого органу цього об'єднання стосується також наділення або позбавлення їх повноважень на управління товариством, і такі рішення уповноваженого на це органу мають розглядатися в межах корпоративних правовідносин [121].

В іншій справі Верховний Суд розглянув позов фінансового директора, члена виконавчого органу товариства, звільненого на підставі п. 5 ч. 1 ст. 41 КЗпП України, про поновлення на роботі та стягнення заробітної плати за час

вимушеного прогулу, де сама позивачка вважала, що спір стосується правомірності її звільнення з посади та є виключно трудовим. Натомість, Верховний Суд дійшов наступних висновків: «За змістом положень частини третьої статті 99 ЦК України компетентному (уповноваженому) органу товариства надано право припиняти повноваження члена виконавчого органу у будь-який час, на свій розсуд, з будь-яких підстав чи без зазначення жодних підстав. Така форма захисту є специфічною дією носіїв корпоративних прав у відносинах з особою, якій вони довірили здійснювати управління товариством, і не може розглядатися в площині трудового права. [...] має значення не наявність підстав для припинення повноважень (звільнення) посадової особи, а дотримання органом управління (загальними зборами, наглядовою радою) передбаченої цивільним законодавством та установчими документами юридичної особи процедури ухвалення рішення про таке припинення, що підтверджує висновок про належний розгляд справи в порядку господарського судочинства» [100].

Отже, вважаємо, що *спір має бути кваліфікований як корпоративний, якщо метою є оспорювання рішення органу управління товариства, підставою позову – порушення порядку прийняття такого рішення, невідповідність рішення нормам законодавства, установчих документів товариства, корпоративному договору, порушення корпоративного права або права на участь в управлінні позивача, навіть якщо кінцевим результатом та похідним наслідком може бути поновлення його трудових відносин*. Посадова особа товариства може бути одночасно його працівником, що свідчить про наявність елементу трудових відносин, однак, наділення та позбавлення такої особи повноважень брати участь в управлінні товариством – це суто корпоративні відносини, і оскарження відповідних рішень органів управління товариством має здійснюватися у господарському судочинстві. З метою усунення будь-якої неоднозначності у розмежуванні корпоративних і трудових спорів, вважаємо необхідним доповнити ч. 1 ст. 20 ГПК України пунктом, за яким спори, що пов'язані із оскарженням рішень органів управління юридичної особи про

призначення, відсторонення або припинення повноважень членів органів управління юридичної особи є корпоративними та розглядаються за правилами господарського судочинства.

Цікавим питанням є також визначення юрисдикції спорів про визнання недійсними рішень органів управління товариства, якщо таке рішення оскаржується особою, яка не є учасником, акціонером чи колишнім учасником такого товариства. За загальною практикою, така особа не має права на оскарження рішення органу управління товариства. Показовою щодо цього є постанова Верховного Суду України від 01 лютого 2017 року у справі № 910/8438/15-г, в якій суд скасував рішення судів попередніх інстанцій та закрив провадження у справі саме у зв'язку з порушенням правил підвідомчості. Так, позивач була власником істотної участі у ПрАТ «КУА АПФ «Брокбізнесінвест», яке в свою чергу було учасником ТОВ «Капітал Інвест ЛТД», рішення загальних зборів якого і просила визнати недійсним позивачка з огляду на порушення її корпоративних прав. При цьому, на час прийняття цього рішення єдиним учасником і власником ТОВ «Капітал Інвест ЛТД» було ПрАТ «КУА АПФ «Брокбізнесінвест», акціонером якого є позивачка. Верховний Суд України, скасовуючи рішення судів попередніх інстанцій, виходив із поняття корпоративних прав у ст. 167 ГК України, та вказав, що недотримання вимог закону та установчих документів юридичної особи під час скликання і проведення загальних зборів не може визнаватися порушенням прав тих позивачів, які не є учасниками (акціонерами, членами) цієї особи [196].

Наведена постанова є доволі дискусійною та є яскравим прикладом того, що навіть правильні по суті рішення можуть бути скасовані лише через формалізований та вузький підхід до суб'єктного складу корпоративних спорів. При тому, що на час прийняття оскаржуваного рішення загальних зборів товариства у цій справі його єдиним учасником була юридична особа, акціонером якої є позивачка, а отже, очевидним є наявність у них прямого зв'язку, відносин контролю та корпоративних відносин.

На наш погляд, зазначений підхід суду щодо обмеженого тлумачення суб'єктного складу корпоративного спору не є обґрунтованим. Так, власник опосередкованої істотної участі товариства може не володіти безпосередньо акціями товариства, однак здійснювати щодо нього контроль, тобто мати вирішальний вплив на діяльність та управління такого товариства, зокрема і прийняття рішень його керівними органами. Особливо актуальним це є для банків, які здійснюють свою діяльність у формі акціонерних товариств. Правове регулювання діяльності банків, здійснення корпоративного управління в банках доводить, що власники істотної участі, поруч із керівниками банків, є основними суб'єктами відносин, що виникають у зв'язку з їх діяльністю та управлінням. З огляду на це, *пропонуємо розглядати власників істотної участі товариств, їх кінцевих бенефіціарних власників як суб'єктів і корпоративних відносин, і також корпоративних спорів, зокрема і щодо оскарження рішень органів управління товариств.* На наш погляд, зазначені особи повинні бути наділені правом оскаржувати відповідні рішення, і такі спори, як пов'язані з інтересом власника істотної участі щодо управління товариством, мають розглядатися за правилами господарського судочинства.

В контексті визначення юрисдикції спорів про визнання недійсними рішень органів управління товариств позитивним є запровадження в ГПК України норм щодо розгляду вимог, які є похідними від корпоративного спору. Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 20 ГПК України господарськими судами розглядаються вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, визнання недійсними актів, що порушують права на майно (майнові права), якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав чи спору, що виник з корпоративних відносин, якщо цей спір підлягає розгляду в господарському суді і переданий на його розгляд разом з такими вимогами [18]. Дана норма має неабияке значення, так як саме у спорах про визнання недійсними рішень органів управління товариств поряд із основною вимогою часто заявляються похідні, наприклад, про скасування реєстраційних дій, про скасування державної реєстрації змін до статуту тощо.

Однак, аналіз судової практики демонструє, що при розгляді таких вимог підходи судів розділилися.

Зазвичай суди задовольняють або відмовляють у таких похідних вимогах залежно від результату розгляду основної вимоги позивача. Наприклад, у постанові Верховного Суду від 28 березня 2018 року у справі № 911/1529/17 зазначено, що з огляду на похідний характер вимог про визнання недійсною редакції статуту ТОВ та про зобов'язання Києво-Святошинської районної державної адміністрації Київської області внести до Єдиного державного реєстру запис щодо скасування державної реєстрації змін до установчих документів ТОВ від позовних вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів учасників ТОВ та позовних вимог про визнання недійсним договору купівлі-продажу частки у статутному капіталі ТОВ, встановлених судом порушень прав та інтересів позивача і вимог законодавства щодо змісту статуту товариства, колегія суддів вважає обґрунтованими висновки суду про їх задоволення [107]. Варто згадати також постанову Великої Палати Верховного Суду від 04 вересня 2018 року у справі № 904/5857/17, у якій суд наголосив, що спір між учасниками юридичної особи або спір учасників юридичної особи з цією юридичною особою щодо скасування запису в ЄДР є корпоративним спором і підлягає вирішенню за правилами господарського судочинства. Вимога про визнання неправомірними дій державного реєстратора з внесення в ЄДР відомостей, щодо достовірності яких виник корпоративний спір, має похідний характер від корпоративного спору та залежить від наявності самого порушеного права, яке підлягає захисту у ефективний спосіб [81].

Проте, судова практика демонструє наявність і іншого, протилежного підходу, за яким похідні вимоги не підлягають задоволенню, навіть за умови задоволення основної вимоги про визнання недійсним рішення органу управління товариства. Наприклад, у постанові від 03 квітня 2018 року у справі № 914/758/17 Верховний Суд поряд із вимогою про визнання недійсними рішень загальних зборів проаналізував вимогу про скасування державної реєстрації змін до установчих документів. Суд вирішив, що така вимога є

передчасною, недоцільною, так як порядок скасування державної реєстрації змін до установчих документів та відомостей про юридичну особу, внесених на підставі протоколу загальних зборів учасників, рішення яких визнається недійсним, визначений законом і є наслідком визнання недійсним рішення загальних зборів [109]. В іншій постанові від 02 травня 2018 року у справі № 910/807/17 Верховний Суд навів подібний висновок, зауваживши, що дії щодо внесення запису про скасування державної реєстрації змін до установчих документів, мають проводитися державним реєстратором лише після отримання відповідного рішення суду, яке набрало законної сили, а тому відсутнє порушене право позивача в цій частині позовних вимог [113].

Вважаємо, що останній підхід не є виправданим, адже вимога про вчинення чи скасування реєстраційних дій прямо впливає із вимоги про визнання недійсним рішення органу управління товариства, як це уже закріплено п. 13 ч. 1 ст. 20 ГПК України. З огляду на це, такі розбіжності в правових позиціях в межах Верховного Суду є недопустимими, і має бути усталеним підхід про задоволення похідної вимоги у випадку задоволення основної в корпоративних спорах, що відповідатиме нормам господарського процесуального законодавства.

Висновки до розділу II

1. Правова природа рішень органів управління товариства пояснюється у науці через дві основні концепції: правочину та індивідуального акту. Виокремлення та аналіз ознак рішення органу управління товариства надає змогу дійти висновку, що таке рішення не є правочином та має розглядатися як корпоративний індивідуальний акт ненормативного характеру.

2. Єдиним способом оскарження рішень органів управління товариства в Україні наразі залишається судовий, та здійснюється з використанням спеціального способу захисту корпоративних прав – визнання недійсним рішення органу управління товариства. Застосування медіації та міжнародного комерційного арбітражу не є обґрунтованим та доцільним, з огляду на здатність

рішень органів управління товариства зачіпати права та інтереси широкого кола осіб.

3. Позивачами у спрах про оскарження рішень органів управління товариства можуть виступати учасники (засновники, акціонери, члени) товариства, в тому числі ті, що вибули, члени органів управління товариства, за умови, що таке рішення порушує їх корпоративне право або охоронюваний законом інтерес, або право на участь в управлінні (останній критерій застосовується до позивачів-членів органів управління товариства). Відповідачем виступає товариство – юридична особа корпоративного типу.

4. Пропонується запровадити уніфікований строк позовної давності для вимог про визнання недійсними рішень різних органів управління юридичної особи – один рік, якщо інше не встановлено законом (зокрема, для акціонерних товариств) або статутом.

5. Серед засобів доказування у корпоративних спрах досліджуваної категорії основну роль відіграє протокол органу управління товариства як форма закріплення рішення такого органу, засіб фіксації та доказування обставин його прийняття. Вважаємо слушним використання показань свідків у господарському процесі загалом та корпоративних спрах даного виду зокрема як субсидіарного, виключного засобу доказування.

6. При визначенні юрисдикції корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства, зокрема їх розмежування із суміжними спрами, пропонуємо керуватися підставою позову та видом порушеного права.

РОЗДІЛ III

ПІДСТАВИ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ ТОВАРИСТВА

3.1. Фактичні підстави визнання недійсними рішень органів управління товариства

Однією із найбільш суттєвих прогалин законодавства щодо спорів про оскарження рішень органів управління товариств є відсутність нормативно закріпленого переліку підстав визнання таких рішень недійсними. Зважаючи на особливості розгляду такої категорії спорів та сформовану судову практику, пропонуємо виділяти фактичні підстави (порушення корпоративного права, охоронюваного законом інтересу, невиконання або неналежне виконання корпоративного або фідучіарного обов'язку та процедурні порушення) та юридичні підстави (порушення норм законодавства, статуту товариства, корпоративного договору) оскарження рішень органів управління товариств.

Розгляд фактичних підстав варто розпочати з порушення корпоративного права або охоронюваного законом інтересу учасника товариства, за відсутності якого суди відмовляють у задоволенні позовів про визнання недійсними рішень органів управління товариства. Так, п. 2.1 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 було закріплено, що господарським судам під час вирішення спорів, що виникають з корпоративних відносин, слід з'ясовувати наявність в особи, яка звернулася з позовом, суб'єктивного права або законного інтересу у правовідносинах, на захист яких подано позов, а також питання про наявність чи відсутність факту їх порушення, невизнання або оспорювання [203]. Подібний висновок був наведений ще в Постанові Пленуму ВСУ від 24.10.2008, за якою для визнання недійсним рішення загальних зборів товариства необхідно встановити факт порушення цим рішенням прав та законних інтересів учасника (акціонера) товариства. Якщо за результатами розгляду

справи факт такого порушення не встановлено, господарський суд не має підстав для задоволення позову [212].

Верховний Суд також неодноразово звертав увагу на необхідність доведення позивачем конкретних порушень його корпоративного права оскаржуваним рішенням органу управління товариства. Так, акціонер не може абстрактно та загально посилатися на порушення свого права на участь в управлінні, а має обґрунтувати конкретне несправедливе обмеження (порушення) його безпосередніх прав чи інтересів прийнятими рішеннями, що оскаржується, а також співмірність обраного способу захисту (відновлення становища, яке існувало до прийняття оскаржуваного рішення) зі стверджуваним порушенням. Оскаржувані рішення органів управління акціонерного товариства можуть бути визнані недійсними лише у разі, якщо вони прямо (а не опосередковано чи потенційно) впливають на права чи законні інтереси акціонера та порушують їх та за умови, що буде дотримано справедливий баланс між індивідуальними та загальними інтересами, що залежить від всіх обставин у кожному окремому випадку» (постанова Верховного Суду від 08 серпня 2023 року у справі № 910/2365/22) [193].

Висновок щодо обов'язковості доведення позивачем порушення його корпоративного права впливає також і з норм закону. Зокрема, статтею 61 Закону про АТ передбачено, що у разі, якщо рішення загальних зборів або порядок прийняття такого рішення порушують вимоги Закону про АТ, інших актів законодавства, статуту акціонерного товариства чи положення про загальні збори, акціонер, який вважає, що його права та охоронювані законом інтереси порушені таким рішенням, може оскаржити його до суду [199]. При цьому, зазначеною статтею також встановлено, що суд має право з урахуванням усіх обставин справи залишити в силі оскаржуване рішення, якщо допущені порушення не порушують права та охоронювані законом інтереси акціонера, який оскаржує рішення [199]. Дане положення закріплено лише щодо рішень загальних зборів, однак вважаємо слушним поширювати такий підхід і на

рішення інших органів управління товариства, що неодноразово підтверджувалося судовою практикою.

Відтак, для визнання рішення органу управління товариства недійсним необхідними є кілька умов: 1) рішення або порядок його прийняття порушують закон, статут, інший установчий чи внутрішній документ товариства, корпоративний договір, 2) обґрунтовано факт порушення таким рішенням корпоративного права, пов'язаного з ним охоронюваного законом інтересу або права на участь в управлінні позивача. При цьому, обидві умови повинні бути наявними в сукупності, а тому без доведення причинно-наслідкового зв'язку між оскаржуваним рішенням та фактом порушення права та інтересу позивача, навіть за наявності порушень закону чи статуту товариства при прийнятті такого рішення, суди відмовлятимуть у позові.

З огляду на це, необхідно зупинитися на тому, що саме розуміється під поняттям «корпоративні права», та які особливості доведення їх порушення в досліджуваній категорії спорів.

Поняття «корпоративні права» не має аналогів у зарубіжному законодавстві і було штучно запроваджено пострадянською наукою [65, с. 146]. Наукові підходи до його визначення можна поділити на дві групи: 1) розуміння корпоративного права як єдиного права, яке складається з комплексу правомочностей; 2) концепція множинності окремих корпоративних прав.

Наприклад, імпонує позиція представника першого підходу, Ю. М. Жорнокуя, який вважає, що множинності суб'єктивних корпоративних прав у окремому корпоративному правовідношенні не існує; учаснику корпоративної організації належить єдине суб'єктивне корпоративне право, і останнє складається з певної кількості правомочностей. Автор звертає увагу, що захисту підлягає саме єдине суб'єктивне корпоративне право, а не кожний його складовий елемент (правомочність) [28, с. 115-116]. Як єдність правомочностей корпоративні права розуміє також М. К. Богуш, яка вважає їх єдиним моноправом, що має складну структуру: організаційні правомочності (правомочність на участь в управлінні корпорацією, правомочність на

отримання документів та інформації про господарську діяльність корпорації, інші правомочності, передбачені статутом корпорації, в тому числі можливість захисту) та майнові правомочності (правомочність на отримання активів у разі ліквідації корпорації, правомочність на отримання певної частки прибутку (дивідендів) корпорації, інші правомочності, передбачені статутом корпорації) [6, с. 40].

Інші вчені, навпаки, відстоюють концепцію множинності корпоративних прав як сукупність окремих прав, їх види, а не єдине корпоративне право, що складається із різних правомочностей [50, с. 133]. Так, В. М. Кравчук розглядає корпоративні права як низку прав учасника юридичної особи, зміст яких визначається залежно від її організаційно-правової форми та установчих документів [60, с. 51]. Прихильником концепції множинності корпоративних прав є також Я. С. Марущак, який визначає корпоративні права як сукупність суб'єктивних майнових та немайнових прав, якими наділяється особа в силу володіння часткою в статутному капіталі, акціями або правом на пай та які включають у себе право на участь в управлінні юридичною особою корпоративного типу, право на інформацію про її діяльність, право на отримання частини прибутку (дивідендів), а також частини активів у разі ліквідації юридичної особи, а також інші права, передбачені законом та статутними документами товариства [67, с. 94-95].

Різняться також підходи вчених щодо кола юридичних осіб, учасники яких можуть вважатися носіями корпоративних прав. Наприклад, деякі науковці відстоюють позицію, що корпоративні права можуть здійснюватися учасниками не лише господарських товариств, а юридичних осіб різних організаційно-правових форм. Так, О. Р. Ковалишин стверджує, що обмеження змісту таких прав організаційно-правовими формами господарських товариств не відповідає потребам обороту [39, с. 25]. Натомість за іншою концепцією, серед прихильників якої І. В. Спасибо-Фатєєва [237, с. 86], І. В. Лукач [65, с. 18], корпоративні права можуть належати лише учасникам акціонерних

товариств, а також товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю, зумовлені їх часткою у статутному капіталі таких товариств.

Аналіз законодавства також свідчить про застосування різних підходів до визначення корпоративних прав. Так, попередня редакція ГК України, зокрема до внесення змін законом від 27.07.2022, у ч. 1 ст. 167 містила наступну дефініцію корпоративних прав: «це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами» [17]. Саме цією нормою користувалися суди при розгляді корпоративних спорів, і з її аналізу можна стверджувати, що законодавець дотримувався підходу розуміння корпоративних прав як єдиного комплексу правомочностей, що прямо пов'язані із часткою учасника у статутному капіталі. Ідентичне визначення корпоративних прав наразі збережено також у статті 14.1.90 Податкового кодексу України. Тоді як дещо інший підхід застосовано у статті 2 Закону України «Про режим іноземного інвестування», за якою корпоративними правами є права власності на частку (пай) у статутному капіталі юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших держав. Зазначена дефініція, на відміну від попередніх, ототожнює їх з правом власності на частку (акцію, пай), а не правами з частки (акції, паю) та поширює їх на невизначене коло юридичних осіб [213].

Натомість, визначення корпоративних прав, запроваджене у ст. 96-1 ЦК України викликає ряд питань та зауважень. По-перше, сам факт виключення їх дефініції з ГК України і включення до ЦК України обумовлює висновок про підхід законодавця щодо розуміння природи корпоративних прав та корпоративних відносин як цивілістичної. З цього приводу слушними вважаємо зауваження В. С. Щербини, який піднімає наступні питання: до якого виду цивільних відносин – особистих немайнових чи особистих майнових –

слід після включення їх до предмета регулювання ЦК України відносити корпоративні відносини, і у чому вбачається юридична рівність, вільне волевиявлення і майнова самостійність учасників зазначених відносин. Також В. С. Щербина звертає увагу на те, що включення статті про корпоративні права і корпоративні відносини до ЦК України не супроводжувалося внесенням змін до ст. 177 ЦК України, якою визначаються види об'єктів цивільних прав [255].

Погоджуємось із наведеною позицією науковця та вважаємо, що визначення корпоративних прав як цивільних не відповідає їх дійсній природі та характеру взаємозв'язку між учасниками корпоративних відносин. Так, як корпоративним правам, так і корпоративним відносинам властиве поєднання майнових елементів (пов'язаних із правом власності на частку у статутному капіталі товариства) та організаційних (пов'язаних із організацією системи корпоративного управління у товариствах). При цьому, організаційний аспект у контексті взаємодії органів управління товариства, учасників (обсяг прав яких пропорційно залежить від розміру їх частки) між собою та з товариством засвідчує наявність певного «владного», управлінського елементу корпоративних відносин, для якого не характерні основоположні цивілістичні принципи юридичної рівності. Таким чином, не заглиблюючись далі у зазначене питання, яке може бути об'єктом окремого дослідження, вважаємо недоцільним та невірним визначення корпоративних прав як цивільних та їх регулюванням нормами ЦК України.

По-друге, формулювання статті 96-1 ЦК України може призвести до необґрунтованого розширення змісту корпоративних прав. Зокрема, її положення вказують на те, що нібито корпоративними є права не лише учасників товариств, а і учасників, засновників, пайовиків будь-яких юридичних осіб, статутний капітал яких поділений на частки, паї або інші об'єкти цивільних прав [249, с. 17]. Такий підхід несе в собі ризик безпідставного змішування корпоративних та членських прав, які є різними за

своєю природою та характером правових зв'язків між юридичною особою та її учасником.

Так, за відносин «членства» характер зв'язку між учасником та юридичною особою та обсяг прав учасника визначається його особистою участю у діяльності такої юридичної особи, тоді як обсяг прав учасника за корпоративних відносин залежить від розміру його частки у статутному капіталі товариства, а будь-який особистий внесок у діяльність товариства не є обов'язковим. У цьому контексті імпонує позиція В. І. Цікало, за якою реалізація права учасника товариства на участь у прийнятті загальними зборами рішень обумовлена розміром частки учасника у статутному капіталі товариства. Натомість, якщо право голосу під час прийняття органом управління товариства рішень не залежить від розміру частки учасника у статутному капіталі, таке право не може вважатися корпоративним [249, с. 84].

Крім того, важливою ознакою корпоративних прав, на відміну від членських, є оборотоздатність частки (акції), яка посвідчує корпоративні права, та наявність в учасника товариства інвестиційного інтересу. Так, частка учасника у статутному капіталі товариства (акції, пай) виступає об'єктом цивільного обороту, а в учасника наявний інтерес у прибутковості діяльності товариства та отриманні частини такого прибутку (дивідендів), що не характерно для членських прав. З цього приводу слід згадати позицію А. В. Смітюха, який виділяє три комплекси прав членів (учасників) щодо різних юридичних осіб: членські права, за яких член має виключно немайнові права, а також два види корпоративних прав, за яких член (учасник) юридичної особи має також майнові права на отримання певного майна у разі припинення членства (участі) у юридичній особі та на отримання частини прибутку юридичної особи. При цьому, лише комплекси корпоративних прав забезпечують інвестиційний інтерес, який є наслідком майнової участі і через це такі права мають бути представлені в обороті транзитивним знаком (оборотоздатним символом) – корпоративним паєм [234, с. 61].

Практика Верховного Суду також свідчить про необхідність розмежовувати корпоративні права та інші, «наближені до корпоративних», як це продемонстровано у постанові від 21 травня 2021 року у справі № 910/15494/20: «спори у правовідносинах, які стосуються порядку створення, реєстрації, реорганізації, діяльності і ліквідації об'єднань власників жилих та нежилих приміщень багатоквартирного будинку, з огляду на характер спірних правовідносин, розглядаються господарськими судами, оскільки такі спори виникають при здійсненні права управління юридичною особою, а тому є найбільш наближеними до спорів, пов'язаних з діяльністю або припиненням діяльності юридичної особи» [158].

На наш погляд, корпоративні права можуть виникати лише в учасника товариства, статутний капітал якого поділений на частки (акції, паї), обсяг прав такого учасника безпосередньо обумовлений розміром його частки (кількістю акцій), і така частка є оборотоздатною. Зазначені ознаки не є характерними для членських відносин, що виникають в юридичних особах інших організаційно-правових форм (наприклад, у виробничих, споживчих, обслуговуючих кооперативах, громадських об'єднаннях, релігійних організаціях, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків), а відтак права їх членів не є корпоративними. При цьому, лише факт наявності у членів таких юридичних осіб права на участь в управлінні юридичною особою не може бути достатньою самостійною підставою для кваліфікації таких прав як корпоративних.

Окрім цього, вважаємо, що корпоративними правами може володіти учасник (акціонер, член) лише підприємницького товариства, тобто товариства, яке здійснює підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (ч. 1 ст. 84 ЦК України) [247]. Так, участь у таких товариствах характеризується наявністю інвестиційного інтересу у їх учасників, їх права на частку у статутному капіталі товариства є оборотоздатними, на відміну від непідприємницьких товариств.

По-третє, викликає зауваження юридична техніка статті 96-1 ЦК України у контексті розуміння корпоративних прав як множинних прав або єдиного

цілісного права. Так, формулювання «сукупність правомочностей» обумовлює висновок про підтримання законодавцем концепції єдиного корпоративного права, яке складається з набору правомочностей, тоді як використання у назві статті слів «права учасників (корпоративні права)» у множині свідчить про протилежне (концепцію множинності корпоративних прав).

Вважаємо, що корпоративні права не можна розуміти як сукупність самостійних прав, оскільки всі вони взаємопов'язані та впливають із майнової участі учасника (акціонера) у товаристві, а їх штучне роз'єднання на окремі права лише перешкоджатиме ефективному захисту в разі порушення. Також не погоджуємося з безпідставним розширенням змісту корпоративних прав, як це визначено у статті 96-1 ЦК України, та кваліфікації як корпоративних прав невизначеного кола юридичних осіб.

По-четверте, вважаємо помилковим віднесення до корпоративних прав права здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, паїв та інших об'єктів цивільних прав, що засвідчують участь у юридичній особі, у порядку, встановленому законом (п. 4 ч. 3 ст. 96-1 ЦК України). Зазначена правомочність є речовим правом на частку, а не корпоративним правом з частки.

Слід зазначити, що дещо удосконалене визначення поняття корпоративних прав міститься у проекті закону про внесення змін до ЦК України № 10305 від 29 листопада 2023 року. Зокрема, вказаним законопроектом пропонується викласти ч. 1 ст. 96-1 ЦК України у наступній редакції: «Права учасників юридичних осіб (корпоративні права) – це сукупність немайнових і майнових прав, що належать особі як учаснику (акціонеру, члену) юридичної особи, які вона здійснює відповідно до закону та установчого документа юридичної особи» [273]. Вважаємо, що наведене визначення корпоративних прав як сукупності окремих прав, а не правомочностей, не є слушним, як уже було зазначено вище. Разом з цим, обґрунтованим є пропонування поділ таких правомочностей на майнові та немайнові, що відображає комплексний характер корпоративних прав.

Водночас, вважаємо більш відповідним до природи корпоративних прав поділяти їх на майнові та організаційні правомочності, оскільки останні стосуються участі в організації корпоративного управління товариства. Окрім цього, вищевказаним законопроектом пропонується відмова від кваліфікації прав засновників товариств як корпоративних, з чим ми не можемо погодитися. Як уже зазначалося раніше, корпоративними є відносини не лише між товариством та його учасниками, а і між його засновниками, а також між товариством та засновниками, щодо виникнення корпоративних прав, створення товариства. Такі відносини пов'язані з набуттям корпоративних прав, а отже, також є корпоративними. Тож, вважаємо недоцільним виключення прав засновників з числа корпоративних, а відносин щодо створення товариства та набуття корпоративних прав – зі складу корпоративних відносин.

З огляду на викладене, пропонуємо ч. 1 ст. 96-1 ЦК України викласти в наступній новій редакції: *корпоративні права – це сукупність правомочностей майнового та організаційного характеру, якими володіє учасник (акціонер) підприємницького товариства, обумовлених його участю у статутному капіталі товариства та розміром частки. Корпоративні права посвідчуються акцією або часткою в статутному капіталі підприємницького товариства, обіг яких забезпечує їх оборотоздатність.* Також пропонуємо виключити п. 4 ч. 3 ст. 96-1 ЦК України, та доповнити перелік об'єктів цивільних прав у ст. 177 ЦК України *часткою в статутному капіталі підприємницького товариства, паєм.*

Для доведення наявності у позивача корпоративного права та факту його порушення істотне значення відіграє момент набуття ним таких прав, який є відмінним для акціонерів та учасників ТОВ і ТДВ. Так, ч. 2 ст. 96-1 ЦК України передбачено, що корпоративні права набуваються особою з моменту набуття права власності на частку (акцію, пай або інший об'єкт цивільних прав, що засвідчує участь особи в юридичній особі) у статутному капіталі юридичної особи [247]. При цьому підтвердженням того факту, що особа є акціонером певного АТ, є обліковий запис на рахунку в цінних паперах у депозитарній

установі. Документальним підтвердженням наявності на певний момент часу прав на цінні папери на рахунку номінального утримувача, що належать клієнтам номінального утримувача або клієнтам клієнта номінального утримувача, є виписка з рахунка в цінних паперах номінального утримувача (ч. 2 ст. 8 Закону України «Про депозитарну систему України») [201]. Підтвердження цього міститься також у практиці Верховного Суду, наприклад, у постанові від 14 березня 2023 року у справі № 917/1746/20 [185]. Отже, для виникнення у особи права на оскарження рішення органу управління акціонерного товариства, необхідним є набуття нею права власності на акції, посвідченням чого є обліковий запис на рахунку в цінних паперах у депозитарній установі.

Натомість момент виникнення корпоративних прав в учасника товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю не визначений законодавством, а його розуміння тривалий час не було однозначним у теорії та судовій практиці. Так, до набуття чинності Законом про ТОВ та ТДВ суди здебільшого керувалися позицією, закріпленою у п. 2.6 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016, за якою право безпосередньої участі у ТОВ або ТДВ третя особа набуває тільки з моменту вступу до товариства, що має бути підтверджено відповідним рішенням загальних зборів учасників товариства [203]. Відповідно, набуття права власності на частку у статутному капіталі товариства не означало автоматичне набуття права участі в управлінні товариством.

Однак, з набуттям чинності Закону про ТОВ та ТДВ постала проблема визначення моменту набуття корпоративних прав новим учасником: з моменту укладення договору купівлі-продажу частки, з моменту складення акта приймання-передачі частки, чи з моменту державної реєстрації прав на частку за її новим власником. Дане питання виникло з огляду на те, що за ч. 5 ст. 24 Закону про ТОВ та ТДВ учасник вважається таким, що вийшов із товариства, з дня державної реєстрації його виходу [214], однак законодавцем не передбачено моменту, з якого набувач частки вважається таким, що ввійшов до товариства.

Зазначена правова проблема була вирішена постановою Великої Палати Верховного Суду від 08 червня 2021 року у справі № 906/1336/19. Так, було зазначено, що укладення правочину з відчуження частки не обумовлює автоматичний перехід корпоративних прав до набувача. Момент набуття права на частку у статутному капіталі (права власності) та момент набуття права з такої частки (права участі в товаристві) відрізняються та можуть не збігатися у часі. Моментом переходу корпоративних прав з частки у статутному капіталі, яка була передана іншій особі, є юридичний факт реєстрації в державному реєстрі зміни складу учасників за актом приймання-передачі, наданим однією із сторін [102].

З огляду на це, викликає зауваження формулювання ч. 2 ст. 96-1 ЦК України, за якою корпоративні права набуваються особою з моменту набуття права власності на частку (акцію, пай або інший об'єкт цивільних прав, що засвідчує участь особи в юридичній особі) у статутному капіталі юридичної особи. Очевидно, що набуття права власності на частку не означає автоматичне набуття корпоративних прав з неї, і дане правило не поширюється на учасників ТОВ та ТДВ. Пропонуємо викласти ч. 2 ст. 96-1 ЦК України у наступній редакції: *«Корпоративні права набуваються особою з моменту внесення змін до системи депозитарного обліку часток (акцій) або державної реєстрації зміни складу учасників, рішення про збільшення/зменшення розміру статутного капіталу, перерозподіл часток або про визначення розміру статутного капіталу та розміру часток учасників підприємницького товариства, частки якого не обліковуються в депозитарній системі».*

Тож, у спорах про визнання недійсними рішень органів управління товариства необхідним є встановлення факту, що на момент прийняття такого рішення позивач уже був носієм корпоративних прав. З огляду на це, не може визнаватися недійсним рішення органу управління товариства, яким корпоративне право особи лише може бути порушено у майбутньому. Наприклад, у постанові від 24 жовтня 2018 року у справі № 925/644/17 Верховний Суд підтримав висновки судів попередніх інстанцій, що не

підлягають задоволенню позовні вимоги про захист права, яке може бути порушено у майбутньому і щодо якого невідомо, чи буде воно порушено. Враховуючи, що обов'язковою умовою визнання рішень недійсними є порушення у зв'язку з їх прийняттям прав та охоронюваних законом інтересів позивача, недоведеність факту такого порушення за висновком судів є підставою для відмови в позові [126].

У спорах про визнання недійсними рішень органів управління товариств найчастіше спостерігається порушення такої правомочності в складі корпоративних прав позивача, як право на участь в управлінні товариством. Власне, юридичні підстави визнання таких рішень недійсними так чи інакше стосуються порушення цього права (наприклад, при порушенні порядку повідомлення і позбавленні позивача можливості взяти участь в загальних зборах, підготуватися до загальних зборів, прийняття рішення за відсутності кворуму, не допуск до реєстрації для участі в зборах тощо). Верховний Суд у постанові від 16 жовтня 2018 року у справі № 920/1101/17 розтлумачив зміст права на участь в управлінні товариством: «Право брати участь в управлінні справами товариства є базовим немайновим правом учасника товариства, яке забезпечує задоволення саме майнових інтересів цього учасника, оскільки, беручи участь в управлінні справами товариства, його учасники вирішують найважливіші питання його діяльності та визначають основні її напрямки, мають можливість контролювати ефективність використання інвестованих в товариство коштів, можуть визначати напрямки використання прибутків, тощо» [125]. Суд вірно підкреслив, що право на участь в управлінні товариством не можна назвати суто немайновим правом, так як воно прямо пов'язане і слугує забезпеченню майнових прав та інтересів учасників товариства.

Особливістю права на участь в управлінні товариством є те, що хоч воно як окрема правомочність входить до складу корпоративного права учасника, але також складається з ряду правомочностей. Зокрема, до права на участь в управлінні товариством входять такі правомочності, як право голосування;

право бути завчасно та належним чином повідомленим про проведення загальних зборів чи засідання іншого органу управління товариства; право ознайомлюватися з документами та інформацією, необхідними для прийняття рішень з питань порядку денного; право надавати свої пропозиції з питань порядку денного; право вимагати проведення, скликати загальні збори або засідання інших органів управління товариства (у випадках та в порядку, визначених законодавством та статутом товариства).

Важливо звернути увагу, що хоча норми Закону про АТ зазначають про обов'язковість факту порушення корпоративного права лише щодо визнання недійсним рішення загальних зборів, дана умова повинна дотримуватись і для рішень інших органів управління також. Це є ще одним проявом масштабної проблеми неврегульованості порядку і підстав оскарження рішень наглядової ради та виконавчого органу товариства. Важливу правову позицію з цього приводу висловив Верховний Суд у постанові від 04 червня 2018 року у справі № 910/19433/17 за позовом про визнання недійсним рішення наглядової ради. Верховний Суд нагадав, що стосовно загальних зборів, результат вирішення спору залежить лише від встановлення судом наявності та ступеня порушень прав позивача (позивачів) під час скликання та проведення загальних зборів. І при цьому зазначив, що аналогічні висновки можна зробити і у спорах про визнання недійсними рішень наглядової ради юридичних осіб з підстав недотримання вимог закону та/або установчих документів під час їх скликання, а тому погодився із судом апеляційної інстанції, що оскільки позивачем не було доведено в чому полягає порушення прав та охоронюваних законом інтересів прийняттям оскаржуваного рішення, то у суду апеляційної інстанції були наявні правові підстави для закриття апеляційного провадження [117].

Ще однією особливістю порушення корпоративного права як фактичної підстави визнання таких рішень недійсними є те, що воно має бути вчинене саме відповідачем, а не будь-якими іншими третіми особами. Так, Верховний Суд у постанові від 12 червня 2018 року у справі № 908/1120/17 розглянув спір за позовом про визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів, який

мотивований невключенням пропозицій позивача до порядку денного загальних зборів та недопущенням його до реєстрації для участі в зборах. Як докази недопущення до реєстрації позивач навів стенограму телефонної розмови з представником Національної поліції, статтю з Інтернет-ресурсу та відеозапис. Натомість Верховний Суд вирішив, що матеріали справи не містять жодних належних та допустимих доказів фіксування з боку поліції фактів недопущення акціонерів (або їх представників) до місця проведення реєстрації акціонерів для участі у загальних зборах, наявності правопорушень з боку відповідача під час реєстрації та/або проведення загальних зборів акціонерів. Верховний Суд дійшов висновку, що обов'язковою умовою надання судом правового захисту у конкретній справі є наявність відповідного порушення прав позивача саме відповідачем, тому посиляючись на неправомірне недопущення до реєстрації для участі у зборах, позивач мав довести як факт такого недопущення, так і неправомірність дій працівників відповідача (реєстраційної комісії), а не будь кого іншого. Факт можливих перешкоджань представникам позивача та третіх осіб представниками громадського формування, яке не є відповідачем у справі, не є доказом наявності порушень прав позивача з боку відповідача [118]. Ця справа є яскравим прикладом того, що навіть за умови наявності порушень під час проведення загальних зборів, якщо не доведено їх вчинення саме відповідачем, суди відмовлятимуть у позові.

Варто також враховувати, що порушення корпоративного права часто супроводжується порушенням охоронюваного законом інтересу позивача. На зазначене вказує і формулювання ч. 1 ст. 61 Закону про АТ, яка передбачає право на оскарження рішення загальних зборів акціонерів, якщо таке рішення порушує «права та охоронювані законом інтереси» позивача [199].

Тлумачення поняття «охоронюваний законом інтерес» було здійснено Конституційним Судом України у рішенні від 01 грудня 2004 року № 1-10/2004. Зокрема, охоронюваний законом інтерес визначено як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як

зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони для задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності та іншим загально-правовим засадам. При цьому, Конституційний Суд України зазначив, що поняття «охоронюваний законом інтерес» у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права» (інтерес у вузькому розумінні цього слова), означає правовий феномен, який виходить за межі змісту суб'єктивного права, та є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони [221].

У теорії корпоративного права дедалі більше уваги присвячується проблематиці інтересу, зокрема корпоративного, тобто такого, що виникає у межах корпоративних відносин. Так, О. В. Бігняк відносить до особливостей корпоративного спору поєднання у ньому загального корпоративного інтересу (юридичної особи) і приватного корпоративного інтересу (окремого учасника) [5, с. 304]. Н. С. Кузнецова зазначає про необхідність доведення позивачем свого корпоративного інтересу у корпоративному спорі [62]. Особливої уваги варті напрацювання М. К. Богуш, яка розробила систему корпоративних інтересів: (1) спільний (загальний) інтерес, суть якого зводиться до покращення економічних показників діяльності корпорації; (2) інтереси окремих груп: а) інтереси меншості, що представлені дрібними учасниками і полягають в отриманні частини прибутку корпорації; б) інтереси більшості, як правило, мажоритарних учасників, суть яких зводиться до отримання не лише частини прибутку корпорації, а й здійсненні управління корпорацією; (3) індивідуальні інтереси учасників, основним з яких є отримання прибутку (дивідендів) [7, с. 106]. При цьому, корпоративні інтереси мажоритарних та міноритарних акціонерів, товариства часто суперечать одне одному, що провокує виникнення конфліктів. Як зазначає О. М. Вінник, відмінність інтересів акціонерного товариства (загально корпоративних) від інтересів його акціонерів (індивідуально корпоративних) зумовлює необхідність вирішення питання

пріоритету тієї чи іншої категорії інтересу у випадках їх колізії. У господарських товариствах класичного типу (таких, що діють у складі двох і більше осіб) зазвичай домінують спільні інтереси колективу учасників або їх більшості, які в ідеалі повинні збігатися із загальним корпоративним інтересом, а у товаристві однієї особи – інтерес засновника товариства та його єдиного учасника [11, с. 409].

Верховний Суд у своїй практиці також звертав увагу на різноманітність інтересів учасників корпоративних відносин у досліджуваній категорії спорів. З цього приводу варто згадати постанову від 10 листопада 2021 року у справі № 924/881/20, у якій Верховним Судом влучно визначено різновиди таких інтересів: «...основний законний інтерес меншості полягає перш за все в отриманні доходу при справедливому його розподілі між учасниками, тоді як інтерес більшості головним чином полягає в управлінні бізнесом у власному інтересі. Окрім того, слід також зважати на те, що діяльність акціонерного товариства має і публічні інтереси, що полягають у стабільному розвитку товариства в цілому з метою залучення інвестицій в економіку держави» [166].

Тож, кожна зі сторін у корпоративному спорі відстоює певний інтерес, за захистом якого, як і за захистом права, звертається до суду. Серед корпоративних інтересів пропонуємо визначити наступні, перелік яких не є вичерпним:

- інвестиційний інтерес: отримання частини прибутку товариства, покращення фінансового результату діяльності товариства, підвищення ринкової вартості акцій товариства;

- управлінський інтерес: можливість впливу на формування складу органів управління, безпосередня участь у прийнятті ними рішень, наявність впливу на призначення посадових осіб товариства, їх відсторонення та припинення повноважень, отримання чи розширення контролю за діяльністю товариства;

- комплаєнс інтерес: забезпечення відповідності діяльності товариства вимогам законодавства та, відповідно, уникнення негативних наслідків порушення таких вимог;

- майновий інтерес: отримання контролю над активами товариства, а також отримання їх частини у разі ліквідації товариства;

- інформаційний інтерес: отримання інформації про діяльність товариства, ознайомлення з внутрішніми документами та рішеннями тощо.

Конфлікти корпоративних інтересів і породжують корпоративні спори, а тому, є невід'ємною їх ознакою. При цьому, часто корпоративний інтерес виступає об'єктом захисту поруч із суб'єктивним корпоративним правом одночасно. Так, наприклад, позивачем може бути оскаржено рішення загальних зборів про виплату дивідендів з підстав порушення його корпоративного права на управління (наприклад, у разі неповідомлення його про загальні збори) та, у той же час, таким рішенням може зачіпатися інтерес учасника на отримання прибутку товариства.

Водночас не кожен корпоративний інтерес може підлягати захисту, а його порушення – стати самостійною підставою визнання недійсним рішення органу управління товариства. У таких спорах ключове значення відіграє не стільки факт можливого порушення інтересу учасника, скільки аналіз співвідношення його з інтересами усіх інших учасників та товариства загалом. Негативні наслідки визнання недійсним по своїй суті законного рішення органу управління товариства становлять значно більшу загрозу для нормальної діяльності товариства, а відтак і можливості отримання учасниками доходу, аніж наслідки залишення в силі такого рішення для одного учасника, інтереси якого зачіпає рішення.

Яскравою ілюстрацією подібних випадків є вищевказана постанова Верховного Суду від 10 листопада 2021 року у справі № 924/881/20, у якій учасник оскаржував рішення загальних зборів лише у зв'язку з тим, що останні були скликані неправомочною наглядовою радою товариства. Позивач доводив порушення його охоронюваного законом інтересу, який полягав у

правомірному очікуванні на дотримання процедури скликання та належного проведення позачергових загальних зборів. Верховний Суд зазначив про інтерес «всіх та кожного» у легітимності прийнятих рішень, який поряд з цим має абстрактний та загальний характер, та підтвердив, що акціонер має безсумнівно законний інтерес в обранні членів наглядової ради. Водночас Верховний Суд дійшов наступних висновків: «Але наявність такого інтересу не означає, що будь-які процедурні порушення при обранні (переобранні) членів наглядової ради автоматично мають правові наслідки – визнання недійсним рішень загальних зборів, що скликаються наглядовою радою. [...] Визнання недійсним рішення загальних зборів акціонерів товариства ніяк не захищає безпосередньо законні інтереси позивача, міноритарного акціонера, в матеріальному аспекті (не відновлює попередній склад наглядової ради, чого прагне приховано позивач як член наглядової ради). Натомість, з огляду на питання, що вирішувались загальними зборами, прямо впливає на інтереси більшості акціонерів, які виразили своє волевиявлення, брали участь у голосуванні та прийнятті рішення, а також на інтереси самого товариства. Задоволення позову з визначеної позивачем підстави (неправомочність складу наглядової ради) несправедливо порушує баланс інтересів» [166].

Вважаємо, що наведений підхід оцінки дотримання балансу інтересів є найбільш оптимальним при вирішенні спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства з мотивів порушення інтересу позивача.

У якості прикладу порушення інтересу учасника товариства можна навести прийняття загальними зборами рішення про надання згоди на вчинення значного правочину, зокрема, у разі відчуження активів товариства за ціною, значно нижчою від ринкової. Укладення таких високоризикових правочинів часто призводить до суттєвого зниження розміру активів товариства, а отже, і до зниження вартості його акцій. Відповідно, надання загальними зборами згоди на вчинення такого правочину може порушувати інтереси як окремих учасників, так і товариства загалом.

До недавнього часу Верховний Суд підтримував такий підхід у спорах про оскарження учасником правочину, укладеного товариством, та зазначав, що такий правочин може порушувати інтерес позивача, «оскільки вартість його акцій залежить від розміру активів товариства, які останнє внаслідок оспорюваного правочину неправомірно відчужило» [119]. Однак, останні роки Верховний Суд демонструє протилежну позицію та відмовляє у задоволенні подібних позовів. У якості аргументу зазначається те, що корпоративні права учасників не можуть бути порушені у такому випадку, оскільки учасники товариства не є стороною таких правочинів [86]. Ми не підтримуємо таку зміну практики та вважаємо, що у разі оскарження правочинів, укладених товариством на очевидно невігідних умовах (або рішень загальних зборів про надання згоди на їх вчинення), йдеться про порушення саме охоронюваного законом інтересу учасника товариства. Останній полягає у забезпеченні достатнього розміру активів товариства, вартості його акцій, отриманні частини прибутку товариства. При цьому, такий інтерес відповідає вимогам закону та статуту, не суперечить, а навпаки, збігається з інтересами інших учасників та самого товариства, відтак, має підлягати судовому захисту.

Тож, незважаючи на різноманіття корпоративних інтересів, вважаємо, що об'єктом захисту у корпоративних спорах щодо оскарження рішень органів управління товариства може бути лише охоронюваний законом інтерес за наявності наступних умов:

- зв'язок з корпоративним правом учасника (акціонера) товариства (інтерес виникає у процесі реалізації корпоративного права, забезпечує його здійснення, є передумовою реалізації права тощо);

- легітимність інтересу, тобто його відповідність закону, статуту, внутрішнім документам товариства;

- дотримання балансу інтересів у корпоративних відносинах: інтерес позивача (учасника, акціонера товариства) не суперечить інтересам товариства та інших його учасників.

Таким чином, *пропонуємо визначити охоронюваний законом інтерес, який підлягає захисту у корпоративних спорах, як інтерес, пов'язаний з набуттям, здійсненням та реалізацією корпоративного права, що відповідає закону, статуту, внутрішнім документам товариства та не суперечить інтересам товариства та інших його учасників.*

Окремою підставою оскарження рішень органів управління товариств може виступати також порушення корпоративного обов'язку. Останній у науці визначається як єдине (ціле) правове явище, що кореспондує суб'єктивному корпоративному праву. Правомочностям, що складають зміст суб'єктивного корпоративного права, протистоїть необхідність вчинити певні дії або утриматися від них; саме останні й складають зміст корпоративного обов'язку [27]. Підтримуємо підхід Я. С. Марущака, який відносить до корпоративних обов'язків учасників юридичної особи корпоративного типу будь-якої її організаційно-правової форми наступні обов'язки: дотримуватися вимог установчого документа; виконувати рішення органів управління; виконувати зобов'язання перед товариством, у тому числі щодо майнової участі, вносити вклади, сплачувати інші внески в розмірі, порядку і засобами, встановленими установчими документами; не розголошувати комерційну таємницю, а також конфіденційну інформацію про діяльність товариства [68, с. 121-124].

У теорії існують різні класифікації корпоративних обов'язків, серед яких найбільше імпонує запропонована А. В. Сороченко концепція поділу їх на види: а) за особливостями елементів: на майнові та організаційні; б) за характером поведінки учасників корпоративних правовідносин: на активні та пасивні; в) залежно від носія таких обов'язків та/або організаційно-правової форми чи спеціальної господарської компетенції товариства: на типові та особливі [236, с. 94]. На думку науковця, типовим корпоративним обов'язком є врегульована законом модель належної поведінки суб'єктів корпоративних відносин, механізм реалізації якої закріплений в установчих (засновницьких) документах товариства, тоді як особливий корпоративний обов'язок – це спеціальна, врегульована законом та/або засновницькими (установчими)

документами (у тому числі акціонерною угодою) модель належної поведінки суб'єктів корпоративних відносин, яка може мати факультативний характер [236, с. 70-71].

На наш погляд, корпоративним обов'язком є міра належної поведінки учасника (акціонера) юридичної особи корпоративного типу, визначена законом, статутом, внутрішніми документами такої юридичної особи та корпоративним договором. Невиконання (неналежне виконання) такого обов'язку при прийнятті рішення органу управління товариства може виступати підставою оскарження останнього (наприклад, у разі прийняття наглядовою радою рішення про відмову у скликанні позачергових загальних зборів за відсутності підстав, визначених законом).

Окремо слід звернути увагу на обов'язки, передбачені корпоративним договором, недотримання яких також може обумовлювати виникнення корпоративного спору. Корпоративний договір є широко розповсюдженим закордоном інструментом врегулювання корпоративних відносин та був імплементований в Україну лише нещодавно. Як передбачено ч. 1 ст. 29 Закону про АТ та ч. 1 ст. 7 Закону про ТОВ та ТДВ, корпоративним договором є договір, за яким акціонери товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації, вчиняється в письмовій формі [199; 214]. Корпоративний договір може бути оплатним або безоплатним. Додатковими сторонами корпоративного договору також можуть бути саме акціонерне товариство та треті особи.

За визначенням Л. М. Дорошенко, корпоративний договір є договором, який містить як позитивні, так і негативні зобов'язання, тобто за своєю структурою є складним зобов'язанням, в якому зобов'язання представлені як необхідністю вчинити певні дії (позитивні зобов'язання), так і утриматися від їх здійснення (негативні зобов'язання) [24, с. 37]. Відповідно, корпоративний договір є окремим джерелом корпоративних обов'язків, поруч із законом, статутом та внутрішніми документами товариства. Такий договір може закріплювати ряд обов'язків для учасників товариства, наприклад: щодо

порядку голосування на загальних зборах, засіданнях інших органів управління; забезпечення представництва для участі у загальних зборах та засіданнях інших органів управління товариства; обов'язку продажу акцій (частки) за заздалегідь визначеною ціною чи за певних обставин, або навпаки, обов'язок утримуватися від продажу акцій за наявності певних обставин; забезпечення нерозголошення конфіденційної інформації; обов'язки, спрямовані на врегулювання конфліктних, «патових» ситуацій тощо.

Корпоративний договір дозволяє закріпити обов'язки щодо способу реалізації учасниками товариства своїх прав, додатково до положень закону та статуту. Наприклад, участь в управлінні товариством традиційно є правом учасника, а не обов'язком. Однак, у разі закріплення у корпоративному договорі зобов'язань, пов'язаних із забезпеченням безпосередньої участі учасника у діяльності органів управління товариства, способу такої участі, остання набуватиме характеру обов'язку. Недотримання обов'язку, встановленого корпоративним договором, може виступати підставою оскарження рішення органу управління товариства. Так, Л. М. Дорошенко серед способів захисту порушених прав сторін корпоративного договору виділяє, у тому числі, корпоративні: визнання недійсними рішень органів товариства, що порушують умови укладеного всіма учасниками корпоративного договору [25, с. 177].

Слід звернути увагу, що незважаючи на фундаментальний принцип свободи договору, для корпоративного договору його застосування не є абсолютним: обов'язки, включені до корпоративного договору, не можуть суперечити закону та статуту товариства. У якості прикладу варто навести постанову Верховного Суду від 09 червня 2020 року у справі № 910/1654/19. У даній справі суд надавав оцінку встановлення у корпоративному договорі обов'язку учасників голосувати певним чином, дійшовши наступних висновків: «фактичне встановлення у пункті 9.1.3 Статуту для учасників Товариства обов'язку голосувати на загальних зборах певним чином (усі учасники зобов'язуються підтримувати кандидатури членів дирекції, що пропонуються

для обрання), нівелює саме право учасника товариства брати участь в управлінні товариством, зокрема у формуванні виконавчого органу товариства, у той спосіб (у тій формі), який вважатиме необхідним задля досягнення цілей товариства, а саме, позбавляє учасника товариства права не підтримати кандидатури членів дирекції, що пропонуються до обрання» [147]. Тож, навіть корпоративний договір, що надає сторонам свободу врегулювати відносини на власний розсуд та передбачити способи реалізації тих чи інших прав, не є абсолютним і не може призводити до порушення корпоративного права.

Окремою підставою оскарження рішень органів управління товариства є також порушення фідучіарних обов'язків, проблематика яких лише нещодавно почала досліджуватись вітчизняною наукою.

Концепція фідучіарних обов'язків (з англ. *fiduciary duties*) виникла у країнах системи загального права та втілена у багатьох розвинутих правопорядках [268, с. 74-162]. Вона полягає у покладенні на директорів, інших посадових осіб (наприклад, членів органів управління), а у деяких країнах також – на акціонерів, обов'язків діяти у найкращих інтересах компанії, розумно та добросовісно. Основними фідучіарними обов'язками вважаються обов'язок лояльності (з англ. *duty of loyalty*) та обов'язок дбайливого ставлення (з англ. *duty of care*). У законодавстві різних країн фідучіарні обов'язки можуть мати різні назви, проте за змістом вони доволі схожі та відображають довірчий характер взаємовідносин корпорації та її посадових осіб.

Наприклад, у США обов'язок дбайливого ставлення (з англ. *duty of care*) закріплений у параграфі 8.30 Модельного закону США про комерційні корпорації, за яким директор, виконуючи свої обов'язки, повинен діяти: 1) добросовісно; 2) у такий спосіб, який, як він розумно вважає, буде відповідати найкращим інтересам корпорації [269]. У англійському праві, натомість, встановлено наступні фідучіарні обов'язки директорів: діяти у межах повноважень; забезпечувати успіх компанії; бути незалежним у своїх судженнях; виявляти розумну обачність, дбайливість та професіоналізм; уникати конфлікту інтересів; не отримувати вигод від третіх осіб у зв'язку із

займаною посадою; повідомляти про правочини із заінтересованістю (ст. 171-177 Закону про компанії 2006 року) [264]. Тоді як законодавство Канади, наприклад, замість обов'язків лояльності та дбайливого ставлення оперує поняттями розумності та добросовісності. Так, у Законі про комерційні компанії Канади встановлено, що директори повинні діяти чесно і добросовісно з метою забезпечення інтересів корпорації, а також проявляти обачність та вміння, які би проявила розумна людина за подібних обставин [263].

Одним з основних міжнародних документів, яким закріплено фідучіарні обов'язки, є Принципи корпоративного управління Організації економічного співробітництва та розвитку. Зокрема, останні визначають обов'язок дбайливого ставлення (з англ. *duty of care*) та обов'язок лояльності (з англ. *duty of loyalty*). Окрім того, подібні засади, однак у спеціалізованих правовідносинах, встановлені Принципами корпоративного управління для банків Базельського комітету з питань банківського нагляду та Керівних принципах Організації економічного співробітництва та розвитку щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності.

В українському законодавстві концепція фідучіарних обов'язків до недавнього часу розкривалася здебільшого через принципи добросовісності та розумності, а її регламентація мала доволі фрагментарний характер. Так, за статтею 92 ЦК України орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. Якщо члени органу юридичної особи та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від імені юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі [247]. Подібні норми передбачає стаття 40 Закону про ТОВ та ТДВ, яка встановлює обов'язки членів виконавчого органу та наглядової ради товариства діяти добросовісно і розумно в інтересах товариства, а також їх відповідальність за збитки, заподіяні товариству винними діями або бездіяльністю [214].

Найбільш деталізоване закріплення концепція фідучіарних обов'язків отримала у банківському законодавстві, що зазвичай залишається поза увагою у вітчизняній науці. Так, Закон про банки містить статтю 43 «Обов'язки щодо захисту інтересів банку», відповідно до якої при виконанні своїх обов'язків керівники банку зобов'язані діяти на користь банку та клієнтів і зобов'язані ставити інтереси банку вище власних. Зокрема, керівники банку зобов'язані: 1) ставитися з відповідальністю до виконання своїх службових обов'язків; 2) приймати рішення в межах наданих повноважень; 3) не використовувати службове становище у власних інтересах; 4) забезпечити збереження та передачу майна та документів банку при звільненні керівників з посади. При цьому, стаття 42 зазначеного закону також передбачає відповідальність керівників банку перед банком за збитки, завдані банку їхніми діями (бездіяльністю) [200]. Окрім цього, у якості специфічної міри відповідальності керівників банків за порушення фідучіарних обов'язків можна вважати припинення їх повноважень на вимогу Національного банку України. Зокрема, стаття 42 Закону про банки передбачає, що Національний банк України має право вимагати припинення повноважень будь-якого з керівників банку, у тому числі, якщо він не забезпечує належного виконання своїх посадових обов'язків, що призвело до порушення вимог законодавства [200].

Термін «фідучіарні обов'язки» вживається у Кодексі корпоративного управління, затвердженому рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 12.03.2020 № 118, що має рекомендаційний характер. Пунктом 3.2 вказаного кодексу передбачено фідучіарні обов'язки наглядової ради, зокрема, що остання є відповідальною, ефективною та підзвітною і діє виключно в інтересах компанії та її акціонерів. Вважаємо, що варто було б також визначити певні запобіжники на випадок конфлікту інтересів товариства та акціонерів, задля недопущення прийняття рішень на користь окремих акціонерів та одночасно на шкоду товариству [205].

Визначення окремих видів фідучіарних обов'язків було закріплено Методичними рекомендаціями щодо організації корпоративного управління в

банках України, затвердженими рішенням Правління Національного банку України від 03.12.2018 № 814-рш (далі – Методичні рекомендації). Хоча й останні мають рекомендаційний характер, однак можуть вважатись «м'яким» джерелом права та встановлюють стандарти корпоративного управління в банках та широко використовуються на практиці. Згідно з пунктом 9 Методичних рекомендацій керівники банку дотримуються обов'язків дбайливого ставлення та лояльності щодо банку відповідно до законодавства України. При цьому, пункти 10 та 11 Методичних рекомендацій деталізують, що означає кожен із вказаних обов'язків. Окремо варто виділити один з елементів обов'язку лояльності керівників банку, а саме надавати перевагу інтересам банку, його вкладників і кредиторів, а не інтересам учасників, представниками яких вони є, у процесі вирішення питань, щодо яких інтереси банку та учасників не збігаються (застосовується до членів ради банку - представників учасників) [206]. Зазначений підхід було б доцільно імплементувати і в акти корпоративного законодавства, зокрема Закон про АТ, з метою забезпечення товариств від шкоди, завданої прийняттям рішень на користь недобросовісного акціонера та всупереч інтересам товариства.

Грунтовне закріплення на рівні законодавства концепція фидуціарних обов'язків отримала з прийняттям нової редакції Закону про АТ від 27.07.2022. Так, статтею 89 Закону про АТ визначено перелік обов'язків посадових осіб органів акціонерного товариства: діяти в інтересах товариства; діяти добросовісно та розумно; діяти у межах повноважень, наданих їм статутом акціонерного товариства та законодавством; сприяти досягненню товариством успішних результатів; ухвалювати незалежні рішення; діяти з розумним ступенем обачності, професійності та старанності; уникати конфлікту інтересів; утримуватися від прийняття вигод (благ) від третіх осіб; повідомити про заінтересованість у правочині [199]. Стаття 90 Закону про АТ передбачає, що посадові особи товариства, винні у порушенні цих обов'язків, відповідають за збитки, заподіяні товариству своїми діями або бездіяльністю. Відшкодування збитків здійснюється за рішенням суду [199].

Якщо на рівні законодавства концепція фідуціарних обов'язків отримала закріплення лише із прийняттям Закону про АТ, то практика Верховного Суду останні роки застосовувала її дедалі частіше. При цьому, оскільки критерії дотримання посадовою особою своїх фідуціарних обов'язків не мають чіткого закріплення, суди повинні в кожній окремій справі оцінювати дії чи бездіяльність керівника з огляду на їх доцільність для реалізації економічної мети та інтересів товариства. У якості прикладу варто згадати постанову Великої Палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 року у справі № 910/20261/16, у якій було викладено наступну позицію: «з огляду на довірчий характер відносин між господарським товариством та його посадовою особою (зокрема, директором чи генеральним директором) протиправна поведінка посадової особи може виражатись не лише у невиконанні нею обов'язків, прямо встановлених установчими документами товариства, чи перевищенні повноважень при вчиненні певних дій від імені товариства, а й у неналежному та недобросовісному виконанні таких дій без дотримання меж нормального господарського ризику, з особистою заінтересованістю чи при зловживанні своїм розсудом, прийнятті очевидно необачних чи марнотратних рішень» [87].

Відповідно, у кожному випадку суд повинен з'ясувати, наскільки дії посадової особи відповідають не лише вимогам законодавства та статуту, а і критеріям добросовісності, розумності, та свідчать про виконання ними своїх фідуціарних обов'язків. У протилежному випадку, часто виникають ситуації, за яких формально діяльність особи була законною, проте суперечила інтересам товариства. Наприклад, у постанові від 21 липня 2021 року у справі № 910/12930/18 Верховний Суд наголосив, що навіть коли посадова особа формально виконала всі вимоги законодавства та установчих документів товариства, її дії (бездіяльність) можуть не бути добросовісними, розумними та вчиненими в інтересах товариства [162]. Вказана постанова містить також корисні висновки Верховного Суду щодо необхідності застосування у контексті фідуціарних обов'язків не лише актів законодавства, і рекомендацій, зокрема

визначених вище (Принципів корпоративного управління Організації економічного співробітництва та розвитку, Методичних рекомендацій тощо). Так, Верховний Суд зазначив наступне: «Такі акти діють за принципом «виконуй або поясни». Тобто коли поведінка особи (органу) відрізняється від рекомендованої практики, особа має пояснити суду причини такого відхилення. За відсутності таких причин дії / бездіяльність особи, які відхиляються від рекомендованого стандарту, можуть бути визнані судом як порушення нею своїх фідучіарних обов'язків. Відтак для визначення того, чи діяли керівники в найкращих інтересах Банку, суд має використовувати не лише норми законів та підзаконних нормативних актів, але й джерела «м'якого права» - рекомендації, існуючі узагальнення найкращих практик, ділові звичаї тощо» [162].

Отже, концепція фідучіарних обов'язків має істотне значення як для теорії, так і для правозастосування, адже їх порушення може потягнути збитки для товариства та стейкхолдерів. Рішення органів управління товариства, прийняті навіть з формальним дотриманням вимог законодавства, однак очевидно всупереч інтересам товариства, недобросовісно, з порушеннями посадовими особами своїх фідучіарних обов'язків, можуть бути визнані судом недійсними. Разом з тим, судам варто виробити практику, за якої оцінка дій посадової особи на предмет відповідності принципам добросовісності та розумності має певні межі (зокрема, із застосуванням правила «ділового судження»), і не становитиме втручання у рішення та діяльність товариства.

Вважаємо, що невиконання (неналежне виконання) фідучіарних обов'язків може виступати підставою оскарження не усіх рішень органів управління товариств, а лише рішень наглядової ради, ради директорів або виконавчого органу, члени яких є посадовими особами товариства та, відповідно, на них покладені такі обов'язки. Натомість, у загальних зборах беруть участь лише учасники (акціонери) товариства, тобто особи, які володіють корпоративними правами та на яких не поширюються фідучіарні обов'язки (а лише вищезгадані корпоративні обов'язки). У той же час, при оскарженні рішень наглядової ради чи ради директорів, виконавчого органу з

мотивів порушення фідучіарних обов'язків судам слід приділяти особливу увагу оцінці ефективності такого способу захисту. У більшості випадків такі рішення вичерпують свою дію їх виконанням, а ефективним способом захисту виступає відшкодування збитків, відсторонення від посади чи дострокове припинення повноважень, а не визнання рішення недійсним.

Підставою оскарження рішень органів управління товариства часто виступають також процедурні порушення, допущені під час скликання та проведення загальних зборів, а також під час прийняття рішень інших органів управління. Як свідчить сформована судова практика, зберігається тенденція надання першочергового значення наявності/відсутності порушеного корпоративного права позивача, і другорядного – порушенням процедури прийняття рішень. На відміну від порушення (невизнання, оспорювання) корпоративного права, формальні порушення самі по собі не мають вирішального значення для суду.

Так, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 03 грудня 2019 року у справі № 904/10956/16 виклала усталену позицію, що не всі порушення законодавства, допущені під час скликання та проведення загальних зборів юридичної особи, є підставами для визнання недійсними прийнятих ними рішень [88]. У постанові від 24 жовтня 2018 року у справі № 925/973/17 Верховний Суд також звернув увагу, що «під час вирішення питання про недійсність рішень загальних зборів у зв'язку з іншими порушеннями, допущеними під час їх скликання та проведення, господарський суд повинен оцінити, як ці порушення вплинули на прийняття загальними зборами відповідного рішення» [127]. Тобто, навіть якщо при проведенні загальних зборів чи засідань інших органів управління були допущені певні процедурні порушення, але вони не вплинули на прийняття рішення та не призвели до порушення корпоративного права позивача, відсутні підстави для визнання такого рішення недійсним. Вважаємо, що такий підхід абсолютно справедливий, оскільки у протилежному випадку, легітимні по своїй суті

рішення товариства могли б скасовуватися з формальних підстав, та як наслідок підірвати стабільну діяльність товариства.

На наш погляд, суди при розгляді даного виду корпоративних спорів повинні також забезпечувати збереження балансу інтересів товариства і його учасників (зокрема і позивача). Так, визнання недійсним рішення органу управління лише з формальних підстав очевидно не забезпечить захист права позивача (якщо воно і не було порушене), однак здатне порушити права та інтереси інших учасників та товариства загалом, заблокувавши його нормальну роботу, а також провокуватиме зловживання недобросовісними учасниками своїм правом на оскарження рішень органів управління товариства.

Позитивною є тенденція впровадження судами практики недопущення нормативістського підходу до вирішення даної категорії корпоративних спорів. Наприклад, у постановках Верховного Суду від 17 квітня 2018 року у справі № 922/1671/16 [112] та від 12 березня 2019 у справі № 904/9495/16 була викладена позиція, що визнання судом недійсними рішень загальних зборів повністю, захищаючи порушені корпоративні права одного учасника товариства, може зачіпати корпоративні права інших учасників, відповідно порушується баланс інтересів учасників товариства, що має наслідком непропорційність втручання у правовідносини сторін та фактично є втручанням суду у господарську діяльність товариства [130].

Наведена судова практика узгоджується зі згаданим раніше принципом невтручання у бізнес-рішення (англ. «business judgment rule»), яке дедалі частіше застосовують суди при вирішенні корпоративних спорів. Це правило обумовлене природою корпоративних відносин та повинне забезпечувати недопущення свавільного судового втручання у нормальне здійснення корпоративного управління в товаристві.

Отже, як підтверджує усталена судова практика, процедурні порушення можуть виступати підставою оскарження рішень органів управління товариства лише за умов, що (1) вони призводять до негативних наслідків, зокрема порушення корпоративного права або охоронюваного законом інтересу

позивача, та (2) визнання недійсним рішення органу управління товариства здатне відновити порушене право позивача. У протилежному випадку, оскарження рішення з формальних підстав порушуватиме баланс інтересів позивача, інших учасників та товариства та становитиме необґрунтоване втручання у діяльність товариства.

3.2. Юридичні підстави визнання недійсними рішень органів управління товариства

Оскільки законодавство не містить переліку підстав визнання недійсними рішень органів управління товариства, єдиним орієнтиром залишаються напрацювання судової практики. Зокрема, п. 2.12 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 були закріплені такі підстави визнання недійсними рішень загальних зборів: невідповідність рішень загальних зборів нормам законодавства; порушення вимог закону та/або установчих документів під час скликання та проведення загальних зборів; позбавлення учасника (акціонера, члена) юридичної особи можливості взяти участь у загальних зборах. При цьому зазначено, що не всі порушення законодавства, допущені під час скликання та проведення загальних зборів юридичної особи, є підставами для визнання недійсними прийнятих ними рішень [203]. З цього вбачається, що наведені підстави не є імперативними та не обов'язково обумовлюють недійсність рішення, і в кожній справі їх оцінка покладається на розсуд суду. Тоді як п. 2.13 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 передбачено ряд безумовних підстав для визнання недійсними рішень загальних зборів: прийняття загальними зборами рішення за відсутності кворуму для проведення загальних зборів чи прийняття рішення або у разі неможливості встановлення наявності кворуму; прийняття загальними зборами рішень з питань, не включених до порядку денного загальних зборів товариства; прийняття загальними зборами рішень з питань, не включених до порядку денного, на розгляд яких не було отримано згоди усіх присутніх на загальних зборах;

відсутність протоколу загальних зборів ТОВ; відсутність протоколу загальних зборів АТ, підписаного головою і секретарем зборів [203].

Наведений підхід отримав продовження також у практиці Верховного Суду. Наприклад, у постанові від 24 жовтня 2019 року у справі № 927/807/18 Верховний Суд виклав усталену позицію, що «підставами для визнання недійсними рішень загальних зборів учасників (акціонерів) юридичної особи можуть бути: невідповідність рішень загальних зборів нормам законодавства; порушення вимог закону та/або установчих документів під час скликання та проведення загальних зборів; позбавлення учасника (акціонера) юридичної особи можливості взяти участь у загальних зборах» [133].

Окремо варто звернути увагу на положення ч. 1 ст. 61 Закону про АТ, яка передбачає право оскарження рішення загальних зборів акціонерів, якщо «рішення загальних зборів або порядок прийняття такого рішення» порушують вимоги Закону про АТ, інших актів законодавства, статуту акціонерного товариства чи положення про загальні збори, а також права та охоронювані законом інтереси акціонера [199]. Виходячи з цієї норми, можна дійти висновку про виокремлення законодавцем двох окремих підстав оскарження рішень загальних зборів: (1) зміст рішення загальних зборів не відповідає вимогам законодавства, статуту, положення про загальні збори, корпоративного договору, підписаного всіма учасниками товариства; (2) порядок (процедура) прийняття такого рішення не відповідає вищевказаним вимогам. При цьому, у сукупності з кожною з цих підстав одночасно має бути наявний факт порушення (невизнання, оспорювання) корпоративного права або охоронюваного законом інтересу позивача.

Верховний Суд у своїй практиці також висловлював подібний підхід, розмежовуючи зміст рішення загальних зборів та порядок його прийняття: «Отже, рішення загальних зборів акціонерного товариства може бути оскаржено в судовому порядку, якщо: 1) само по собі прийняте рішення порушує вимоги Закону; 2) порушено порядок прийняття такого рішення. [...] ...стала судова практика виходить з розширювального тлумачення змісту

поняття «порядку прийняття рішення» та визначає, що підставами для визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів (учасників) господарського товариства є: порушення вимог закону та/або установчих документів під час скликання та проведення загальних зборів товариства; позбавлення акціонера (учасника) товариства можливості взяти участь у загальних зборах; порушення прав чи законних інтересів акціонера (учасника) товариства рішенням загальних зборів» [166].

Ураховуючи сформовану судову практику, можна було б поділити усі юридичні підстави визнання рішень загальних зборів товариства (а також і інших органів управління товариства, на нашу думку) недійсними на дві групи: факультативні та безумовні. Так, у науці висувають різні пропозиції щодо переліку таких підстав, наприклад, Н. С. Глузь пропонує наступні: недостатність кворуму для прийняття рішення; суперечність рішення чинному законодавству; прийняття рішення із порушенням інтересів меншості у зв'язку із зловживанням своїм правом більшістю [16, с. 14]. Не можемо повністю погодитися з такою точкою зору, оскільки третя підстава сформульована занадто оціночно та викликає чимало запитань. Невідомо, що саме вважається зловживанням більшістю своїм правом, та які порушення підпадатимуть під таку категорію. Закріплення подібної норми у законодавстві може створити передумови для зловживань міноритарними учасниками своїми правами та оскарження ними рішень у випадку своєї незгоди.

Натомість О. В. Щербина пропонує серед підстав для визнання рішення загальних зборів недійсним виділяти наступні: прийняття рішення на зборах, скликаних з порушенням встановленого порядку; прийняття рішення з питань, не включених до порядку денного зборів; відсутність належним чином оформленого протоколу загальних зборів; невідповідність рішення інтересам товариства, інтересам його акціонерів чи кредиторів [257, с. 11]. З цим переліком також важко погодитися, а саме з останньою його підставою. Категорія інтересу є ширшою та не настільки формалізованою, як категорія права, і порушення корпоративного права, дійсно, обґрунтовано є обов'язковою

умовою для визнання рішення недійсним. Тоді як невідповідність рішення інтересам окремих акціонерів, які можуть вступати в конфлікт між собою та з товариством, тільки породжуватиме ризики оскарження таких рішень. До того ж, вважаємо, що недоцільно надавати таке право кредиторам, оскільки це становитиме загрозу стабільності діяльності товариства та нівелюватиме презумпцію легітимності рішень органів управління товариства.

Розглянемо найбільш поширені, з огляду на судову практику, юридичні підстави визнання рішень загальних зборів недійсними та їх особливості.

Порушення процедури скликання та проведення загальних зборів, що призвели до порушення корпоративного права позивача. Зазначена підстава оскарження рішень є найпоширенішою та, у той же час, найбільш суперечливою у доказуванні. Велика Палата Верховного Суду вказує, що права учасника (акціонера) товариства можуть бути визнані порушеними внаслідок недотримання вимог закону про скликання і проведення загальних зборів, якщо він не зміг взяти участь у загальних зборах, належним чином підготуватися до розгляду питань порядку денного, зареєструватися для участі у загальних зборах тощо [89]. Тлумачення цієї позиції дозволяє зробити кілька важливих висновків. По-перше, між наведеними порушеннями відсутній єднальний сполучник «та», тобто, кожне з них може виступати самостійною підставою для визнання рішення недійсним. Наприклад, позивача могло бути повідомлено про скликання загальних зборів, проте не надано можливості ознайомитися з документами і належним чином підготуватися до розгляду питань порядку денного, що може стати підставою для оскарження рішення. Наприклад, у постанові від 12 квітня 2018 року у справі № 914/1968/16 Верховний Суд дійшов висновку, що оскільки позивач не зміг належним чином підготуватися до розгляду питань порядку денного, враховуючи те, що вплив акціонера на прийняття загальними зборами рішень не вичерпується лише голосуванням, порушення внаслідок недотримання вимог закону під час скликання загальних зборів є підставою для визнання недійсними рішень загальних зборів [111]. Отже, значення має кожний етап скликання та підготовки до проведення

загальних зборів, і навіть за умови присутності учасника на них, його право може визнано порушеним в разі позбавлення його можливості підготуватися до розгляду питань порядку денного. По-друге, перелік таких порушень є невичерпним, а отже, позивачем можливе доведення і інших недоліків процедури скликання загальних зборів.

Одним із найпоширеніших порушень при скликанні загальних зборів є недотримання вимог законодавства або статуту товариства щодо порядку повідомлення про проведення загальних зборів. Варто звернути увагу на усталену позицію Верховного Суду щодо значення належного повідомлення учасника, наприклад, викладену у постанові від 18 липня 2023 року у справі № 910/9159/21. Зокрема, своєчасне і належне повідомлення учасника товариства про скликання загальних зборів є важливим для формування волі при прийнятті рішень загальними зборами, аби кожен з учасників міг належним чином підготуватися і сформулювати своє бачення щодо питань, які розглядаються на зборах, та повноцінно взяти участь у їх обговоренні. Обраний особою, що скликає загальні збори учасників товариства, спосіб повідомлення про їх проведення повинен забезпечити реальне персональне повідомлення учасника і не бути лише формальним направленням такого повідомлення. У разі заперечення учасником факту повідомлення його з боку товариства про проведення загальних зборів обов'язок доказування обставин повідомлення позивача про проведення загальних зборів покладається на відповідача як особу, рішення органу управління якої оспорується» [192].

У сучасних умовах глобальної діджиталізації бізнесу все частіше постає запитання, чи належним є повідомлення про скликання загальних зборів електронними засобами зв'язку, месенджерами чи телефоном. Законодавство ряду країн уже передбачає таку можливість, дозволяючи компаніям економити час та кошти на поштові відправлення, що особливо вигідно для компаній з великою кількістю акціонерів. Наприклад, в англійському праві закріплено два напрями електронної комунікації акціонерів. Перший з них, згідно з приписами ст. 333 Закону про компанії (Companies Act), полягає в тому, що якщо компанія

вказала електронну адресу у повідомленні про проведення зборів, це вважається згодою компанії отримувати будь-які документи чи інформацію від акціонерів, що стосується зборів, на цю електронну адресу. Другий напрям передбачає, навпаки, електронну комунікацію компанії з акціонерами, якщо вони погодилися та надали свою електронну адресу. Окрім того, компанія може надавати документи та інформацію акціонерам шляхом публікації їх на веб-сайті компанії, за дотримання двох умов: акціонери прийняли рішення про надання компанії дозволу на такі дії; кожному акціонеру запропоновано отримувати документи через веб-сайт, і вважається, що він погодився, якщо від нього не надійшло заперечень упродовж 28 днів (ст. 1472 Закону про компанії) [264].

З цього приводу не можна не згадати Директиву Європейського парламенту та Ради від 11 червня 2007 року № 2007/36/ЄС про використання певних прав акціонерів у лістингованих компаніях (далі – Директива), яка присвячена правам акціонера при проведенні загальних зборів і, в тому числі, містить багато прогресивних положень щодо електронної комунікації акціонерів. Згідно з ч. 2 ст. 5 Директиви, без шкоди додатковим вимогам щодо повідомлення або публікації, встановленим компетентною державою-членом, як передбачено у ч. 2 ст. 1, компанія повинна повідомити про скликання, зазначене в ч. 1 цієї статті, у спосіб, що забезпечує швидкий доступ до такої інформації на недискримінаційній основі. Держава-член повинна вимагати від компанії використання таких засобів зв'язку, які забезпечують надійну та ефективну передачу інформації обмеженій кількості осіб у всьому Співтоваристві [22]. Отже, положення Директиви надають можливість повідомляти акціонерів про проведення загальних зборів будь-яким шляхом, в тому числі і засобами електронного зв'язку, головним залишається їх здатність швидкої передачі інформації.

В Україні чинним законодавством не заборонено повідомляти про загальні збори електронними засобами зв'язку. Так, згідно з ч. 1 ст. 47 Закону про АТ, у разі якщо особою, яка скликає загальні збори, є наглядова рада або

рада директорів, повідомлення про проведення загальних зборів та проект порядку денного надсилаються акціонерам у спосіб, визначений наглядовою радою або радою директорів [199]. Також ч. 4 ст. 32 Закону Про ТОВ та ТДВ закріплено, що повідомлення надсилається поштовим відправленням з описом вкладення, однак статутом товариства може бути встановлений інший спосіб повідомлення [214]. Отже, повідомлення електронними засобами зв'язку або телефоном може визнаватися належним у разі, якщо такий спосіб буде визначений статутом і рішенням органу, що скликає загальні збори акціонерів (наглядовою радою чи радою директорів акціонерного товариства), а у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю – передбачений статутом. Однак сучасна судова практика демонструє, що наразі поштове відправлення з описом вкладення, а також повідомлення через електронну авторизовану систему (у разі проведення електронних зборів) залишаються найбільш надійним способом, тоді як усі інші, у випадку оскарження рішення загальних зборів, можуть спричинити труднощі в доведенні належного повідомлення.

Головним критерієм належності повідомлення можна вважати відповідність його змісту встановленим вимогам законодавства. Так, пунктом 2.25 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 зазначалося, що обов'язковою умовою повідомлення про скликання загальних зборів юридичної особи є одночасна наявність у такому повідомленні інформації про час, місце проведення зборів та інформації про питання, що будуть винесені на розгляд зборів (порядок денний). Відсутність у повідомленні про проведення загальних зборів будь-якої з названих складових, як і відсутність самого повідомлення, може бути підставою для визнання недійсними рішень загальних зборів [203]. Саме тому Законом про ТОВ та ТДВ надано пріоритет поштовому відправленню з описом вкладення, адже такий опис надає змогу уникнути зловживань та надіслання учасникам замість повного повідомлення, наприклад, листівки.

Судова практика підтверджує необхідність доведення належності повідомлення та розуміє його порушення як безумовну підставу для визнання рішення недійсним. Наприклад, Верховний Суд у постанові від 27 березня 2018 року у справі № 904/6983/17 вирішив спір, у якому в якості доказу повідомлення позивача про проведення загальних зборів відповідачем надано копію накладної, в якому, до того ж, відправником була вказана третя особа, а не товариство, та зазначено, що поштова послуга є міжміською, тоді як позивач і відповідач знаходяться за юридичною адресою в місті Дніпро. З огляду на це, Верховний Суд вирішив, що особа, яка скликає загальні збори учасників товариства, повинна вжити всіх розумних заходів для повідомлення учасників про проведення цих зборів. Спосіб повідомлення про їх проведення повинен забезпечити реальне персональне повідомлення учасника і не бути лише формальним направлення такого повідомлення [106].

Цікаво, що в іншій справі Верховний Суд, навпаки, дійшов висновку, що від волі відповідача не залежало отримання повідомлення позивачем, оскільки в цій справі товариство вжило всіх розумних заходів для цього. Так, у постанові від 20 березня 2018 року у справі № 910/12262/17 з'ясовано, що повідомлення було направлено відповідачем на адресу позивача, проте ним отримано не було в зв'язку з закінченням строку зберігання поштового відправлення, про що свідчить відповідна відмітка поштового відділення. Верховний Суд зазначив, що неотримання позивачем повідомлення у відділенні поштового зв'язку не залежало від волі відправника, а тому не спростовує факту виконання останнім належним чином приписів чинного законодавства України в частині повідомлення про скликання спірних загальних зборів [105]. Отже, для визнання повідомлення належним відповідач повинен довести, що ним було вжито усіх розумних заходів для цього, а надані ним докази повинні відтворювати зміст повідомлення. Такий підхід є справедливим, адже за умови виконання товариством усіх вимог законодавства та статуту щодо відправлення повідомлення, його неотримання учасником у відділенні поштового зв'язку не може покладатися на відповідальність товариства.

Щодо можливості телефонного повідомлення, то ще в п. 2.25 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 був закріплений підхід, що телефонне повідомлення про дату, час та місце проведення загальних зборів учасників товариства є неналежним доказом такого повідомлення. Роздрукування телефонних переговорів, надані операторами зв'язку, лише підтверджують факт з'єднання двох абонентів телефонного зв'язку певної тривалості [203]. Як уже було відзначено, воно може вважатися належним у випадку передбачення такого способу статутом товариства. Проте актуальна судова практика свідчить, що проблематичним є доведення самого змісту телефонної розмови, а саме, що вона дійсно стосувалася повідомлення про проведення загальних зборів. Верховний Суд у постанові від 04 грудня 2018 року у справі № 910/21845/16 дійшов висновку, що у разі відсутності належно оформлених телефонограм телефонне повідомлення про дату, час та місце проведення загальних зборів учасників товариства є неналежним доказом такого повідомлення [128].

Окремо слід звернути увагу, що якщо під час розгляду справи судом буде встановлено факт присутності учасника (акціонера) на загальних зборах, то допущені юридичною особою порушення порядку персонального повідомлення учасника (акціонера) не є підставами для визнання рішень загальних зборів учасників (акціонерів) недійсними [203]. Вироблений судовою практикою підхід засвідчує недопустимість формальної оцінки підстав для визнання рішення загальних зборів недійсним, якщо порушення процедури його прийняття не призвели до реального порушення (невизнання, оспорювання) корпоративного права або охоронюваного законом інтересу позивача.

Прийняття рішення з питань, не включених до порядку денного загальних зборів. Зазначена підстава недійсності рішень загальних зборів має винятки. Зокрема, у ТОВ та ТДВ можливо прийняти рішення з питань, не включених до порядку денного за умови, що у загальних зборах беруть участь всі учасники товариства, які одностайно надали згоду на розгляд таких питань (ч. 5 ст. 33 Закону України Про ТОВ та ТДВ) [214]. Якщо ж на розгляд таких питань не

було отримано згоди усіх присутніх на загальних зборах, це також визнається підставою для визнання недійсним рішення. Наприклад, у постанові від 23 травня 2018 року у справі № 914/1567/17 Верховний Суд дійшов висновку, що ряд питань, які були внесені до порядку денного зборів, не були відображені у запрошенні на загальні збори, або відображені в інший, суттєво відмінний, спосіб. Встановлені порушення під час скликання та проведення спірних зборів учасників щодо розгляду на спірних зборах питань із порушеннями формування порядку денного, свідчать про порушення корпоративних прав позивача, зокрема, його права на управління товариством [116].

При цьому, судова практика доводить, що рішення може бути прийнято за тими питаннями порядку денного, які були зазначені в повідомленні, однак сформульовані таким чином, що не надавали змоги учаснику усвідомити їх конкретний зміст: «Судам слід враховувати, що рішення, прийняті за наслідками розгляду питань, викладених у порядку денному так, що унеможливило усвідомлення акціонером суті питання, яке пропонувалося розглянути на загальних зборах акціонерів (наприклад, «Різне», «Організаційні питання» тощо), повинні визнаватися недійсними у зв'язку з порушенням в таких випадках права акціонера на попереднє ознайомлення з переліком питань, що виносяться на голосування, передбачене статтею 35 Закону України "Про акціонерні товариства"» [114].

Прийняття рішення за відсутності кворуму. Нововведенням Закону про ТОВ та ТДВ було скасування законодавчого закріплення поняття кворуму загальних зборів для таких товариств, про який закон не згадує взагалі. Рішення загальних зборів учасників приймаються більшістю голосів усіх учасників товариства, які мають право голосу з відповідних питань (ч. 4 ст. 34 Закону про ТОВ та ТДВ) [214]. У науці зазвичай негативно ставляться до зниження кворуму чи повної відмови від його законодавчого визначення. О. А. Черненко відзначала, що зниження кворуму може призвести до нівелювання і зневаги прав міноритаріїв, загрози рейдерських атак і виникнення корпоративних конфліктів, необхідності перебудови налагодженої системи корпоративного

управління [252]. Однак, попри відмову від використання поняття кворуму в Законі про ТОВ та ТДВ, закон все ж передбачає ряд питань, які потребують прийняття їх трьома чвертями голосів усіх учасників товариства або усіма учасниками одностайно, що фактично є встановленням необхідності кворуму у таких випадках.

Водночас, на практиці проблемним є вирішення колізій між наведеними положеннями законодавства та статуту товариства, якщо останній встановлює кворум, а Закон про ТОВ та ТДВ – ні. У такому випадку постає питання, чи може бути визнано недійсним рішення загальних зборів товариства, прийняте за відсутності кворуму, визначеного статутом. Відповідь на це питання можна знайти у судовій практиці, однак, сформовані нею висновки також є доволі суперечливими. Наприклад, у постанові від 18 червня 2020 року у справі № 922/298/19 Верховний Суд підтримав визнання недійсним рішення загальних зборів ТОВ у зв'язку з відсутністю кворуму, передбаченого статутом, та виходив з того, що чинне законодавство не містить заборони визначати статутом кворум, а ч. 1 ст. 33 Закону про ТОВ та ТДВ передбачає можливість регламентації порядку проведення загальних зборів як законом, так і статутом [150].

Натомість, у постанові від 16 лютого 2022 року у справі № 922/1122/21 Верховний Суд виклав іншу, протилежну позицію щодо пріоритету норм закону над положеннями статуту товариства. Верховний Суд підкреслив, що після спливу річного строку з дати набрання чинності Законом про ТОВ та ТДВ пріоритет статуту над його нормами автоматично припиняється і положення статутів, які не відповідають Закону про ТОВ та ТДВ, не застосовуються. При цьому, Закон про ТОВ та ТДВ не передбачає регулювання щодо кворуму та норми, яка встановлює можливість визначати в статуті відсоток голосів учасників, за умови присутності яких збори вважаються повноважними. З огляду на це, Верховний Суд дійшов висновку, що той факт, що Закон про ТОВ та ТДВ не містить прямої заборони встановлення відсотку голосів учасників, за присутності яких загальні збори вважаються повноважними, не означає, що

статут товариства, який містить положення про кворум, не суперечить Закону про ТОВ та ТДВ. Така заборона впливає як із змісту статті 34 Закону про ТОВ та ТДВ, так і з мети законодавчих змін (виключення поняття кворуму та можливості встановлення кількості голосів учасників для кворуму) - надання більших гарантій реалізації корпоративних прав учасників в управлінні товариством та прийняття ними рішень, запобігання та унеможливлення зловживання правом не брати участь у зборах, що призводить до блокування прийняття рішень більшістю [172]. Таким чином, при розгляді спорів щодо оскарження рішень органів управління товариств слід враховувати пріоритет положень законодавства над статутом товариства.

Розглянувши основні підстави визнання недійсними рішень загальних зборів товариства, варто повернутися до проблеми відсутності будь-якого нормативного регулювання підстав оскарження рішень наглядової ради, ради директорів та виконавчого органу. Законодавство не містить жодних згадок щодо порядку і підстав визнання недійсними рішень інших органів управління товариства, крім загальних зборів.

Так, у науці відзначають, що підстави визнання недійсними рішень наглядової ради аналогічні підставам для недійсності рішень загальних зборів, це: відсутність кворуму, несвоєчасне повідомлення або взагалі неповідомлення про скликання засідання наглядової ради його члена тощо [239, с. 159]. Судова практика також переважно підтверджує тенденцію перенесення судами підстав недійсності рішень загальних зборів на рішення інших органів управління, зокрема і наглядової ради. Наприклад, у постанові від 12 липня 2023 року у справі № 924/641/20 Верховний Суд зазначив, що рішення наглядової ради товариства може бути оскаржене акціонером (учасником), «якщо таке рішення не відповідає вимогам законодавства та порушує права чи законні інтереси учасника (акціонера) товариства» [191]. У іншій постанові від 13 березня 2018 року у справі № 910/14494/16 Верховний Суд дійшов висновку, що «корпоративні права учасника (акціонера, члена), який є членом наглядової ради, можуть бути визнані порушеними внаслідок недотримання порядку

скликання і проведення засідання наглядової ради, якщо учасник (акціонер, член) не зміг взяти участь у такому засіданні, належним чином підготуватися до розгляду питань порядку денного, тобто не зміг реалізувати свої повноваження члена наглядової ради та, відповідно, права на управління товариством» [104].

Відповідно, наведене свідчить про практику застосування судами підстав недійсності рішень загальних зборів і до рішень наглядової ради, та збереження підходу щодо необхідності встановлення порушення корпоративного права або охоронюваного законом інтересу позивача рішенням наглядової ради.

У той же час, вважаємо недоцільним автоматичне розповсюдження усіх підстав недійсності рішень загальних зборів на оскарження рішень інших органів управління товариства. Діяльність наглядової ради, ради директорів та виконавчого органу має свою специфіку, зокрема: прийняті ними рішення переважно вичерпують свою дію у момент виконання, відповідно, визнання їх недійсними часто є неефективним способом захисту; членами цих органів є посадові особи товариства, які можуть не мати корпоративних прав, але на яких поширюються фідучіарні обов'язки, і порушення останніх є окремою специфічною підставою оскарження рішень.

Так, можливо виокремити окремі особливі підстави визнання недійсними рішень наглядової ради, які здебільшого не є характерними для рішень загальних зборів: прийняття рішення з питань, які не належать до її компетенції та прийняття рішення нелегітимним (неправомочним) складом.

Прикладом є постанова від 25 лютого 2020 року у справі № 904/1237/17, у якій Верховний Суд дійшов висновку, що «наглядова рада при прийнятті спірних рішень діяла з перевищенням наданих їй повноважень, діяла недобросовісно, нерозумно та не в інтересах товариства, оскільки більшість членів наглядової ради були особами, заінтересованими у вчиненні правочину, і таке питання повинно було виноситись на розгляд загальних зборів» [142]. У іншій справі підставою оскарження рішення наглядової ради товариства також виступало перевищення нею своїх повноважень, і Верховний Суд визначив

предмет доказування у даній категорії спорів таким чином: «на позивача покладається обов'язок доказування, що відповідні питання виходили за межі повноважень наглядової ради, факту порушення його корпоративних прав, а також наявності негативних наслідків для позивача за фактом прийняття наглядовою радою цього рішення» [135]. При цьому, наведену підставу вважаємо релевантною для усіх органів управління товариства, окрім загальних зборів. Останні за законодавством мають право приймати рішення з будь-яких питань діяльності товариства, а відтак, не видається можливим говорити про випадки перевищення загальними зборами своїх повноважень.

Іншою специфічною підставою оскарження рішень наглядової ради пропонуємо визначити прийняття рішення нелегітимним (неправомочним) складом наглядової ради. Так, визнання недійсним рішення загальних зборів, яким було сформовано склад наглядової ради, має бути підставою і для визнання недійсними рішень такої наглядової ради, оскільки не можуть бути легітимними рішення, прийняті нелегітимним органом управління. Це підтверджується рядом висновків Верховного Суду, наприклад, у постанові від 11 лютого 2020 року у справі № 914/484/18: «оскільки новий склад наглядової ради було обрано на позачергових загальних зборах акціонерів, які підлягають визнанню недійсними, як такі, що порушують корпоративні права позивача, то рішення наглядової ради прийняті таким складом, зокрема про звільнення з посади директора товариства, не можуть вважатись такими, що прийнято легітимним складом наглядової ради, а тому підлягають визнанню недійсними» [141].

Разом з тим, при застосуванні такої підстави оскарження позивачам-учасникам товариства все одно не слід ігнорувати обов'язковість доведення факту порушення їх корпоративного права, позивачам-членам органу управління товариства – порушення їх права на участь в управлінні, а судам не допускати формального підходу та визнання недійсними по суті легітимних рішень. Прикладом цього є уже згадана раніше постанова Верховного Суду від 10 листопада 2021 року у справі № 924/881/20: «...визнання судом рішення

загальних зборів недійсним, яким вирішено питання про обрання членів наглядової ради, не є безумовною підставою для визнання недійсними й наступних рішень, що прийняті на загальних зборах, які скликались цим складом наглядової ради. Такий факт може бути підставою для недійсності лише, якщо прийняте рішення прямо (а не опосередковано чи потенційно) впливає на права чи законні інтереси акціонера та порушує їх (позивач повинен довести, що існує безпосередній зв'язок між стверджуваним порушенням та прийнятими рішеннями), та за умови, що буде дотримано справедливий баланс між індивідуальними та загальними інтересами, що залежить від всіх обставин у кожному окремому випадку» [166].

З оскарженням рішень виконавчого органу ситуація ще більш проблемна, так як відсутнє і нормативне регулювання порядку такого оскарження та деталізація діяльності виконавчого органу, і судова практика майже неформована, зокрема і на рівні Верховного Суду. Однак, *вважаємо доцільним застосовувати до рішень виконавчого органу підстави недійсності, що застосовуються до рішень наглядової ради.* Так, наявна незначна практика оскарження рішень правління у зв'язку з перевищенням ним своїх повноважень (наприклад, постанова Верховного Суду від 14 січня 2020 року у справі № 910/10031/18), у зв'язку з нелегітимністю складу правління (постанова Верховного Суду від 22 червня 2021 року у справі № 911/142/20). Так само як у випадках оскарження рішень інших органів управління, позивач повинен довести, що рішення виконавчого органу призвело до порушення його корпоративного права, охоронюваного законом інтересу або права на участь в управлінні, і наявний зв'язок між таким рішенням та його негативними наслідками у вигляді порушеного права позивача.

3.3. Презумпція легітимності рішень органів управління товариства

Однією з визначальних характеристик рішень органів управління товариства є презумпція їх легітимності, дослідження якої у вітчизняній науці

практично відсутні. Презумпція легітимності рішень органів управління товариства означає, що такі рішення є чинними та такими, що відповідають законодавству, якщо судом не встановлено інше. Дана презумпція була передбачена пунктом 2.11 Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016, є усталеною у судовій практиці, однак досі не отримала нормативного закріплення на рівні законодавства.

Презумпція легітимності рішень органів управління товариств має важливе значення для системи корпоративного управління, оскільки забезпечує юридичну силу та обов'язковість таких рішень, а відтак, сприяє їх ефективному виконанню і правовій визначеності у корпоративних відносинах. У зв'язку з цим, неналежним способом захисту права у корпоративних спорах є визнання рішення органу управління товариства дійсним або загальних зборів, засідання іншого органу такими, що відбулися.

Презумпція легітимності рішень органів управління товариств покликана виконати наступні функції: забезпечення стабільності господарської діяльності товариства; підтвердження обов'язковості та чинності рішень для учасників товариства; забезпечення визначеності в корпоративному управлінні та у взаємодії з контрагентами та іншими стейкхолдерами, нормального функціонування господарського обороту; мінімізація зловживань з боку учасників товариства корпоративними правами [231]. Особливої уваги заслуговує остання функція, оскільки оскарження рішень органів управління товариства часто використовується не як спосіб захисту порушеного права, а як інструмент зловживання корпоративним правом, що було детально розглянуто у першому розділі цієї роботи.

Підтримуючи доцільність збереження чинності рішень органів управління товариств за певних обставин задля забезпечення стабільності їх діяльності, в науці висувають пропозиції запровадження додаткових критеріїв залишення їх в силі. Наприклад, В. О. Кочергіна пропонує ввести в українське законодавство такий критерій кваліфікації залишення в силі оспорюваного рішення, як істотність порушення при прийнятті рішення загальними зборами

акціонерів. На її думку, в українському праві доцільно визначити критерії істотності порушення, встановити перелік безумовно істотних та неістотних порушень, з можливістю доповнення істотних/неістотних порушень вищими судовими інстанціями в порядку роз'яснень та формування одноманітної судової практики Верховним Судом [56, с. 108]. З цією пропозицією в цілому можна погодитися, однак видається складним вироблення критеріїв істотності/неістотності, що є оціночною, а отже суб'єктивною категорією, та в кожному конкретному випадку покладатиметься на розсуд суду. Натомість, слушним вважаємо нормативне закріплення підстав безумовної недійсності (нікчемності) рішень органів управління товариства, як це буде окремо досліджено далі.

Окрім того, визнання недійсним рішення органу управління товариства не завжди здатне відновити порушене право позивача і призвести до бажаних правових наслідків. Оскарження рішення органу управління товариства не в кожному випадку може покращити правове становище позивача чи вплинути на його права, тоді як визнання недійсним рішення може призвести до негативних наслідків для діяльності товариства. Судова практика також підтверджує необхідність вибору позивачем правильного та ефективного способу захисту. Наприклад, у постанові від 18 липня 2018 року у справі № 902/790/16 Верховний Суд вказав, що особа, законне право або інтерес якої порушено, може скористатися можливістю вибору між кількома способами захисту. Належний спосіб захисту, виходячи із застосування спеціальної норми права, повинен забезпечити ефективне використання даної норми у її практичному застосуванні – гарантувати особі спосіб відновлення порушеного права або можливість отримання нею відповідного відшкодування [122].

Не применшуючи важливої ролі презумпції легітимності для сталого корпоративного управління, необхідним вважаємо запровадження деяких обмежень дії даної презумпції. У певних випадках неправомірність рішення органу управління видається очевидною навіть без судового оскарження: наприклад, прийняття рішення наглядовою радою, склад якої уже було визнано

судом нелегітимним (визнано недійсним рішення загальних зборів про обрання наглядової ради); прийняття рішення з питань, що не належать до компетенції органу управління товариства тощо. Однак, для встановлення цього факту учаснику все одно доводиться звертатися до суду з позовом про визнання недійсним рішення, що вимагає додаткових витрат часу, зусиль та коштів.

Способом вирішення зазначеної проблеми може стати запровадження у законодавстві категорії *нікчемних рішень органів управління товариства*, тобто таких, які не потребують визнання недійсними у судовому порядку, а вважаються такими в силу приписів закону. При цьому, категорія недійсності загалом та нікчемності зокрема притаманна не лише правочинам, а і іншим видам юридичних фактів, та відіграє превентивну роль щодо недопущення порушення права особи. Так, Верховний Суд зауважив в одній з постанов, що «недійсність правочину, договору, акту органу юридичної особи чи документу як приватно-правова категорія, покликана не допускати або присікати порушення цивільних прав та інтересів або ж їх відновлювати. По своїй суті ініціювання спору про недійсність правочину, договору, акту органу юридичної особи чи документу не для захисту цивільних прав та інтересів є недопустимим» [139].

Інститут нікчемності рішень органів корпоративного управління, закріплений на законодавчому рівні, характерний для багатьох зарубіжних правопорядків. Яскравим прикладом є норми Закону Німеччини «Про акціонерні товариства», якими встановлено поділ рішень загальних зборів на нікчемні та оспорювані. Зокрема, підставами нікчемності таких рішень є їх прийняття загальними зборами, скликаними з порушеннями закону; нездійснення реєстрації нотаріусом; неузгодженість рішень з природою акціонерного товариства або порушення рішенням положень, які виключно або головним чином були запроваджені для захисту кредиторів компанії або служать суспільним інтересам; невідповідність рішення публічному порядку; рішення уже було визнано недійсним остаточним судовим рішенням (стаття 241 Закону Німеччини «Про акціонерні товариства») [267]. Натомість, підстави

для оспорювання рішень загальних зборів визначені статтею 243 Закону Німеччини «Про акціонерні товариства» значно ширше: якщо вони порушують норми закону чи статуту; якщо акціонер, користуючись правом голосу, прагнув отримати спеціальні вигоди для себе чи третіх осіб на шкоду компанії чи іншим акціонерам, і рішення загальних зборів підходить для цієї мети (це положення не застосовується, якщо рішенням надано адекватну компенсацію іншим акціонерам за завдані ним збитки) [267]. Остання підстава є особливо цікавою, оскільки описує випадки зловживання акціонерами своїми корпоративними правами, та слугує інструментом захисту інтересів компанії та інших акціонерів від таких зловживань. Водночас імплементація подібної норми до українського законодавства викликає деякі сумніви: проблематичним є доведення факту голосування чи інших дій акціонера саме з умислом завдання шкоди компанії чи акціонерам, і наявний високий ризик невірної оцінки наявності чи відсутності такого факту.

Прикладом нормативно закріпленого поділу рішень загальних зборів на нікчемні та оспорювані є також законодавство Фінляндії. Відповідно до статей 1 та 2 глави 21 Закону Фінляндії «Про товариства з обмеженою відповідальністю» учасник має право оскаржити рішення загальних зборів, якщо (1) допущені процедурні порушення закону чи статуту товариства, і таке порушення могло вплинути на зміст рішення чи іншим чином на права учасника, або (2) рішення іншим чином суперечить закону або статуту товариства. Тоді як рішення загальних зборів вважається нікчемним, якщо (1) не було надіслано повідомлення про проведення загальних зборів або допущені істотні порушення норм щодо порядку такого повідомлення; (2) рішення потребувало згоди учасника у відповідності до норм закону, і така згода не була отримана; (3) рішення очевидно суперечить принципу рівного ставлення; (4) за законом рішення не могло бути прийняте навіть за згодою всіх акціонерів [271].

Незважаючи на відмінності у визначенні конкретних підстав нікчемності рішень загальних зборів, законодавство зарубіжних країн демонструє загальну

тенденцію невизнання юридичної сили рішень, прийнятих очевидно незаконно та протиправно. Українське законодавство поки не містить ні закріплення презумпції легітимності рішень органів управління товариств, ані поділу таких рішень на нікчемні та оспорювані. Разом з тим, спостерігається поява окремих норм на рівні законодавства, які встановлюють деякі випадки нікчемності рішень загальних зборів. Наприклад, ч. 9 ст. 53 Закону про АТ передбачається, що рішення загальних зборів, прийняте у випадку, передбаченому абзацом другим частини першої статті 48 цього Закону, є нікчемним (зокрема, за відсутності документів, необхідних для прийняття рішень з питань, включених до проекту порядку денного, у день проведення загальних зборів у місці їх проведення) [199]. Також у ч. 3 ст. 48 Закону про ТОВ та ТДВ закріплено недійсність рішення про реорганізацію товариства, якщо серед його правопередників є акціонерне товариство, акціонерами якого є особи, права на акції яких обліковуються в депозитарній системі України на рахунках у цінних паперах, відкритих депозитарною установою на підставі договору з таким акціонерним товариством [214]. Іншим прикладом є ч. 4 ст. 38 Закону України «Про банки і банківську діяльність», згідно з якою рішення загальних зборів учасників банку/рішення єдиного учасника банку не має юридичної сили, якщо воно прийнято: 1) з використанням права голосу особами, яким Національний банк України тимчасово заборонив використання права голосу на загальних зборах учасників банку та/або висунув вимогу про відчуження акцій (паїв) банку; 2) з використанням права голосу за акціями, набутими внаслідок вчинення правочину, який є нікчемним [200].

Наведені випадки свідчать, що в українське законодавство поступово імплементується європейський підхід щодо виокремлення випадків, за яких рішення органів управління товариства не мають юридичної сили, незалежно від їх оскарження у судовому порядку. Однак, така практика наразі є дуже фрагментарною і спостерігається лише на рівні окремих норм законодавства, тоді як системне розуміння правової природи рішень органів управління

товариств, визначення випадків їх нікчемності та оспорюваності в Україні відсутнє.

Вважаємо доцільним запровадити в українському законодавстві інститут нікчемності рішень органів управління товариств, з метою уникнення необхідності судового оскарження рішень, незаконність та протиправність яких не викликає обґрунтованих сумнівів. При цьому, перелік підстав нікчемності має бути обмеженим та включати лише ті випадки змістовних, а не процедурних порушень при прийнятті рішень органів управління товариств, незаконність та протиправність яких не може тлумачитись неоднозначно залежно від різних обставин. У решті випадків, для забезпечення стабільності діяльності товариства повинна діяти презумпція легітимності рішень: такі рішення є дійсними, поки судом не встановлено інше.

Деякі науковці пропонують, подібно до положень Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016, поділяти недійсні рішення органів управління товариства на дві категорії за критерієм істотності допущеного порушення та, відповідно, які призводять до різних правових наслідків. До першої групи відносять рішення, прийняті за відсутності кворуму чи неможливості його встановлення; з питань, не включених до порядку денного; за відсутності протоколу. Рішення, прийняті з наведеними порушеннями, пропонують вважати нікчемними, тобто такими, що не мають сили незалежно від їх судового оскарження [52, с. 527]. До другої групи належать інші рішення, які можуть бути визнані судом недійсними. Здебільшого це рішення, прийняті з порушеннями процедурного характеру [4, с. 252].

З цього приводу імпонує пропозиція О. В. Кологойди закріпити в законі, що рішення органу управління є нікчемними у разі: нелегітимності органу управління юридичної особи, що їх прийняв, встановленої судовим рішенням в цій або іншій справі; недійсності рішення органу управління між тими ж сторонами та з тих же підстав, встановленої судовим рішенням в цій або іншій справі; прийняття органом управління тотожного рішення (акта) з тим же предметом та з тих же підстав замість рішення (акта), скасованого органом

юридичною особою або судом; прийняття рішень органу управління, що виходять за межі компетенції органу управління, визначеної законом та статутом юридичної особи; прийняття рішення загальних зборів про нарахування і виплату дивідендів лише одному або частині акціонерів, які не є власниками привілейованих акцій [44, с. 232]. Наведену позицію варто підтримати, оскільки усі перелічені випадки не викликають сумнівів у незаконності та протиправності рішень, прийнятих за вказаних умов, а отже, доцільним є визнання їх нікчемними без необхідності звернення до суду з позовом про оскарження та визнання їх недійсними.

Окрім цього, як свідчить вищенаведена практика зарубіжних країн та положення Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016, у якості підстави нікчемності рішення загальних зборів часто також визначено прийняття такого рішення з питання, не включеного до порядку денного загальних зборів. Будучи на перший погляд процедурним порушенням, останнє обумовлює істотні ризики порушення корпоративних прав учасників. Так, включення питання до порядку денного забезпечує належну поінформованість учасників, їх можливість подати пропозиції щодо питань, включених до порядку денного, завчасно ознайомитись з документами, необхідними для прийняття рішення з таких питань, та загалом підготуватись до проведення загальних зборів.

З огляду на це, пропонується вважати нікчемними також рішення органів управління товариства, прийняті з питань, не включених до порядку денного, за винятком випадків, встановлених законодавством. Зокрема, такими винятками є проведення загальних зборів, у разі якщо в одному місці зібралися акціонери - власники 100 відсотків голосуючих акцій, а також проведення загальних зборів товариством з одним акціонером. У такому разі положення законодавства щодо скликання та проведення загальних зборів, зокрема підготовки порядку денного, не застосовуються.

Законодавство ряду зарубіжних країн також часто визнає підставою нікчемності рішень загальних зборів їх невідповідність публічному порядку, суспільним інтересам. Слід зазначити, що такий підхід застосовується в Україні

щодо правочинів, які є нікчемними, якщо порушують публічний порядок (стаття 228 ЦК України) [247]. Однак, поширювати таку практику на рішення органів управління товариств вважаємо недоцільним та загрозовим для забезпечення нормального корпоративного управління. Категорії «публічний порядок», «суспільні інтереси» є оціночними, а відтак, є високий ризик суб'єктивного тлумачення учасниками корпоративних відносин відповідності чи невідповідності прийнятих рішень таким категоріям. Автоматичне визнання таких рішень недійсними, за відсутності чітких критеріїв невідповідності рішення публічному порядку, може становити надмірне втручання у діяльність товариства та підірвати його нормальне функціонування, а також використовуватися недобросовісними учасниками як інструмент зловживання. На нашу думку, невідповідність публічному порядку можливо використовувати лише як критерій оспоруваності, а не нікчемності рішень органів управління товариства. У такому випадку суд має встановити наявність чи відсутності суперечності рішення публічному порядку та порушеного (невизнаного, оспоруваного) корпоративного права або охоронюваного законом інтересу позивача.

Тож, пропонується закріпити у законодавстві перелік підстав нікчемності рішень органів управління товариства (редакція запропонованих змін законодавства викладена у додатку до цієї роботи), а саме:

- нелегітимність органу управління товариства, що прийняв таке рішення, встановлена судовим рішенням. Нелегітимність органу управління товариства може мати такі прояви, як невідповідність його складу вимогам закону (наприклад, щодо кількості членів наглядової ради, частки незалежних директорів у її складі); відсутність повноважень у членів органу управління (наприклад, у разі вступу на посаду членів наглядової ради банку без погодження Національним банком України відповідно до законодавства, спливу строку повноважень) або підтвердження повноважень представників учасників (акціонерів) для участі у загальних зборах тощо;

- недійсність рішення органу управління між тими ж сторонами та з тих же підстав, встановлена судовим рішенням;

- прийняття органом управління тотожного рішення (акта) з тим же предметом та з тих же підстав замість рішення (акта), скасованого органом управління товариства або судом;

- прийняття рішення з питань, що не належать до компетенції органу управління, визначеної законом та статутом товариства;

- прийняття рішення загальних зборів про нарахування і виплату дивідендів лише одному або частині акціонерів, які не є власниками привілейованих акцій;

- прийняття рішення органу управління товариства з питань, не включених до порядку денного, за винятком випадків, встановлених законодавством;

- відсутність протоколу загальних зборів товариства та/або реєстру акціонерів;

- прийняття рішення загальних зборів на підставі бюлетенів для голосування, недійсність яких встановлена судовим рішенням.

У контексті дослідження презумпції легітимності рішень органів управління товариства варто окремо зупинитися на проблематиці визначення моменту недійсності таких рішень. Так, законодавство не містить будь-яких норм щодо моменту та правових наслідків недійсності рішень органів управління товариств. У зв'язку з цим, постає питання, з якого моменту недійсне рішення слід вважати таким, що не породило правових наслідків – з моменту прийняття відповідного судового рішення або з моменту прийняття самого рішення органу управління, а також як визнання такого рішення недійсним впливає на інші юридичні дії, вчинені на його підставі.

Прийняття рішення органу управління товариства часто є необхідною передумовою для ухвалення інших рішень, укладення правочинів та, як наслідок, виникнення інших правовідносин. Відповідно, юридична сила такого рішення як першого елемента у ланцюгу юридичних фактів може істотно

вплинути і на дійсність наступних елементів. Так, визнання недійсним рішення органу управління саме по собі автоматично не призводить до недійсності інших актів чи правочинів (в силу відсутності відповідних норм у законодавстві). Проте, недійсність рішення загальних зборів, наприклад, може стати підґрунтям для подальшого визнання недійсними інших рішень та правочинів, прийнятих або укладених на підставі такого рішення. Наприклад, загальні збори своїм рішенням обирають директора товариства, який надалі укладає ряд правочинів від імені товариства. У подальшому, суд визнає недійсним рішення загальних зборів про призначення директора, і як наслідок, усі укладені ним правочини є вчиненими з перевищенням повноважень і можуть бути також оскаржені в суді.

Проблема відсутності розуміння у законодавстві та теорії моменту недійсності та правових наслідків рішень органів управління товариств посилюється також неузгодженістю практики Верховного Суду з цього питання.

Переважно Верховний Суд застосовує підхід, за яким визнання рішення загальних зборів недійсним означає, що воно не породило правових наслідків з дня його прийняття (постанова від 22 серпня 2018 року у справі № 925/715/17 [123]). У постанові від 20 червня 2023 року у справі № 924/588/20 Верховний Суд також виклав наступну позицію: «Рішення загальних зборів учасників товариства, яке за своїм змістом не відповідає закону, не створює правових наслідків, оскільки застосування імперативної норми закону не може залежати від волі приватних осіб. Такі ж наслідки настають, якщо рішення загальних зборів учасників товариства за своїм змістом не відповідає правомірним нормам статуту, оскільки останній є локальним нормативним актом юридичної особи (підпункт 4.22 пункту 4 постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 грудня 2020 року у справі № 910/10463/19). Не може створювати правових наслідків і рішення загальних зборів учасників товариства, які насправді не було проведено, хоча на підтвердження такого рішення складений протокол (помилковий, підроблений

тощо). У подібних випадках позовна вимога про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства спрямована не на позбавлення спірного рішення загальних зборів юридичної сили, яке не створює правових наслідків незалежно від прийняття судом відповідного рішення, а на захист інтересу щодо правової визначеності» [190].

Натомість у іншій справі № 904/10956/16 Велика Палата Верховного Суду у постанові від 03 грудня 2019 року підтримала протилежний підхід, пов'язавши правові наслідки недійсного рішення загальних зборів з моментом встановлення недійсності судовим рішенням: «Зазначені рішення загальних зборів товариства, якими їх директора уповноважено на підписання договорів, визнані недійсними постановою апеляційного господарського суду від 28 лютого 2019 року. Однак ця обставина не є підставою для визнання недійсними спірних договорів, оскільки вказане судове рішення ухвалене і набрало законної сили після їх укладення, а питання дійсності чи недійсності спірного правочину згідно з положеннями статті 215 ЦК України має вирішуватися судом з огляду на обставини, які мали місце в момент його вчинення» [88].

Наявність різної практики Верховного Суду та відсутність у законодавстві будь-яких норм щодо моменту та правових наслідків недійсності рішення органу управління товариства є неприпустимим та лише ускладнює ефективний захист корпоративних прав. Вважаємо необхідним нормативно визначення моменту недійсності рішень органів управління у залежності від того, нікчемним чи оспорюваним є таке рішення.

Так, якщо рішення органу управління товариства в силу положень закону є нікчемним, добросовісні учасники корпоративних відносин повинні усвідомлювати незаконність такого рішення. Нікчемні рішення мають вважатися такими, що не породжують правових наслідків з моменту їх прийняття, оскільки їх невідповідність вимогам закону не викликає сумнівів. Натомість, в усіх інших випадках незаконність оспорюваного рішення органу управління товариства не є настільки очевидною. У кожній конкретній справі

суд має з'ясувати відповідність такого рішення вимогам закону, статуту, наявність порушеного (невизнаного, оспорюваного) корпоративного права або охоронюваного законом інтересу позивача, аналізувати дотримання балансу інтересів, а також оцінити, чи є визнання недійсним рішення ефективним способом захисту права позивача. Відповідно, за відсутності прямих норм у законі про нікчемність рішення органу управління товариства, його законність чи незаконність у разі спору не є очевидною та підлягає з'ясуванню судом.

При цьому, визнання оспорюваного рішення недійсним з моменту його прийняття може становити загрозу для стабільності ділового обороту. Крім того, визнання такого рішення недійсним може поставити під сумнів усі правочини, укладені у зв'язку з таким рішенням чи на його підставі. Наприклад, визнання недійсним рішення про обрання директора чи правління може мати наслідком подальше визнання недійсними усіх правочинів, укладених директором чи правлінням; визнання рішення про надання згоди на вчинення значного правочину чи правочину із заінтересованістю може потягти за собою недійсність таких правочинів. Відтак, вважаємо найбільш оптимальним підходом надання можливості суду визначати момент недійсності оспорюваних рішень залежно від можливих наслідків такої недійсності для пов'язаних актів та правочинів. Так, у разі визнання недійсним оспорюваного рішення з моменту його прийняття, можливим буде визнання недійсним і правочинів, вчинених на його підставі. Тоді як недійсність оспорюваного рішення з моменту набрання законної сили судовим рішенням не вплине на юридичну силу актів та правочинів, пов'язаних з оспорюваних рішенням.

З огляду на це, пропонується закріпити у законодавстві, що *нікчемне рішення органу управління товариства є таким, що не створює правових наслідків з моменту його прийняття; оспорюване рішення може бути визнане судом недійсним з моменту його прийняття або набрання судовим рішенням законної сили.* Недійсність оспорюваних рішень, відтак, автоматично не призводить до недійсності рішень чи правочинів, прийнятих та укладених на підставі такого рішення до визнання його недійсним судом.

Отже, презумпція легітимності рішень органів управління товариства є необхідною для сталого корпоративного управління та покликана виконувати наступні функції: (1) забезпечення стабільності корпоративного управління юридичної особи; (2) засвідчення обов'язковості та чинності рішень для учасників товариства; (3) сприяння правовій визначеності як у корпоративному управлінні, так і у взаємодії з контрагентами та стейкхолдерами, забезпечення нормального функціонування господарського обороту; (4) мінімізації зловживань з боку учасників товариства своїми корпоративними правами, зокрема правом на оскарження рішень органів управління.

Пропонуємо закріпити у законодавстві презумпцію легітимності рішень органів управління товариства, а також імплементувати інститут нікчемності таких рішень. Зокрема, вважаємо необхідним доповнення ЦК України статтею 97-1 у наступній редакції:

«Стаття 97-1. Рішення органів управління товариства

1. Органи управління товариства мають право у межах своєї компетенції приймати рішення, які є дійсними та такими, що відповідають законодавству, якщо інше не встановлено законом, судом або не витікає із самого рішення (нікчемні рішення).

2. Рішення органу управління товариства є недійсним, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемне рішення органу управління товариства). У цьому разі визнання такого рішення недійсним судом не вимагається. Нікчемне рішення органу управління товариства є таким, що не створює юридичних наслідків з моменту його прийняття.

3. Рішення загальних зборів товариства є нікчемним, у разі його прийняття:

1) за відсутності кворуму для проведення загальних зборів чи прийняття рішення або у разі неможливості встановлення наявності кворуму;

2) з питань, не включених до порядку денного загальних зборів товариства;

3) без ведення протоколу загальних зборів товариства;

4) якщо не було надіслано повідомлення про проведення загальних зборів або допущені істотні порушення норм щодо порядку такого повідомлення, що призвело до неможливості взяти участь у зборах або належним чином підготуватись до них;

5) за відсутності документів, необхідних для прийняття рішень з питань, включених до проекту порядку денного, у день проведення загальних зборів у місці їх проведення;

6) з порушенням норм закону, статуту товариства або корпоративного договору, підписаного всіма учасниками товариства, в тому числі тотожного, визнаному недійсним судом;

7) яке не могло бути прийнято навіть за згоди всіх учасників (акціонерів) товариства;

8) якщо рішення потребувало згоди учасника у відповідності до норм закону, статуту або корпоративного договору, підписаного всіма учасниками товариства, і така згода не була отримана;

9) яке очевидно суперечить принципу рівності акціонерів (учасників) товариства, зокрема, про нарахування і виплату дивідендів лише одному або частині акціонерів, які не є власниками привілейованих акцій;

10) з використанням права голосу особами, яким Національний банк України тимчасово заборонив використання права голосу на загальних зборах учасників банку та/або висунув вимогу про відчуження акцій (паїв) банку;

11) з використанням права голосу за акціями або частками, набутими внаслідок вчинення правочину, який є нікчемним;

12) про реорганізацію товариства з обмеженою відповідальністю чи товариства з додатковою відповідальністю, якщо серед його правопередників є акціонерне товариство, акціонерами якого є особи, права на акції яких обліковуються в депозитарній системі України на рахунках у цінних паперах, відкритих депозитарною установою на підставі договору з таким акціонерним товариством.

4. Рішення іншого крім загальних зборів органу управління товариства є нікчемним у наступних випадках:

1) нелегітимність органу управління товариства, що прийняв таке рішення, встановлена судовим рішенням;

2) недійсність рішення органу управління між тими ж сторонами та з тих же підстав, встановлена судовим рішенням;

3) прийняття органом управління тотожного рішення з тим же предметом та з тих же підстав замість рішення, скасованого органом управління товариства або судом;

4) прийняття рішення з питань, що не належать до компетенції органу управління, визначеної законом та статутом товариства;

5) прийняття рішення з питань, не включених до порядку денного, за винятком випадків, встановлених законом або статутом;

7) відсутність протоколу;

8) прийняття рішення на підставі бюлетенів для голосування, недійсність яких встановлена судовим рішенням.

4. Якщо недійсність рішення органу управління товариства прямо не встановлена законом, але учасник (акціонер) товариства, у тому числі учасник, який вибув, вважає, що таке рішення або порядок його прийняття порушують вимоги законодавства, статуту товариства, а також права та охоронювані законом інтереси учасника (акціонера) товариства, таке рішення може бути визнане судом недійсним (оспорюване рішення).

5. Оспорюване рішення органу управління товариства може бути визнане судом недійсним з моменту прийняття або набрання судовим рішенням законної сили».

Висновки до розділу III

1. Істотною прогалиною законодавства досі залишається відсутність нормативного переліку підстав визнання недійсними рішень органів управління товариства, так само і в науці відсутній єдиний підхід до систематизації таких

підстав. Фактичними підставами оскарження рішень органів управління товариств запропоновано вважати порушення корпоративного права, охоронюваного законом інтересу учасника (акціонера) товариства, права члена органу управління на участь в управлінні, невиконання (неналежне виконання) корпоративного або фідучіарного обов'язку, а також процедурні порушення.

2. Юридичними підставами оскарження рішень органів управління товариств є такі, що пов'язані з порушеннями норм законодавства та/або статуту товариства, умов корпоративного договору. Запропоновано переліки підстав недійсності рішень загальних зборів учасників товариства, рішень наглядової ради, ради директорів та виконавчого органу товариства.

3. Обов'язковими умовами визнання рішення органу управління товариства недійсним є такі: 1) рішення або порядок його прийняття порушують закон, статут або інший установчий чи внутрішній документ товариства, корпоративний договір, укладений усіма учасниками, 2) обґрунтовано факт порушення таким рішенням корпоративного права, охоронюваного законом інтересу або права на участь в управлінні позивача.

4. Підставою оскарження усіх рішень органів управління товариства може виступати також невиконання (неналежне виконання) корпоративних обов'язків, у тому числі тих, що передбачені корпоративним договором. Невиконання, неналежне виконання фідучіарних обов'язків може виступати підставою оскарження рішень наглядової ради, ради директорів та виконавчого органу, у разі, якщо визнання таких рішень недійсним здатне поновити порушене (невизнане, оспорюване) право або охоронюваний законом інтерес позивача.

5. Необхідним вважаємо закріплення у ЦК України презумпції легітимності рішень органів управління товариства, а також критеріїв нікчемності та оспорюваності таких рішень.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено наукові проблеми, що полягають у визначенні поняття та критеріїв корпоративного спору, особливостей розгляду корпоративних спорів щодо оскарження рішень органів управління товариств, а також сформульовано пропозиції стосовно удосконалення нормативного регулювання та практики вирішення зазначеної категорії спорів. За результатами дослідження було сформовано наступні важливі результати:

1. У юридичній науці та законодавстві України відсутній єдиний підхід щодо розуміння поняття корпоративного спору, незважаючи на те, що дана категорія спорів є найпоширенішою серед тих, що розглядаються господарськими судами. Інколи корпоративний спір ототожнюють з корпоративним конфліктом, однак, це різні стадії вирішення протиріч (конфлікту) інтересів між суб'єктами корпоративних правовідносин. Корпоративний конфлікт є першою стадією, на якій між сторонами існує конфлікт інтересів, однак ще відсутній спір про право. Корпоративний спір є другою стадією вирішення конфлікту інтересів учасників корпоративних правовідносин, на якій наявне порушене (невизнане, оспорюване) право або охоронюваний законом інтерес їх учасника, а корпоративний конфлікт вирішується із застосуванням способів захисту в юрисдикційній або неюрисдикційній (альтернативній) формах.

Запропоновано визначення корпоративного спору як спору, який виникає з корпоративних відносин між юридичною особою корпоративного типу та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі й учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами), пов'язаного з набуттям, здійсненням, припиненням корпоративних прав або пов'язаних з ними охоронюваних законом інтересів, виконанням корпоративних або фідучіарних обов'язків, створенням, діяльністю та припиненням юридичної особи, участю в корпоративному управлінні.

2. Виокремлено кваліфікуючі ознаки корпоративних спорів, а саме: зміст; особливий суб'єктний склад; підстави виникнення; множинність та виключний характер судових способів захисту.

3. Змістом корпоративного спору є корпоративні відносини, об'єкт яких у вітчизняній юридичній науці зазвичай обмежується лише корпоративними правами. Натомість, обґрунтовано комплексну природу корпоративних відносин, об'єктами яких є не лише корпоративні права, а і охоронювані законом інтереси, корпоративні та фідучіарні обов'язки, корпоративне управління. Запропоновано визначити корпоративні відносини як комплексні майнові та організаційні відносини, пов'язані з набуттям, здійсненням, припиненням, охороною та захистом корпоративних прав та пов'язаних з ними охоронюваних законом інтересів, виконанням корпоративних або фідучіарних обов'язків, корпоративним управлінням, створенням, діяльністю та припиненням юридичної особи корпоративного типу.

4. Встановлено, що суб'єктний склад корпоративного спору є множинним та включає як саму юридичну особу корпоративного типу та її учасників (засновників, акціонерів, членів), у тому числі, тих, що вибули, посадових осіб товариства, так і інших осіб, дії або бездіяльність яких можуть призвести до виникнення корпоративного спору (державних реєстраторів, нотаріусів, професійних учасників ринків капіталу цінних паперів, кінцевого бенефіціарного власника). Обґрунтовано недоцільність розмивання змісту корпоративних відносин, а відтак і корпоративних спорів, шляхом визнання його учасниками юридичних осіб будь-яких організаційно-правових форм. Учасником корпоративного спору пропонується вважати лише юридичну особу корпоративного типу, засновану на об'єднанні майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників, учасників, статутний капітал якої поділено на частки (акції, паї), управління справами якої здійснюється на засадах корпоративного управління, а її учасники наділені корпоративними правами та обов'язками.

Обґрунтовано необхідність впровадження до господарського процесуального законодавства права подання групового корпоративного позову, який визначено як вимогу, що подається уповноваженою особою, від власного імені в інтересах визначеної в їх спільній заяві кількості осіб, порушене право або охоронюваний законом інтерес яких виник з тотожних правовідносин, юридичних та фактичних підстав, які не беруть безпосередню участь у розгляді справи як співпозивачі, але на кожного з яких поширюється ухвалене судове рішення.

Прогалиною законодавства та вітчизняної науки є невизнання учасником корпоративних та наблжених до них спорів кінцевого бенефіціарного власника юридичної особи корпоративного типу. Запропоновано закріпити можливість залучення до участі у корпоративних та наблжених до них спорах кінцевого бенефіціарного власника як учасника справи у спорах про відшкодування шкоди (збитків), заподіяних товариству, виплату компенсації тощо в межах доктрини «підняття корпоративної завіси», а у разі наявності у кінцевого бенефіціарного власника учасника справи – юридичної особи-нерезидента зареєстрованого місця проживання в Україні – визнати його уповноваженим представником такого учасника справи – юридичної особи-нерезидента в Україні.

5. Встановлено, що підставами виникнення корпоративних спорів загалом та спорів щодо оскарження рішень органів управління товариства зокрема є: порушення (невизнання або оспорювання) корпоративного права, зловживання корпоративним правом ; порушення (невизнання, оспорювання) охоронюваного законом інтересу; порушення права на участь посадової особи в корпоративному управлінні; невиконання або неналежне виконання корпоративного обов'язку, передбаченого законом, статутом та/або корпоративним договором, або фідуціарного обов'язку.

6. У господарському процесуальному законодавстві відсутній перелік корпоративних спорів, що обумовлює практичні проблеми визначення їх юрисдикції та розмежування із найбільш наблженими до них правовими

спорами. Запропоновано доповнити п. 3. ч. 1 ст. 20 ГПК України переліком корпоративних спорів, який не є вичерпним, з огляду на постійний розвиток та ускладнення корпоративних відносин.

7. У юридичній науці не сформовано єдине розуміння правової природи рішень органів управління товариства. Вчені з цього приводу дотримуються двох основних концепцій: рішення органу управління як правочин або як індивідуальний ненормативний акт. За результатами аналізу сутності рішення органу управління товариства, його ключових ознак та їх співвіднесення з обома вказаними концепціями, запропоновано визначення поняття рішення органу управління товариства – це корпоративний індивідуальний акт ненормативного характеру, прийнятий уповноваженим органом управління товариства в межах наданої законом та статутом компетенції, за встановленою процедурою, спрямований на забезпечення створення, діяльності, припинення або реорганізації товариства, набуття або реалізацію корпоративних прав та обов'язків учасників, корпоративне управління товариством, обов'язковий для товариства, його учасників, посадових осіб, і який породжує для них правові наслідки, а в окремих випадках, також права та обов'язки.

8. Для рішень органів управління товариств характерні наступні ознаки: (1) невідповідність волі та волевиявлення результату (прийнятому рішенню); (2) відсутність самостійної правосуб'єктності органу управління товариства, який приймає рішення; (3) організаційно-управлінський характер; (4) офіційність та процедурний характер прийняття; (5) здатність породжувати правові наслідки та, в окремих випадках, права і обов'язки; (6) презумпція легітимності; (7) ненормативний характер, дія на обмежене коло осіб.

9. За українським законодавством та практикою наразі єдиним способом оскарження рішень органів управління товариств є судовий, зі спеціальним способом захисту корпоративних прав, що реалізується через особливий засіб захисту – корпоративний позов (про визнання недійсним рішення органу управління товариства). Позивачами у спорах про оскарження рішень органів управління товариства можуть виступати учасники (акціонери, члени)

товариства, у тому числі ті, які вибули, посадові особи товариства, за умови, що таке рішення порушує їх корпоративне право, право на участь в управлінні або охоронюваний законом інтерес. Суди при вирішенні спорів щодо оскарження рішень органів управління товариств повинні з'ясувати: (1) чи обумовило прийняття рішення органу управління товариства порушення (невизнання, оспорювання) корпоративного права, права на участь в управлінні або охоронюваного законом інтересу позивача; (2) до яких правових наслідків як для самого позивача, так і для товариства та інших його учасників призведе визнання недійсним рішення, чи буде дотримано баланс таких інтересів; (3) чи здатне визнання недійсним рішення поновити порушене корпоративне право або охоронюваний законом інтерес позивача. Відповідачем у даній категорії спорів виступає товариство (юридична особа корпоративного типу).

11. Наявне правове регулювання строків оскарження рішень різних органів управління товариств різних організаційно-правових форм є відмінним між собою та непослідовним. Істотною прогалиною законодавства є цілковите залишення поза увагою строків оскарження рішень усіх інших органів управління товариств, окрім загальних зборів. З огляду на це, запропоновано встановити: скорочені строки позовної давності щодо оскарження рішень органів управління товариства з метою забезпечення стабільності ділового обороту та діяльності товариства; уніфікований строк оскарження рішень різних органів управління в межах однієї організаційно-правової форми; строк оскарження рішень органів управління товариств (крім акціонерних), інших юридичних осіб корпоративного типу в один рік, а акціонерних товариств в шість місяців з дня прийняття рішення, що зумовлено публічністю останніх, через обов'язок розкриття регулярної, особливої та іншої інформації про акціонерне товариство. Доцільним є також запровадження диспозитивного права учасників встановлювати збільшений строк оскарження рішень органів управління товариства у статуті товариства.

12. На відміну від України, закордоном поширеними є також альтернативні способи врегулювання корпоративних спорів щодо оскарження

рішень органів управління товариств, серед яких основними є міжнародний комерційний арбітраж, третейське судочинство та медіація. Виокремлено особливості зазначених способів для вирішення корпоративних спорів: розширений суб'єктний склад порівняно з господарським судочинством; необхідність інформування заінтересованих осіб про початок арбітражного/третейського розгляду чи медіації; специфічні способи фіксації арбітражного/третейського/медіаційного застереження (укладення окремої спеціальної угоди, включення такого застереження у договір, у тому числі, засновницький, корпоративний, а також до статуту товариства). Незважаючи на ряд переваг альтернативних способів вирішення спорів, вважаємо необґрунтованим їх застосування у спорах щодо оскарження рішень органів управління товариства. Закритість процедури арбітражного чи медіаційного розгляду, доцільна для більшості комерційних спорів, вбачається неприйнятною для корпоративних спорів зазначеного виду і може призводити до обмеження прав та інтересів учасників товариства, зокрема міноритарних.

13. Встановлено особливості доказів та доказування у корпоративних спорах щодо оскарження рішень органів управління товариств. Основним письмовим доказом є протокол органу управління товариства, який може виступати також речовим доказом залежно від того, які його ознаки мають вирішальне значення для вирішення спору. Обґрунтовано, що застосування показань свідків у корпоративних спорах повинно мати виключний характер, і лише у сукупності з іншими засобами доказування. Запропоновано визначення предмету доказування у корпоративних спорах загалом як кола обставин, які підтверджують чи спростовують факт порушення (невизнання, оспорювання) корпоративного права, інтересу або невиконання (неналежне виконання) корпоративних, фідучіарних обов'язків і підлягають встановленню для вирішення спору. У спорах щодо оскарження рішень органів управління товариства основними елементами предмету доказування є: (1) наявність у позивача-учасника товариства корпоративного права на момент прийняття рішення, що оскаржується, або такого, що не сплинув, строку повноважень у

позивача-члена органу управління, (2) факт порушення оскаржуваним рішенням корпоративного права або охоронюваного законом інтересу, права на участь в управлінні позивача, (3) причинно-наслідковий зв'язок між порушенням корпоративного права або охоронюваного законом інтересу позивача та оскаржуваним рішенням органу управління товариства; (4) чинність оскаржуваного рішення (на момент прийняття судового рішення за результатами розгляду справи про визнання недійсним рішення органу управління товариства). Обґрунтовано, що тягар доказування у спорах досліджуваної категорії часто покладений на відповідача – товариство.

14. Спори щодо оскарження рішень органів управління товариства належать до виключної територіальної юрисдикції (підсудності) господарського суду за місцезнаходженням товариства. Проблемою є розмежування корпоративних та трудових спорів, для визначення юрисдикції яких слід керуватися предметом та підставами позову, характером порушеного права позивача.

15. Однією із найбільш суттєвих прогалин законодавства щодо спорів про оскарження рішень органів управління товариств є відсутність нормативно закріпленого переліку підстав визнання таких рішень недійсними. Запропоновано виділяти фактичні підстави (порушення корпоративного права, охоронюваного законом інтересу, невиконання, неналежне виконання корпоративного, фідучіарного обов'язку та процедурні порушення) та юридичні підстави (пов'язані з порушеннями норм законодавства, статуту товариства та/або корпоративного договору) оскарження рішень органів управління товариств.

16. Запропоновано визначення корпоративних прав як сукупності правомочностей майнового та організаційного характеру, якими володіє учасник (акціонер) підприємницького товариства, обумовлених його участю у статутному капіталі товариства та розміром частки. Корпоративні права посвідчуються акцією або часткою в статутному капіталі підприємницького товариства, обіг яких забезпечує їх оборотоздатність.

17. Кожна зі сторін у корпоративному спорі відстоює певний інтерес, за захистом якого звертається до суду. Здійснено класифікацію основних корпоративних інтересів на такі види: інвестиційний, управлінський, комплаєнс інтерес, майновий, інформаційний. Об'єктом захисту у корпоративних спорах щодо оскарження рішень органів управління товариства може виступати лише охоронюваний законом інтерес, тобто інтерес, пов'язаний з набуттям, здійсненням та реалізацією корпоративного права, що відповідає закону, статуту, внутрішнім документам товариства та не суперечить інтересам товариства та інших його учасників.

18. Підставами оскарження рішень органів управління товариств також виступає невиконання або неналежне виконання корпоративних обов'язків, у тому числі, передбачених корпоративним договором, а також, для рішень наглядової ради, ради директорів та виконавчого органу товариства – недотримання фідучіарних обов'язків. Оцінка дій посадової особи на предмет дотримання фідучіарних обов'язків у досліджуваній категорії спорів повинна здійснюватися із застосуванням правила «ділового судження», та не становити невинуватого втручання у діяльність товариства.

19. Невиконання, неналежне виконання фідучіарних обов'язків може виступати підставою оскарження не усіх рішень органів управління товариств, а лише рішень наглядової ради, ради директорів або виконавчого органу, члени яких є посадовими особами товариства та, відповідно, на них покладені такі обов'язки. Натомість, у загальних зборах беруть участь лише учасники (акціонери) товариства, тобто особи, які володіють корпоративними правами та на яких не поширюються фідучіарні обов'язки (а лише вищезгадані корпоративні обов'язки). У той же час, при оскарженні рішень наглядової ради чи ради директорів, виконавчого органу з мотивів порушення фідучіарних обов'язків судам слід приділяти особливу увагу оцінці ефективності такого способу захисту. У більшості випадків такі рішення вичерпують свою дію їх виконанням, а ефективним способом захисту виступає відшкодування збитків,

відсторонення від посади чи дострокове припинення повноважень, а не визнання рішення недійсним.

20. Необхідним є закріплення у законодавстві презумпції легітимності рішень органів управління товариства, яка означає, що такі рішення є чинними та такими, що відповідають законодавству, якщо судом не встановлено інше. Дана презумпція виконує наступні функції: (1) забезпечення стабільності корпоративного управління та ділового обороту; (2) засвідчення обов'язковості виконання та чинності рішень для учасників, посадових осіб товариства; (3) забезпечення правової визначеності як у корпоративному управлінні, так і у взаємодії з контрагентами та стейкхолдерами; (4) мінімізації зловживань учасниками товариства корпоративними правами, зокрема, своїм правом на оскарження рішень органів управління.

21. Запропоновано імплементувати у національне законодавство інститут нікчемності рішень органів управління товариства, а також закріпити нормативний перелік підстав нікчемності та оспорюваності таких рішень.

За результатами дослідження сформульовано такі пропозиції щодо удосконалення законодавства (детальний виклад міститься у додатку до дисертації):

1. У Господарському кодексі України частину другу статті 20 після абзацу одинадцятого доповнити новим абзацом такого змісту: «визнання недійсними рішень органів управління юридичної особи».

2. У Господарському процесуальному кодексі України:

– пункт 3 частини першої статті 20 викласти у такій редакції:

«3) справи у корпоративних спорах, тобто спорах між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі й учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами), пов'язаний з набуттям, здійсненням, припиненням корпоративних прав або пов'язаних з ними охоронюваних законом інтересів, виконанням корпоративних або фідучіарних обов'язків, створенням юридичної особи,

діяльністю та припиненням юридичної особи, участю в корпоративному управлінні.

До корпоративних спорів належать, зокрема:

спори щодо оскарження учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, рішень, дій або бездіяльності юридичної особи та органів її управління;

спори про визнання недійсними установчих документів (повністю або в частині окремих положень) юридичної особи, змін до них;

спори щодо обрання, відкликання, відсторонення, поновлення на посаді, припинення повноважень керівників чи інших посадових осіб юридичної особи, окрім трудових спорів;

спори, пов'язані зі створенням юридичної особи, у тому числі, пов'язані з набуттям корпоративних прав у процесі заснування юридичної особи;

спори, пов'язані з реорганізацією, ліквідацією юридичної особи, скасуванням її державної реєстрації за позовом учасника (засновника, акціонера, члена) до такої юридичної особи;

спори про переведення прав та обов'язків покупця акцій, частки у статутному капіталі юридичної особи у зв'язку з порушенням переважного права на придбання акцій, частки;

спори щодо права власності на майно, передане юридичній особі учасником (засновником, акціонером, членом) як вклад до статутного капіталу юридичної особи;

спори про стягнення оголошених дивідендів;

справи у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, якщо позов обґрунтовано порушенням корпоративних прав;

спори щодо визнання права власності на акції, частку у статутному капіталі юридичної особи чи права на пай, спори щодо укладення, зміни, виконання, розірвання, а також визнання недійсними правочинів з акціями, якщо позов обґрунтовано порушенням корпоративних прав;

спори, пов'язані з укладенням, зміною, розірванням, виконанням, а також визнання недійсними корпоративних договорів;

спори про визнання недійсними значного правочину, правочину, щодо вчинення якого є заінтересованість, правочину, укладеного з перевищенням повноважень, якщо позов обґрунтовано порушенням корпоративних прав позивача;

спори між юридичною особою та її посадовою особою, у тому числі посадовою особою, повноваження якої припинені, про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі діями або бездіяльністю такої посадової особи, за позовом власника (учасника, акціонера) такої юридичної особи, поданим в її інтересах;

спори, пов'язані з виключенням учасників, спадкоємців з юридичної особи, а також про визначення та стягнення вартості частки майна юридичної особи, належної учаснику, який вибув;

спори, пов'язані з правом учасників (засновників, акціонерів, членів) на отримання інформації;

спори щодо визначення розміру статутного капіталу юридичної особи та часток учасників;

спори між учасниками юридичної особи, або між юридичною особою та її учасниками щодо скасування запису в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;

інші спори, пов'язані з набуттям, здійсненням, припиненням корпоративних прав, створенням юридичної особи, корпоративним управлінням, діяльністю та припиненням юридичної особи»;

– доповнити статтею 47¹ такого змісту:

«47¹. Груповий позов

1. Груповим позовом є позов, який подається уповноваженою особою, від власного імені в інтересах визначеної в їх спільній заяві кількості осіб, порушене право або охоронюваний законом інтерес яких виник з тотожних правовідносин, юридичних та фактичних підстав, які не беруть безпосередню

участь у розгляді справи як співпозивачі, але на кожного з яких поширюється прийняте судове рішення.

2. Особа має право звернутися до суду за захистом прав або охоронюваних законом інтересів групи осіб за наявності наступних умов:

1) предметом спору є однорідні права або охоронювані законом інтереси членів групи осіб;

2) порушене право або охоронюваний законом інтерес членів групи осіб виникли з тотожних правовідносин, юридичних та фактичних підстав;

3) наявний спільний відповідач щодо кожного з членів групи осіб;

4) використання усіма членами групи осіб однакового способу захисту своїх прав.

3. Уповноважена особа, яка звертається до суду з груповим позовом, користується усіма процесуальними правами та несе усі процесуальні обов'язки позивача.

4. Суд розміщує повідомлення про відкриття провадження за груповим позовом, а також про судове рішення, прийняте за результатами розгляду групового позову, на веб-порталі судової влади України.

5. Відповідач зобов'язаний опублікувати інформацію про судове рішення, прийняте за результатами розгляду групового позову, у встановлений судом строк в офіційних друкованих виданнях України, а також на веб-сайті відповідача (у разі його наявності)»;

– частину третю статті 88 доповнити абзацом другим такого змісту: «Сторони, треті особи, їх представники мають право бути присутніми при отриманні показань свідка, ставити питання свідку, які разом з відповідями зазначаються у заяві, фіксувати порушення процедури отримання показань»;

– пункт 2 частини п'ятої статті 90 виключити.

3. У Цивільному кодексі України:

– статтю 96¹ викласти у такій редакції:

«Стаття 96¹. Корпоративні права

1. Корпоративні права – це сукупність правомочностей майнового та організаційного характеру, якими володіє учасник (засновник, акціонер) підприємницького товариства, обумовлених його участю у статутному капіталі такого товариства та розміром частки.

Корпоративні права посвідчуються акцією або часткою у статутному капіталі підприємницького товариства, обіг яких забезпечує їх оборотоздатність.

2. Корпоративні права набуваються особою з моменту внесення змін до системи депозитарного обліку часток (акцій) або державної реєстрації зміни складу учасників підприємницького товариства, рішення про збільшення/зменшення розміру статутного капіталу підприємницького товариства, перерозподіл часток або про визначення розміру статутного капіталу та розміру часток учасників підприємницького товариства, частки якого не обліковуються в депозитарній системі.

3. Учасники (засновники, акціонери) підприємницького товариства мають право у порядку, встановленому статутом та законом:

1) брати участь в управлінні підприємницьким товариством у порядку, визначеному статутом, крім випадків, встановлених законом;

2) брати участь у розподілі прибутку підприємницького товариства і одержувати його частину (дивіденди);

3) у випадках, передбачених законом та статутом, вийти з підприємницького товариства;

4) одержувати інформацію про діяльність підприємницького товариства у порядку, встановленому статутом;

5) одержати частину майна підприємницького товариства у разі його ліквідації в порядку та у випадках, передбачених законом, статутом (право на ліквідаційну квоту).

4. Учасники підприємницьких товариств можуть також мати інші права, встановлені статутом та законом.

5. Законом можуть бути встановлені для певних осіб обмеження щодо володіння корпоративними правами. Законом можуть бути встановлені умови та/або обмеження щодо реалізації окремих корпоративних прав певними особами.

6. Корпоративними відносинами є відносини, що пов'язані з набуттям, здійсненням, припиненням, охороною та захистом корпоративних прав та пов'язаних з ними охоронюваних законом інтересів, виконанням корпоративних або фідучіарних обов'язків, корпоративним управлінням, створенням, діяльністю та припиненням підприємницького товариства»;

– доповнити статтю 97¹ такого змісту:

«Стаття 97¹. Рішення органів управління товариства

1. Органи управління товариства мають право у межах своєї компетенції приймати рішення, які є дійсними та такими, що відповідають законодавству, якщо інше не встановлено законом, судом або не витікає із самого рішення.

2. Рішення органу управління товариства є недійсним, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемне рішення органу управління товариства). У цьому разі визнання такого рішення недійсним судом не вимагається. Нікчемне рішення органу управління товариства є таким, що не створює юридичних наслідків з моменту його прийняття.

3. Рішення загальних зборів товариства є нікчемним, у разі його прийняття:

1) за відсутності або неможливості встановлення кворуму для проведення загальних зборів чи прийняття рішення;

2) з питань, не включених до порядку (проекту порядку) денного;

3) за відсутності протоколу загальних зборів товариства;

4) без повідомлення про проведення загальних зборів або з істотними порушеннями порядку повідомлення, що зумовило неможливість взяти участь у зборах або належним чином підготуватись до них;

5) за відсутності документів, необхідних для прийняття рішень з питань, включених до проекту порядку денного;

б) з порушенням норм закону, статуту товариства або корпоративного договору, підписаного всіма учасниками товариства;

7) тотожного рішення, визнаному недійсним судом;

8) без згоди учасника (-ів), якщо рішення потребувало такої згоди у відповідності до закону, статуту або корпоративного договору, підписаного всіма учасниками товариства;

9) яке очевидно суперечить принципу рівності акціонерів (учасників) товариства, зокрема, про нарахування і виплату дивідендів одному або частині акціонерів, які не є власниками привілейованих акцій;

10) з використанням права голосу за акціями або частками, набутими внаслідок вчинення правочину, який є нікчемним;

11) з використанням права голосу особами, яким Національний банк України тимчасово заборонив використання права голосу на загальних зборах учасників банку та/або висунув вимогу про відчуження акцій (паїв) банку;

12) про реорганізацію товариства з обмеженою відповідальністю чи товариства з додатковою відповідальністю, якщо серед його правопередників є акціонерне товариство, акціонерами якого є особи, права на акції яких обліковуються в депозитарній системі України на рахунках у цінних паперах, відкритих депозитарною установою на підставі договору з таким акціонерним товариством.

4. Рішення іншого крім загальних зборів органу управління товариства є нікчемним у наступних випадках:

1) нелегітимність органу управління товариства, що прийняв таке рішення, встановлена судовим рішенням;

2) недійсність рішення органу управління між тими ж сторонами та з тих же підстав, встановлена судовим рішенням;

3) прийняття органом управління тотожного рішення з тим же предметом та з тих же підстав замість рішення, скасованого органом управління товариства або судом;

4) прийняття рішення з питань, що не належать до компетенції органу управління, визначеної законом та статутом товариства;

5) прийняття рішення з питань, не включених до порядку денного, за винятком випадків, встановлених законом або статутом;

6) відсутність протоколу;

7) прийняття рішення на підставі бюлетенів для голосування, недійсність яких встановлена судовим рішенням.

5. Якщо недійсність рішення органу управління товариства прямо не встановлена законом, але учасник (акціонер) товариства, у тому числі учасник, який вибув, вважає, що таке рішення або порядок його прийняття порушують вимоги законодавства, статуту товариства, а також права та охоронювані законом інтереси учасника (акціонера) товариства, таке рішення може бути визнане судом недійсним (оспорюване рішення).

6. Оспорюване рішення органу управління товариства може бути визнане судом недійсним з моменту прийняття або набрання судовим рішенням законної сили про визнання його недійсним»;

– пункт 8 частини другої статті 258 викласти у такій редакції: «про визнання недійсним рішення органу управління юридичної особи, якщо інше не передбачено законом або статутом юридичної особи»;

– частину першу статті 259 викласти у такій редакції: «Позовна давність, встановлена законом, може бути збільшена за домовленістю сторін або шляхом включення відповідних положень до статуту юридичної особи. Договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі. Статутом юридичної особи може бути встановлений збільшений строк позовної давності для вимог про визнання недійсними рішень органів управління такої юридичної особи».

4. У Законі України «Про медіацію» абзац 2 частини другої статті 3 виключити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антошкіна В. К. Індивідуальні правові акти як об'єкт тлумачення. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* Том 31 (70) № 1. 2020. С. 7–13.
2. Бабецька І. Я. Корпоративні правовідносини та корпоративні права: до проблеми визначення поняття. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* 2013. № 8. С. 150-155.
3. Бейцун І. В. Проблемні питання практики розгляду судами корпоративних спорів. *Вісник господарського судочинства.* 2007. № 6. С. 113-119.
4. Белянєвич О. А., Мягкий А. В. Корпоративне управління за законодавством України: теоретико-прикладні проблеми: монографія К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака. НАПрН України, 2017. 330 с.
5. Бігняк О. В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні: дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Одеса. 2018. 489 с.
6. Богуш М. К. Захист прав та інтересів суб'єктів корпоративних правовідносин: дис... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ. 2018. 240 с.
7. Богуш М. К. Інтереси учасників корпоративних відносин. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2013. Вип. 3. С. 103-106.
8. Бринцев О. В. Сутність правових спорів у сфері підприємництва та способи їх вирішення: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2001. 25 с.
9. Васильєва В. А. Корпоративні правочини: питання кваліфікації. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей.* Випуск 27. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2011. С. 104 – 110.

10. Виговський О. І. Новели акціонерного законодавства : наук.-практ. коментар до закону України "Про акціонерні товариства". К. : Юстініан, 2009. 880 с.
11. Вінник О. М. До проблеми корпоративних конфліктів. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 407-415.
12. Вінник О. М. Корпоративні конфлікти та зловживання корпоративними правами в акціонерних товариствах: традиційні та інноваційні способи попередження та розв'язання. *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 5-12.
13. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ. 2004. 32 с.
14. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2004. 631 с.
15. Гарагонич О. В. Господарська правосуб'єктність акціонерних товариств : дис. докт. юр. наук: 12.00.04. Київ, Інститут економікоправових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України. 2020. 466 с.
16. Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2000. 23 с.
17. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 07.11.2023).
18. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 07.11.2023).
19. Губар О. С. Недопустимість зловживання правом у цивільному праві України: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.03; Нац. акад. прав. наук України,

НДІ приват. права і підприємництва. К., 2013. 200 с.

20. Давидова І. В. Загальні ознаки правочинів, що вчиняються суб'єктами цивільних. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 25-28.

21. Джемілова Ф. С. Удосконалення правового регулювання вирішення корпоративних спорів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 350–353.

22. Директива Європейського парламенту та Ради від 11 червня 2007 року № 2007/36/ЄС про використання певних прав акціонерів у лістингованих компаніях. *Official Journal*, L 184/17. 14.7.2007. P. 17–24.

23. Договірне право України: навч. посіб. Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін.; за ред. О.В. Дзери. К.: Юрінком Інтер. 2008. Загальна частина. 896 с.

24. Дорошенко Л. М. Виконання корпоративного договору. *Актуальні проблеми приватного права*. № 4. 2022. С. 31-37.

25. Дорошенко Л. М. Ефективність способів судового захисту прав сторін корпоративного договору: досвід зарубіжних країн. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 4. 2023. С. 173-178.

26. Дядюк Є. Групові позови: бізнесу приготуватися. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/203274_grupov-pozovi-bznesu-prigotuvatisya (дата звернення: 07.11.2023).

27. Жорнокуй Ю. М. Корпоративний обов'язок акціонера. *Юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 70-75. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/17570>

28. Жорнокуй Ю. М. Суб'єктивне корпоративне право: універсальна єдність чи множинність прав. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 106-116.

29. Жорнокуй Ю. М. Цивільно-правова природа корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків. 2016. 44 с.

30. Жорнокуй Ю. М. Цивільно-правова природа корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 476 с.
31. Задорожна С. Ф. Перспективи запровадження примирної процедури (медіації) в Україні. *Приватне право і підприємництво: збірник наукових праць*. 2009. № 8. С. 189–192.
32. Зеліско А. В. Юридичні акти як форма реалізації правосуб'єктності підприємницьких юридичних осіб приватного права. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2016. Вип. 42. С. 70–83.
33. Йосипенко С. Т. Медіація як спосіб вирішення корпоративних спорів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2018. № 2(107). С. 35-39.
34. Кібенко О. Р. Корпоративне право України. Навч. посіб.. Х. : Еспада, 2001. 124 с.
35. Кібенко О. Р., Уркевич В. Ю. Підходи Великої Палати Верховного Суду до визначення юрисдикційності спорів. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/164290-pidkhodi-velikoyi-palati-verkhovnogo-sudu-do-viznachennya-yurisdiksiynosti-sporiv> (дата звернення: 07.11.2023).
36. Коваленко І. В, Поєдинок В. В Медіація в корпоративних спорах. *Право України*. 2021. № 6. С. 117-127.
37. Ковалишин О. Р. Корпоративний спір: характерні особливості та класифікація. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2009. Вип. 21. С. 113-117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2009_21_17 (дата звернення: 07.11.2023).
38. Ковалишин О. Р. Предмет доказування в корпоративних спорах. *Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку: I Міжнародна наукова конференція, Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2011 року*. 2011. С. 432-434.
39. Ковалишин О. Р. Судовий захист корпоративних прав : дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.04. Київ: Національна академія правових наук України.

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва, 2013. С. 25.

40. Козирєва В. Показання свідків як засіб доказування в господарському процесі. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 151-156.

41. Кологойда О. В. Інститут групового позову в господарському процесі. *Перші наукові читання пам'яті професора Пронської Грацієлли Василівни*. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Талком, 2021. С. 117-125.

42. Кологойда О. В. Інститут юридичної відповідальності в корпоративному праві. *Право України*. 2021. № 6. С. 59-77.

43. Кологойда О. В. Корпоративний позов в акціонерних правовідносинах. *Часопис Київського університету права*. 2016. В.2. С. 152-158.

44. Кологойда О. В. Презумпція легітимності рішень органів управління в корпоративних спорах. *Актуальні проблеми господарського права і господарського процесу: матеріали круглого столу* (м. Київ, 9.11.2018 р.). К.: Видавництво Ліра –К. 2018. С. 230-234.

45. Кологойда О. В., Сливінська А. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення корпоративних спорів. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 83-93.

46. Кологойда О. В., Сливінська А. В. Особливості реалізації корпоративних прав в умовах воєнного стану. *Російсько-Українська війна (2014-2022): історичні, політичні, культурно-освітні, релігійні, економічні та юридичні аспекти: монографія*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". 2022. С. 1177-1186.

47. Кологойда О. В. Способи захисту права акціонера на отримання дивідендів в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2016. В.1(102). С. 58-63.

48. Кологойда О. В. Теоретичні проблеми правового регулювання господарських відносин на фондовому ринку України: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2016. С. 393.

49. Кологойда О. В. Щодо поняття та критеріїв корпоративного спору. *Право України*. 2019. № 3. С. 237-259. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2019_3_19 (дата звернення: 07.11.2023).
50. Колосов Р. В. Поняття та зміст корпоративних правовідносин: теоретико-правовий аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 35-38.
51. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_890#Text (дата звернення: 07.11.2023).
52. Корпоративне право крізь призму судової практики: монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Екус, 2021. 512 с.
53. Корпоративне право: підручник / Ю. О. Гладь, В. М. Мартин, Ю. Я. Самагальська та ін. ; за заг. ред. проф. О. Я. Яворської. Дрогобич : Коло, 2020. С. 133.
54. Корпоративне право України: підручник /В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.; за заг. ред. В. В. Луця. К., 2010. 379 с.
55. Корпоративне право України: проблеми теорії та практики : монографія / В. А. Васильєва, А. В. Зеліско, В. В. Луць, І. Б. Саракун, Л. В. Сіщук та ін. ; за заг. ред. проф. В. А. Васильєвої. ІваноФранківськ: Супрун В. П., 2017. 612 с.
56. Кочергіна В. О. Підстави визнання недійсними (незаконними) рішень органів юридичних осіб як правових актів і підстав виникнення цивільних прав в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 11. С. 103-109.
57. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ: Алерта, 2017. 494 с.
58. Кравчук В. М. Корпоративне право: науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ: Істина, 2005. 720 с.
59. Кравчук В. М. Ненормативні правові акти як елемент правової

системи. *Актуальні питання реформування правової системи України*: зб. наук. пр. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 4-5 черв. 2010 р. С. 42-44.

60. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : монографія. Львів : Край, 2009. С. 51.

61. Кузнецова Н. С. Корпоративні спори: поняття, ознаки, зміст та визначення підвідомчості. *Вісник Верховного Суду України*. 2008. № 2. С. 34-39.

62. Кузнецова Н. С. Поняття, ознаки і класифікація корпоративних спорів. *Правовий тиждень*. 2007. № 46 (47). URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120329> (дата звернення: 07.11.2023).

63. Курафєєва Т. С. Проблеми підвідомчості корпоративних спорів господарським судам. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 18-19 травня 2017 р. Суми: СумДУ, 2017. Ч.1. С. 253-258.

64. Кучмієнко О. В. Зловживання правом у корпоративних правовідносинах: дис канд. юр наук: 12.00.03. Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2016. 230 с.

65. Лукач І. В. Господарсько-правове регулювання корпоративних відносин в Україні: теоретичні проблеми: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ. 2016. 474 с.

66. Лукомська О. В. Щодо питання застосування позовної давності до спорів про визнання недійсними рішень загальних зборів учасників товариств з обмеженою відповідальністю. *Вісник господарського судочинства*. 2015. № 4. С. 97-105.

67. Марущак Я. С. Корпоративні права та обов'язки за законодавством України та Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. універ. «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 224 с.

68. Марущак Я. С. Суб'єктивні корпоративні обов'язки в Україні. *Правова держава*. 2016. Вип. 24. С. 121–124.

69. Мельник О. О. Корпоративне право України. Навчально-практичний посібник із зразками документів. 2008. 368 с.
70. Михалков Т. Курс — на самовдосконалення. *Закон і бізнес*. 20.03—26.03.2021. URL: <https://zib.com.ua/ua/147076.html> (дата звернення: 07.11.2023).
71. Огнев'юк Т. Доказова база. *Юридична практика*. URL: <https://pravo.ua/articles/dokazova-baza/> (дата звернення: 07.11.2023).
72. Островська О. А., Фінько О. Л. Медіація як альтернативний спосіб урегулювання конфліктів та консалтингова послуга. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 21. С. 34-38.
73. Пашутіна В. Ю. Зловживання корпоративними правами: цивільно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2014. 233 с.
74. Пільков К. М. Предмет, стандарт та обов'язок. Особливості доказування у міжнародному комерційному арбітражі. URL: <https://c-n-l.eu/ua/media/articles/subject-standard-and-burden-of-proof.-peculiarities-of-proving-in-international-commercial-arbitration> (дата звернення: 07.11.2023).
75. Пільков К. М. Стандарт доказування як складова забезпечення права на справедливий суд. 2019. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/190632_standart-dokazuvannya-yak-skladova-zabezpechennya-prava-na-spravedliviy-sud (дата звернення: 07.11.2023).
76. Подцерковний О. П. Потреба в адаптації та наближенні до практики новел проекту Господарського процесуального кодексу України. *Право України*. 2017. № 9. С. 35-44.
77. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 квітня 2018 року у справі № 523/9076/16-ц URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73469613> (дата звернення: 07.11.2023).
78. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 травня 2018 року у справі № 904/2194/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74121030> (дата звернення: 07.11.2023).
79. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018

року у справі № 911/3494/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74440210> (дата звернення: 07.11.2023).

80. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 серпня 2018 року у справі № 902/458/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76262613> (дата звернення: 07.11.2023).

81. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04 вересня 2018 року у справі № 904/5857/17: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76536465> (дата звернення: 07.11.2023).

82. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 жовтня 2018 року у справі № 905/2445/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77969229> (дата звернення: 07.11.2023).

83. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 202/30/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81139235> (дата звернення: 07.11.2023).

84. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09 квітня 2019 року у справі № 916/1295/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81394399> (дата звернення: 07.11.2023).

85. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 вересня 2019 року у справі № 921/36/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85412893> (дата звернення: 07.11.2023).

86. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 жовтня 2019 року у справі № 916/2084/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84911545> (дата звернення: 07.11.2023).

87. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 року у справі № 910/20261/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86333859> (дата звернення: 07.11.2023).

88. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 грудня 2019 року у справі № 904/10956/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86333853> (дата звернення: 07.11.2023).

89. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 лютого 2020

року у справі № 915/540/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87454071>
(дата звернення: 07.11.2023).

90. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 лютого 2020 року у справі № 676/9009/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87857793> (дата звернення: 07.11.2023).

91. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 лютого 2020 року у справі № 750/3192/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88168781>
(дата звернення: 07.11.2023).

92. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01 квітня 2020 року у справі № 813/1056/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952188>
(дата звернення: 07.11.2023).

93. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 квітня 2020 року у справі № 904/3657/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89819806>
(дата звернення: 07.11.2023).

94. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 квітня 2020 року у справі № 473/1433/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88739757>
(дата звернення: 07.11.2023).

95. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 червня 2020 року у справі № 317/2777/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458903>
(дата звернення: 07.11.2023).

96. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 вересня 2020 року у справі № 205/4196/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270735>
(дата звернення: 07.11.2023).

97. Постанови Великої Палати Верховного Суду від 22 вересня 2020 року у справі № 127/18934/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91901368>
(дата звернення: 07.11.2023).

98. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 жовтня 2020 року у справі № 695/2665/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93217986> (дата звернення: 07.11.2023).

99. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 січня 2021 року

у справі №127/21764/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95242274> (дата звернення: 07.11.2023).

100. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 лютого 2021 року у справі № 753/17776/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439667> (дата звернення: 07.11.2023).

101. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06 квітня 2021 року у справі № 910/10011/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96695006> (дата звернення: 07.11.2023).

102. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 червня 2021 року у справі № 906/1336/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235822> (дата звернення: 07.11.2023).

103. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01 лютого 2022 року у справі № 910/5179/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103283361> (дата звернення: 07.11.2023).

104. Постанова Верховного Суду від 13 березня 2018 року по справі № 910/14494/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72730959> (дата звернення: 07.11.2023).

105. Постанова Верховного Суду від 20 березня 2018 року у справі № 910/12262/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72854195> (дата звернення: 07.11.2023).

106. Постанова Верховного Суду від 27 березня 2018 року у справі № 904/6983/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73160525> (дата звернення: 07.11.2023).

107. Постанова Верховного Суду від 28 березня 2018 року у справі № 911/1529/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73081592> (дата звернення: 07.11.2023).

108. Постанова Верховного Суду від 03 квітня 2018 року у справі № 908/1323/16. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/73194416> (дата звернення: 07.11.2023).

109. Постанова Верховного Суду від 03 квітня 2018 року у справі

№ 914/758/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73160763> (дата звернення: 07.11.2023).

110. Постанова Верховного Суду від 12 квітня 2018 року у справі № 922/2688/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73441777> (дата звернення: 07.11.2023).

111. Постанова Верховного Суду від 12 квітня 2018 року у справі № 914/1968/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73410612> (дата звернення: 07.11.2023).

112. Постанова Верховного Суду від 17 квітня 2018 року у справі № 922/1671/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73730364> (дата звернення: 07.11.2023).

113. Постанова Верховного Суду від 02 травня 2018 року у справі № 910/807/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73840213> (дата звернення: 07.11.2023).

114. Постанова Верховного Суду від 02 травня 2018 року у справі № 912/3133/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73761684> (дата звернення: 07.11.2023).

115. Постанова Верховного Суду від 23 травня 2018 року у справі № 908/1027/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74411401> (дата звернення: 07.11.2023).

116. Постанова Верховного Суду від 23 травня 2018 року у справі № 914/1567/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74346046> (дата звернення: 07.11.2023).

117. Постанова Верховного Суду від 04 червня 2018 року у справі № 910/19433/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74691737> (дата звернення: 07.11.2023).

118. Постанова Верховного Суду від 12 червня 2018 року у справі № 908/1120/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74671049> (дата звернення: 07.11.2023).

119. Постанова Верховного Суду від 12 червня 2018 року у справі

№ 927/976/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74670250> (дата звернення: 07.11.2023).

120. Постанова Верховного Суду від 20 червня 2018 року у справі № 908/2905/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74991727> (дата звернення: 07.11.2023).

121. Постанова Верховного Суду від 03 липня 2018 року у справі № 910/5035/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75174669> (дата звернення: 07.11.2023).

122. Постанова Верховного Суду від 18 липня 2018 року у справі № 902/790/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75560122> (дата звернення: 07.11.2023).

123. Постанова Верховного Суду від 22 серпня 2018 року у справі № 925/715/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76057599> (дата звернення: 07.11.2023).

124. Постанова Верховного Суду від 05 вересня 2018 року у справі № 925/1476/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76326068> (дата звернення: 07.11.2023).

125. Постанова Верховного Суду від 16 жовтня 2018 року у справі № 920/1101/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77247869> (дата звернення: 07.11.2023).

126. Постанова Верховного Суду від 24 жовтня 2018 року у справі № 925/644/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77364526> (дата звернення: 07.11.2023).

127. Постанова Верховного Суду від 24 жовтня 2018 року у справі № 925/973/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77364549> (дата звернення: 07.11.2023).

128. Постанова Верховного Суду від 04 грудня 2018 року у справі № 910/21845/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78325636> (дата звернення: 07.11.2023).

129. Постанова Верховного Суду від 29 січня 2019 року у справі

№ 922/705/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79503228> (дата звернення: 07.11.2023).

130. Постанова Верховного Суду від 12 березня 2019 року у справі № 904/9495/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80548273> (дата звернення: 07.11.2023).

131. Постанова Верховного Суду від 15 травня 2019 року у справі № 910/1649/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81880147> (дата звернення: 07.11.2023).

132. Постанова Верховного Суду від 22 травня 2019 року у справі № 904/7274/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81880189> (дата звернення: 07.11.2023).

133. Постанова Верховного Суду від 24 жовтня 2019 року у справі № 927/807/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85211417> (дата звернення: 07.11.2023).

134. Постанова Верховного Суду від 11 грудня 2019 року у справі № 916/2584/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86438101> (дата звернення: 07.11.2023).

135. Постанова Верховного Суду від 24 грудня 2019 року у справі № 911/556/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86660794> (дата звернення: 07.11.2023).

136. Постанова Верховного Суду від 15 січня 2020 року у справі № 913/285/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86962257> (дата звернення: 07.11.2023).

137. Постанова Верховного Суду від 16 січня 2020 року у справі № 905/859/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86961698> (дата звернення: 07.11.2023).

138. Постанова Верховного Суду від 21 січня 2020 року у справі № 906/157/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87056246> (дата звернення: 07.11.2023).

139. Постанова Верховного Суду від 27 січня 2020 року у справі

№ 761/26815/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87334249> (дата звернення: 07.11.2023).

140. Постанова Верховного Суду від 06 лютого 2020 року у справі № 912/712/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87478644> (дата звернення: 07.11.2023).

141. Постанова Верховного Суду від 11 лютого 2020 року у справі № 914/484/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87711818> (дата звернення: 07.11.2023).

142. Постанова Верховного Суду від 25 лютого 2020 року у справі № 904/1237/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87929481> (дата звернення: 07.11.2023).

143. Постанова Верховного Суду від 03 березня 2020 року у справі № 909/52/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88149755> (дата звернення: 07.11.2023).

144. Постанова Верховного Суду від 16 березня 2020 року у справі № 910/1162/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88244984> (дата звернення: 07.11.2023).

145. Постанова Верховного Суду від 18 березня 2020 року у справі № 904/686/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88494827> (дата звернення: 07.11.2023).

146. Постанова Верховного Суду від 30 квітня 2020 року у справі № 924/497/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89008550> (дата звернення: 07.11.2023).

147. Постанова Верховного Суду від 09 червня 2020 року у справі № 910/1654/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89767944> (дата звернення: 07.11.2023).

148. Постанова Верховного Суду від 10 червня 2020 року у справі № 910/11688/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89868789> (дата звернення: 07.11.2023).

149. Постанова Верховного Суду від 10 червня 2020 року у справі

№ 914/2259/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89810206> (дата звернення: 07.11.2023).

150. Постанова Верховного Суду від 18 червня 2020 року у справі № 922/298/19 Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89957306> (дата звернення: 07.11.2023).

151. Постанова Верховного Суду від 13 липня 2020 року у справі № 753/10840/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90385050> (дата звернення: 07.11.2023).

152. Постанова Верховного Суду від 11 серпня 2020 року у справі № 904/1966/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90936103> (дата звернення: 07.11.2023).

153. Постанова Верховного Суду від 02 грудня 2020 року у справі № 910/13957/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93329963> (дата звернення: 07.11.2023).

154. Постанова Верховного Суду від 03 грудня 2020 року у справі № 910/13808/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93373105> (дата звернення: 07.11.2023).

155. Постанова Верховного Суду від 11 лютого 2021 року у справі № 924/344/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94931973> (дата звернення: 07.11.2023).

156. Постанова Верховного Суду від 18 лютого 2021 року у справі № 442/3516/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95067034> (дата звернення: 07.11.2023).

157. Постанова Верховного Суду від 24 лютого 2021 року у справі № 911/1149/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95305157> (дата звернення: 07.11.2023).

158. Постанова Верховного Суду від 12 травня 2021 року у справі № 910/15494/20. URL: <http://reyestr.court.govua/Review/96881023> (дата звернення: 07.11.2023).

159. Постанова Верховного Суду від 17 червня 2021 року у справі

№ 910/2478/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97806440> (дата звернення: 07.11.2023).

160. Постанова Верховного Суду від 24 червня 2021 року у справі № 910/10275/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/97903187> (дата звернення: 07.11.2023).

161. Постанова Верховного Суду від 15 липня 2021 року у справі № 909/863/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98391269> (дата звернення: 07.11.2023).

162. Постанова Верховного Суду від 21 липня 2021 року у справі № 910/12930/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99647717> (дата звернення: 07.11.2023).

163. Постанова Верховного Суду від 04 серпня 2021 року у справі № 918/36/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98911271> (дата звернення: 07.11.2023).

164. Постанова Верховного Суду від 18 серпня 2021 року у справі № 909/722/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99202198> (дата звернення: 07.11.2023).

165. Постанова Верховного Суду від 30 вересня 2021 року у справі № 910/16496/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100704124> (дата звернення: 07.11.2023).

166. Постанова Верховного Суду від 10 листопада 2021 року у справі № 924/881/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101472929> (дата звернення: 07.11.2023).

167. Постанова Верховного Суду від 24 листопада 2021 року у справі № 925/1130/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101673452> (дата звернення: 07.11.2023).

168. Постанова Верховного Суду від 07 грудня 2021 року у справі № 908/3564/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101935114> (дата звернення: 07.11.2023).

169. Постанова Верховного Суду від 08 грудня 2021 року у справі

№ 916/333/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102220035> (дата звернення: 07.11.2023).

170. Постанова Верховного Суду від 14 грудня 2021 року у справі № 905/2291/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102220320> (дата звернення: 07.11.2023).

171. Постанова Верховного Суду від 16 грудня 2021 року у справі № 916/2796/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102220275> (дата звернення: 07.11.2023).

172. Постанова Верховного Суду від 16 лютого 2022 року у справі № 922/1122/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103892660> (дата звернення: 07.11.2023).

173. Постанова Верховного Суду від 17 лютого 2022 року у справі № 911/698/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103487008> (дата звернення: 07.11.2023).

174. Постанова Верховного Суду від 21 лютого 2022 року у справі № 904/3241/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103892656> (дата звернення: 07.11.2023).

175. Постанова Верховного Суду від 31 травня 2022 року у справі № 920/1046/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104634844> (дата звернення: 07.11.2023).

176. Постанова Верховного Суду від 15 червня 2022 року у справі № 910/6685/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987463> (дата звернення: 07.11.2023).

177. Постанова Верховного Суду від 15 червня 2022 року у справі № 905/671/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987465> (дата звернення: 07.11.2023).

178. Постанова Верховного Суду від 15 липня 2022 року у справі № 914/1003/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105458813> (дата звернення: 07.11.2023).

179. Постанова Верховного Суду від 20 липня 2022 року у справі

№ 910/4210/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105612017> (дата звернення: 07.11.2023).

180. Постанова Верховного Суду від 25 липня 2022 року у справі № 910/7126/20. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104582194> (дата звернення: 07.11.2023).

181. Постанови Верховного Суду від 27 липня 2022 року у справі № 910/3882/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105600558> (дата звернення: 07.11.2023).

182. Постанова Верховного Суду від 03 серпня 2022 року у справі № 910/5408/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106078971> (дата звернення: 07.11.2023).

183. Постанова Верховного Суду від 15 вересня 2022 року у справі № 906/461/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106303991> (дата звернення: 07.11.2023).

184. Постанова Верховного Суду від 02 лютого 2023 року у справі № 910/10164/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108765785> (дата звернення: 07.11.2023).

185. Постанова Верховного Суду від 14 березня 2023 року у справі № 917/1746/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109854375> (дата звернення: 07.11.2023).

186. Постанова Верховного Суду від 28 березня 2023 року у справі № 911/2446/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110253027> (дата звернення: 07.11.2023).

187. Постанова Верховного Суду від 30 травня 2023 року у справі № 904/6015/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111249401#> (дата звернення: 07.11.2023).

188. Постанова Верховного Суду від 08 червня 2023 року у справі № 910/17743/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112271477> (дата звернення: 07.11.2023).

189. Постанова Верховного Суду від 14 червня 2023 року у справі

№ 910/2955/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112029538> (дата звернення: 07.11.2023).

190. Постанова Верховного Суду від 20 червня 2023 року у справі № 924/588/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111801255> (дата звернення: 07.11.2023).

191. Постанова Верховного Суду від 12 липня 2023 року у справі № 924/641/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112343959> (дата звернення: 07.11.2023).

192. Постанова Верховного Суду від 18 липня 2023 року у справі № 910/9159/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112578568> (дата звернення: 07.11.2023).

193. Постанова Верховного Суду від 08 серпня 2023 року у справі № 910/2365/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112720079> (дата звернення: 07.11.2023).

194. Постанова Верховного Суду від 10 серпня 2023 року у справі № 911/2581/14 (911/1311/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113357340> (дата звернення: 07.11.2023).

195. Постанова Верховного Суду від 23 серпня 2023 року у справі № 910/21572/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113484923> (дата звернення: 07.11.2023).

196. Постанова Верховного Суду України від 01 лютого 2017 року у справі № 910/8438/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64683611> (дата звернення: 07.11.2023).

197. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 17 липня 2018 року у справі № 925/338/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75559045> (дата звернення: 07.11.2023).

198. Притика Ю. Д. Проблеми визначення арбітрабельності корпоративних спорів. *Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17 грудня 2018 року, Київ. С. 224-229.

199. Про акціонерні товариства: Закон України від 27 липня 2022 року № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

200. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07 грудня 2000 року № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

201. Про депозитарну систему України: Закон України від 06 липня 2012 року № 5178-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

202. Про деякі аспекти медіації в цивільних та комерційних спорах: Директива Європарламенту від 21 травня 2008 року № 2008/52/ЄС. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf> (дата звернення: 07.11.2023).

203. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25 лютого 2016 року № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

204. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06 грудня 2019 року № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

205. Про затвердження Кодексу корпоративного управління: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 12 березня 2020 року № 118. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/documents/kodeks-korporatyvnoho-upravlinnia-kliuchovi-vymohy-i-rekomendatsii/> (дата звернення: 07.11.2023).

206. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації корпоративного управління в банках України: Рішення Правління Національного банку України від 03 грудня 2018 року № 814-рш. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr814500-18#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

207. Про затвердження Методології визначення юридичною особою кінцевого бенефіціарного власника: Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 19 вересня 2023 року № 1011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1011-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

208. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05 липня 2012 року № 5080-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

209. Прозоров-Бастианс Ф. Арбитрабельность корпоративных споров в Германии. URL: <https://docplayer.com/27567509-Arbitrabilnost-korporativnyh-sporov-v-germanii.html> (дата звернення: 07.11.2023).

210. Про корпоративні підприємства: Закон Іспанії від 02 серпня 2010 року. URL: <https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Royal%20Legislative%20decree%201%2C%20of%2002%20july.pdf> (дата звернення: 07.11.2023).

211. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 187-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

212. Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08> (дата звернення: 07.11.2023).

213. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 березня 1996 року № 93/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/93/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 07.11.2023).

214. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06 лютого 2018 року № 2275-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19> (дата звернення: 07.11.2023).

215. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 року № 1701-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

216. Регурецька О. В. Охорона прав акціонерів у цивільному праві: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ : Б.в., 2005. 20 с.

217. Резнікова В. В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві: поняття, ознаки, види. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. Вип. 95. С. 31-37.

218. Резнікова В. В. Стандарт доказування «вірогідність доказів» у господарському судочинстві. *Право України*. 2021. № 9. С. 66-85.

219. Рішення Господарського суду Черкаської області від 22 січня 2019 року у справі № 925/1067/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79556260> (дата звернення: 07.11.2023).

220. Рішення Конституційного Суду України від 23 червня 1997 року № 2-зп у справі № 3/35-313. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-97#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

221. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 у справі № 1-10/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04> (дата звернення: 07.11.2023).

222. Рішення Конституційного Суду України від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-10#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

223. Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3 (175). С. 35–47.

224. Сакара Н. Ю. Зміст та правова природа юридичного спору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 46. Том 1. С. 63-68.

225. Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками

(засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект): монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. 156 с.

226. Серьогін С. Ю. Аналіз форм та ознак зловживання правом в корпоративних відносинах. *Часопис цивілістики*. 2014. Вип. 17. С. 139-143.

227. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид. Київ: Алерта, 2016. 528 с.

228. Сливінська А. В. Забезпечення позову у корпоративних спорах. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики – вплив воєнних дій*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (12 травня 2022 року) / За заг. ред. О. П. Орлюк, Г.З Остапенко, А. В. Айдинян. К., 2022. С. 199-201.

229. Сливінська А. В. Особливості доказування у корпоративних спорах щодо оскарження рішень органів управління товариств. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 2(46). С. 291-299.

230. Сливінська А. В. Поняття, кваліфікувальні ознаки та види корпоративних спорів. *Економіка та право*. 2021. № 2. С. 40-52.

231. Сливінська А. В. Презумпція легітимності рішень органів управління товариства у корпоративних спорах. *Економіка, облік та право: проблеми, тенденції, досягнення: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 21 грудня 2020 р.)*. С. 233-235.

232. Сливінська А. В. Проблематика суб'єктного складу корпоративних спорів. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 95-103.

233. Сліпенчук Н. А. Проблемні питання щодо визнання недійсними рішень загальних зборів учасників товариства. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 33. С. 161-170.

234. Смітюх А. В. Корпоративні та членські права та правовідносини у світлі новітньої практики Великої Палати Верховного Суду. *Правова держава*. 2020. № 38. С. 55–63.

235. Смітюх А. В. Щодо класифікації корпоративних прав, їх суб'єктів

та корпоративних правовідносин. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 94-100.

236. Сороченко А. В. Корпоративні права та обов'язки: господарсько-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ. 2015. 20 с.

237. Спасибо-Фатєєва І. В. Вчення про корпоративні права і цивілістична доктрина. *Право України*. 2014. № 6. С. 84-92.

238. Спасибо-Фатєєва І. В. Інститут правочину в юридичній доктрині України. URL: <https://rd.ua/storage/lessons/1178/320Презентація%20Спасибо-Фатєєвої%20І.В.-%20Інститут%20правочину%20в%20юридичній%20доктрині%20України.pdf> (дата звернення: 07.11.2023).

239. Спасибо-Фатєєва І. В., Крат В. И., Філатова Н. Ю. Корпоративні спори. Коментар судової практики. *Право*. 2018. 288 с.

240. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2000. 36 с.

241. Степанова Т. В. Доказування та докази в господарському процесі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Одеса. 2002. 202 с.

242. Тичкова О. Ю. Локальні корпоративні акти у цивільно-правовому регулюванні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Х. : Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого, 2009. 20 с.

243. Томаров І. Стандарт доказування: внутрішнє переконання чи баланс вірогідностей. *Юридична Газета*. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/standart-dokazuvannya-vnutrishne-perekonannya-chi-balans-virogidnostey.html> (дата звернення: 07.11.2023).

244. Томашевська М. О. Корпоративні акти в системі джерел права України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. К., 2005. 19 с.

245. Фонова О. Особливості участі свідків у господарському процесі. *Право України*. 2018. № 7. С. 71-83.

246. Цивільний кодекс: Закон Італії від 16 березня 1942 року. URL:

звернення: 07.11.2023).

247. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

248. Цивільний процес: Навч. посіб./А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. За ред. Ю.В. Білоусова. К: Прецедент, 2005. 293 с.

249. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення корпоративних прав: монографія. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 588 с.

250. Цікало У. Я. Поняття, ознаки та організаційно-правові форми юридичних осіб корпоративного типу за чинним законодавством України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. № 51. С. 223-230.

251. Цюра В. В. Правова природа представницьких повноважень органів і посадових осіб юридичної особи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 2. С. 54-57.

252. Черненко О. А. Проблеми законодавчого визначення кворуму загальних зборів господарських товариств. *Приватне право і підприємництво*. 2016. №16. С. 150-152.

253. Штефан А. Докази і засоби доказування у цивільному процесі. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2017. № 6. С. 5-12.

254. Щербина В. С. Галузева належність корпоративних відносин та проблеми їх законодавчого регулювання. *Право України*. 2021. № 6. С. 14–25.

255. Щербина В. С. Проблеми застосування юридичної техніки та термінології в господарському та господарському процесуальному законодавстві України. *Економіка та право*. 2023, № 1. С. 3-10.

256. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права. К. : ЮрінкомІнтер, 2008. 263 с.

257. Щербина О.В. Правове становище акціонерів за законодавством України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03; Київ. нац. ун-т ім.

Т.Шевченка. К., 2000. 15 ч.

258. Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. К.: ЮрінкомІнтер, 2001. 158 с.

259. Щербина Е. В. Признание недействительным решений ОСА: анализ позиции судебных органов. *Акционерный вестник. Украина*. 2009. №3 (8). С. 50-54.

260. Щодо визначення особливостей проведення загальних зборів акціонерних товариств та загальних зборів учасників корпоративних інвестиційних фондів на період дії воєнного стану у 2023 році: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 16 лютого 2023 року № 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0154863-23> (дата звернення: 07.11.2023).

261. Щодо особливостей функціонування органів управління акціонерів акціонерного товариства на період дії воєнного стану: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 16 березня 2022 року № 177. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/rishennia_177_kontrolna_versiia_stanom_na_04_04_2022.pdf (дата звернення: 07.11.2023).

262. Ясечко С. В. Генеза поняття правочин у цивільному праві. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4. С. 80–87.

263. Canadian Business Corporation Act. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-44/page-19> (дата звернення: 07.11.2023).

264. Companies Act 2006: United Kingdom. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents> (дата звернення: 07.11.2023).

265. DIS-Supplementary Rules for Corporate Law Disputes 09 (SRCoLD). URL: <http://www.disarb.org/en/16/regeln/dissupplementary-rules-for-corporate-law-disputes-09-srcold-id15> (дата звернення: 07.11.2023).

266. Fulham Football Club (1987) Ltd v Richards [2011]. URL: <https://hsfnotes.com/arbitration/2011/09/08/the-court-of-appeal-rules-on-the->

[arbitrability-of-shareholders-claim/](#) (дата звернення: 07.11.2023).

267. German Stock Corporation Act (Aktengesetz). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_aktg/englisch_aktg.html (дата звернення: 07.11.2023).

268. Gerner-Beuerle C., Paech Ph. and Schuster E. Ph. Study on Directors' Duties and Liability. London, April 2013. 427 p.

269. Model Business Corporation Act. URL: https://www.lexisnexis.com/documents/pdf/20080618091347_large.pdf (дата звернення: 07.11.2023).

270. Olechowski M., Tujakowska A. A New Framework for Arbitration of Corporate Disputes in Poland. 2019. URL: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2019/12/22/a-new-framework-for-arbitration-of-corporate-disputes-in-poland/> (дата звернення: 07.11.2023).

271. The Finnish Limited Liability Companies Act URL: <https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2006/en20060624.pdf> (дата звернення: 07.11.2023).

272. The Polish Commercial Companies Code. URL: <https://supertrans2014.files.wordpress.com/2014/06/the-commercial-companies-code.pdf> (дата звернення: 07.11.2023).

273. Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України № 10305 від 29 листопада 2023 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43306> (дата звернення: 15.12.2023).

ДОДАТКИ

Додаток 1

Проект вноситься _____

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання корпоративних відносин

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

I. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. Частину другу статті 20 Господарського кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., №№ 18-22, ст.144) після абзацу одинадцятого доповнити новим абзацом такого змісту:

"визнання недійсними рішень органів управління юридичної особи".

У зв'язку з цим абзац дванадцятий вважати відповідно абзацом тринадцятим.

2. У Цивільному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., №№ 40–44, ст. 356):

1) частину другу статті 16 доповнити пунктом 11 такого змісту:

"11) визнання недійсним рішення органу управління юридичної особи";

2) статтю 96¹ викласти у такій редакції:

"Стаття 96¹. Корпоративні права

1. Корпоративні права – це сукупність правомочностей майнового та організаційного характеру, якими володіє учасник (засновник, акціонер) підприємницького товариства, обумовлених його участю у статутному капіталі такого товариства та розміром частки.

Корпоративні права посвідчуються акцією або часткою у статутному капіталі підприємницького товариства, обіг яких забезпечує їх оборотоздатність.

2. Корпоративні права набуваються особою з моменту внесення змін до системи депозитарного обліку часток (акцій) або державної реєстрації зміни складу учасників підприємницького товариства, рішення про збільшення/зменшення розміру статутного капіталу підприємницького

товариства, перерозподіл часток або про визначення розміру статутного капіталу та розміру часток учасників підприємницького товариства, частки якого не обліковуються в депозитарній системі.

3. Учасники (засновники, акціонери) підприємницького товариства мають право у порядку, встановленому статутом та законом:

1) брати участь в управлінні підприємницьким товариством у порядку, визначеному статутом, крім випадків, встановлених законом;

2) брати участь у розподілі прибутку підприємницького товариства і одержувати його частину (дивіденди);

3) у випадках, передбачених законом та статутом, вийти з підприємницького товариства;

4) одержувати інформацію про діяльність підприємницького товариства у порядку, встановленому статутом;

5) одержати частину майна підприємницького товариства у разі його ліквідації в порядку та у випадках, передбачених законом, статутом (право на ліквідаційну квоту).

4. Учасники підприємницьких товариств можуть також мати інші права, встановлені статутом та законом.

5. Законом можуть бути встановлені для певних осіб обмеження щодо володіння корпоративними правами. Законом можуть бути встановлені умови та/або обмеження щодо реалізації окремих корпоративних прав певними особами.

6. Корпоративними відносинами є відносини, що пов'язані з набуттям, здійсненням, припиненням, охороною та захистом корпоративних прав та пов'язаних з ними охоронюваних законом інтересів, виконанням корпоративних або фідучіарних обов'язків, корпоративним управлінням, створенням, діяльністю та припиненням підприємницького товариства";

3) доповнити статтею 97¹ такого змісту:

" Стаття 97¹. Рішення органів управління товариства

1. Органи управління товариства мають право у межах своєї компетенції приймати рішення, які є дійсними та такими, що відповідають законодавству, якщо інше не встановлено законом, судом або не витікає із самого рішення.

2. Рішення органу управління товариства є недійсним, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемне рішення органу управління товариства). У цьому разі визнання такого рішення недійсним судом не вимагається. Нікчемне рішення органу управління товариства є таким, що не створює юридичних наслідків з моменту його прийняття.

3. Рішення загальних зборів товариства є нікчемним, у разі його прийняття:

1) за відсутності кворуму для проведення загальних зборів чи прийняття рішення або у разі неможливості встановлення наявності кворуму;

2) з питань, не включених до порядку денного загальних зборів товариства;

3) без ведення протоколу загальних зборів товариства;

4) якщо не було надіслано повідомлення про проведення загальних зборів або допущені істотні порушення норм щодо порядку такого повідомлення, що призвело до неможливості взяти участь у зборах або належним чином підготуватись до них;

5) за відсутності документів, необхідних для прийняття рішень з питань, включених до проекту порядку денного, у день проведення загальних зборів у місці їх проведення;

6) з порушенням норм закону, статуту товариства або корпоративного договору, підписаного всіма учасниками товариства, в тому числі тотожного, визнаному недійсним судом;

7) яке не могло бути прийнято навіть за згоди всіх учасників (акціонерів) товариства;

8) якщо рішення потребувало згоди учасника у відповідності до норм закону, статуту або корпоративного договору, підписаного всіма учасниками товариства, і така згода не була отримана;

9) яке очевидно суперечить принципу рівності акціонерів (учасників) товариства, зокрема, про нарахування і виплату дивідендів лише одному або частині акціонерів, які не є власниками привілейованих акцій;

10) з використанням права голосу особами, яким Національний банк України тимчасово заборонив використання права голосу на загальних зборах учасників банку та/або висунув вимогу про відчуження акцій (паїв) банку;

11) з використанням права голосу за акціями або частками, набутими внаслідок вчинення правочину, який є нікчемним;

12) про реорганізацію товариства з обмеженою відповідальністю чи товариства з додатковою відповідальністю, якщо серед його правопередників є акціонерне товариство, акціонерами якого є особи, права на акції яких обліковуються в депозитарній системі України на рахунках у цінних паперах, відкритих депозитарною установою на підставі договору з таким акціонерним товариством.

4. Рішення іншого крім загальних зборів органу управління товариства є нікчемним у наступних випадках:

1) нелегітимність органу управління товариства, що прийняв таке рішення, встановлена судовим рішенням;

2) недійсність рішення органу управління між тими ж сторонами та з тих

же підстав, встановлена судовим рішенням;

3) прийняття органом управління тотожного рішення з тим же предметом та з тих же підстав замість рішення, скасованого органом управління товариства або судом;

4) прийняття рішення з питань, що не належать до компетенції органу управління, визначеної законом та статутом товариства;

5) прийняття рішення з питань, не включених до порядку денного, за винятком випадків, встановлених законом або статутом;

б) відсутність протоколу;

7) прийняття рішення на підставі бюлетенів для голосування, недійсність яких встановлена судовим рішенням.

5. Якщо недійсність рішення органу управління товариства прямо не встановлена законом, але учасник (акціонер) товариства, у тому числі учасник, який вибув, вважає, що таке рішення або порядок його прийняття порушують вимоги законодавства, статуту товариства, а також права та охоронювані законом інтереси учасника (акціонера) товариства, таке рішення може бути визнане судом недійсним (оспорюване рішення).

6. Оспорюване рішення органу управління товариства може бути визнане судом недійсним з моменту прийняття або набрання судовим рішенням законної сили про визнання його недійсним";

4) частину першу статті 177 після слів "цінні папери" доповнити словами "частки у статутному капіталі підприємницьких товариств, паї";

5) пункт 8 частини другої статті 258 викласти у такій редакції:

"про визнання недійсним рішення органу управління юридичної особи, якщо інше не передбачено законом або статутом юридичної особи";

б) частину першу статті 259 викласти у такій редакції:

"Позовна давність, встановлена законом, може бути збільшена за домовленістю сторін або шляхом включення відповідних положень до статуту юридичної особи. Договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі. Статутом юридичної особи може бути встановлений збільшений строк позовної давності для вимог про визнання недійсними рішень органів управління такої юридичної особи".

3. У Господарському процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 48, ст. 436):

1) пункт 3 частини першої статті 20 викласти у такій редакції:

"3) справи у корпоративних спорах, тобто спорах між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі й учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами), пов'язаний з набуттям, здійсненням, припиненням корпоративних прав або

пов'язаних з ними охоронюваних законом інтересів, виконанням корпоративних або фідучіарних обов'язків, створенням юридичної особи, діяльністю та припиненням юридичної особи, участю в корпоративному управлінні.

До корпоративних спорів належать, зокрема:

спори щодо оскарження учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, рішень, дій або бездіяльності юридичної особи та органів її управління;

спори про визнання недійсними установчих документів (повністю або в частині окремих положень) юридичної особи, змін до них;

спори щодо обрання, відкликання, відсторонення, поновлення на посаді, припинення повноважень керівників чи інших посадових осіб юридичної особи, окрім трудових спорів;

спори, пов'язані зі створенням юридичної особи, у тому числі, пов'язані з набуттям корпоративних прав у процесі заснування юридичної особи;

спори, пов'язані з реорганізацією, ліквідацією юридичної особи, скасуванням її державної реєстрації за позовом учасника (засновника, акціонера, члена) до такої юридичної особи;

спори про переведення прав та обов'язків покупця акцій, частки у статутному капіталі юридичної особи у зв'язку з порушенням переважного права на придбання акцій, частки;

спори щодо права власності на майно, передане юридичній особі учасником (засновником, акціонером, членом) як вклад до статутного капіталу юридичної особи;

спори про стягнення оголошених дивідендів;

справи у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, якщо позов обґрунтовано порушенням корпоративних прав;

спори щодо визнання права власності на акції, частку у статутному капіталі юридичної особи чи права на пай, спори щодо укладення, зміни, виконання, розірвання, а також визнання недійсними правочинів з акціями, якщо позов обґрунтовано порушенням корпоративних прав;

спори, пов'язані з укладенням, зміною, розірванням, виконанням, а також визнання недійсними корпоративних договорів;

спори про визнання недійсними значного правочину, правочину, щодо вчинення якого є заінтересованість, правочину, укладеного з перевищенням повноважень, якщо позов обґрунтовано порушенням корпоративних прав позивача;

спори між юридичною особою та її посадовою особою, у тому числі

посадовою особою, повноваження якої припинені, про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі діями або бездіяльністю такої посадової особи, за позовом власника (учасника, акціонера) такої юридичної особи, поданим в її інтересах;

спори, пов'язані з виключенням учасників, спадкоємців з юридичної особи, а також про визначення та стягнення вартості частки майна юридичної особи, належної учаснику, який вибув;

спори, пов'язані з правом учасників (засновників, акціонерів, членів) на отримання інформації;

спори щодо визначення розміру статутного капіталу юридичної особи та часток учасників;

спори між учасниками юридичної особи, або між юридичною особою та її учасниками щодо скасування запису в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;

інші спори, пов'язані з набуттям, здійсненням, припиненням корпоративних прав, створенням юридичної особи, корпоративним управлінням, діяльністю та припиненням юридичної особи";

2) доповнити статтею 47¹ такого змісту:

"47¹. Груповий позов

1. Груповим позовом є позов, який подається уповноваженою особою, від власного імені в інтересах визначеної в їх спільній заяві кількості осіб, порушене право або охоронюваний законом інтерес яких виник з тотожних правовідносин, юридичних та фактичних підстав, які не беруть безпосередню участь у розгляді справи як співпозивачі, але на кожного з яких поширюється прийняте судове рішення.

2. Особа має право звернутися до суду за захистом прав або охоронюваних законом інтересів групи осіб за наявності наступних умов:

1) предметом спору є однорідні права або охоронювані законом інтереси членів групи осіб;

2) порушене право або охоронюваний законом інтерес членів групи осіб виникли з тотожних правовідносин, юридичних та фактичних підстав;

3) наявний спільний відповідач щодо кожного з членів групи осіб;

4) використання усіма членами групи осіб однакового способу захисту своїх прав.

3. Уповноважена особа, яка звертається до суду з груповим позовом, користується усіма процесуальними правами та несе усі процесуальні обов'язки позивача.

4. Суд розміщує повідомлення про відкриття провадження за груповим позовом, а також про судове рішення, прийняте за результатами розгляду

групового позову, на веб-порталі судової влади України.

5. Відповідач зобов'язаний опублікувати інформацію про судові рішення, прийняте за результатами розгляду групового позову, у встановлений судом строк в офіційних друкованих виданнях України, а також на веб-сайті відповідача (у разі його наявності)";

3) частину третю статті 88 доповнити абзацом другим такого змісту:

"Сторони, треті особи, їх представники мають право бути присутніми при отриманні показань свідка, ставити питання свідку, які разом з відповідями зазначаються у заяві, фіксувати порушення процедури отримання показань";

4) пункт 2 частини п'ятої статті 90 виключити.

У зв'язку з цим пункт 3 вважати відповідно пунктом 2.

4. У Законі України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю" (Відомості Верховної Ради України, 2018 р., № 13, ст. 69 із наступними змінами):

1) статтю 28 доповнити частинами другою і третьою такого змісту:

"2. Органи товариства мають право у межах своєї компетенції приймати рішення, які є дійсними та такими, що відповідають законодавству, якщо інше не встановлено законом, судом або не витікає із самого рішення.

3. У разі якщо рішення органу товариства або порядок прийняття такого рішення порушують вимоги цього Закону, інших актів законодавства, статуту товариства чи корпоративного договору, учасник, член органу товариства, який вважає, що його права та охоронювані законом інтереси порушені таким рішенням, може оскаржити його до суду.

Суд має право з урахуванням усіх обставин справи залишити в силі оскаржуване рішення, якщо допущені порушення не порушують права та охоронювані законом інтереси учасника або члена органу товариства, який оскаржує рішення";

2) частину четверту статті 33 викласти в такій редакції:

"4. На загальних зборах учасників ведеться протокол, до якого вносяться відомості про: дату та спосіб проведення загальних зборів; присутніх учасників; порядок денний загальних зборів; підсумки голосування із зазначенням результатів голосування з кожного питання порядку денного загальних зборів та рішення, прийняті загальними зборами; інші відомості, передбачені законом.

Протокол складається протягом 10 днів з дати проведення загальних зборів та підписується головою загальних зборів учасників або іншою уповноваженою зборами особою з числа учасників товариства або їх представників, якщо інше не передбачено статутом товариства. Протокол, що містить відомості про рішення про зміну керівника товариства, у разі якщо для прийняття такого рішення достатньо голосів не більше 10 осіб, підписується учасниками (їх представниками), які голосували за таке рішення та кількості

голосів яких достатньо для прийняття рішення, якщо інше не передбачено статутом товариства. Кожен учасник товариства, який взяв участь у загальних зборах учасників, може підписати протокол.

Протокол загальних зборів може бути складений в електронній формі та підписаний шляхом накладення кваліфікованих електронних підписів осіб, визначених у абзаці другому цієї частини, якщо це передбачено статутом товариства";

3) статтю 38 після частини третьої доповнити новою частиною четвертою такого змісту:

"4. На засіданні наглядової ради ведеться протокол, який оформлюється протягом п'яти робочих днів після проведення засідання, якщо інше не передбачено статутом товариства. Протокол засідання наглядової ради підписується головою наглядової ради та секретарем такого засідання. Протокол засідання наглядової ради може складатися у формі електронного документа, на який накладаються кваліфіковані електронні підписи голови наглядової ради та секретаря такого засідання, якщо це передбачено статутом товариства".

У зв'язку із цим частини четверту – шосту вважати відповідно частинами п'ятою – сьомою;

4) статтю 39 після частини восьмої доповнити новою частиною дев'ятою такого змісту:

"9. На засіданні колегіального виконавчого органу ведеться протокол, який оформлюється протягом п'яти робочих днів після проведення засідання, якщо інше не передбачено статутом товариства. Протокол засідання колегіального виконавчого органу підписується головою колегіального виконавчого органу та секретарем такого засідання. Протокол засідання колегіального виконавчого органу може складатися у формі електронного документа, на який накладаються кваліфіковані електронні підписи голови колегіального виконавчого органу та секретаря такого засідання, якщо це передбачено статутом товариства".

У зв'язку із цим частини дев'яту – чотирнадцяту вважати відповідно частинами десятою – п'ятнадцятою.

5. У Законі України "Про акціонерні товариства" від 27 липня 2022 року № 2465-ІХ:

1) частину четверту статті 57 доповнити новим реченням такого змісту:

"Протокол загальних зборів може бути складений в електронній формі та підписаний шляхом накладення кваліфікованих електронних підписів головуєчого та секретаря загальних зборів, якщо це передбачено статутом акціонерного товариства";

2) частину першу статті 61 викласти у такій редакції:

"1. У разі якщо рішення загальних зборів або порядок прийняття такого рішення порушують вимоги цього Закону, інших актів законодавства, статуту акціонерного товариства, положення про загальні збори чи корпоративного договору, акціонер, член органу управління акціонерного товариства, який вважає, що його права та охоронювані законом інтереси порушені таким рішенням, може оскаржити його до суду протягом шести місяців з дня прийняття рішення.

Суд має право з урахуванням усіх обставин справи залишити в силі оскаржуване рішення, якщо допущені порушення не порушують права та охоронювані законом інтереси акціонера або члена органу управління акціонерного товариства, який оскаржує рішення";

3) статтю 66 доповнити частиною дев'ятою такого змісту:

"9. У разі якщо рішення ради директорів порушує вимоги цього Закону, інших актів законодавства, статуту акціонерного товариства чи корпоративного договору, акціонер, член органу управління акціонерного товариства, який вважає, що його права та охоронювані законом інтереси порушені таким рішенням, може оскаржити його до суду протягом шести місяців з дня прийняття рішення.

Суд має право з урахуванням усіх обставин справи залишити в силі оскаржуване рішення, якщо допущені порушення не порушують права та охоронювані законом інтереси акціонера або члена органу управління акціонерного товариства, який оскаржує рішення";

4) статтю 75 доповнити частиною дев'ятою такого змісту:

"9. У разі якщо рішення наглядової ради порушує вимоги цього Закону, інших актів законодавства, статуту акціонерного товариства чи корпоративного договору, акціонер, член органу управління акціонерного товариства, який вважає, що його права та охоронювані законом інтереси порушені таким рішенням, може оскаржити його до суду протягом шести місяців з дня прийняття рішення.

Суд має право з урахуванням усіх обставин справи залишити в силі оскаржуване рішення, якщо допущені порушення не порушують права та охоронювані законом інтереси акціонера або члена органу управління акціонерного товариства, який оскаржує рішення";

5) статтю 81 доповнити частиною сьомою такого змісту:

"7. У разі якщо рішення виконавчого органу порушує вимоги цього Закону, інших актів законодавства, статуту акціонерного товариства чи корпоративного договору, акціонер, член органу управління акціонерного товариства, який вважає, що його права та охоронювані законом інтереси порушені таким рішенням, може оскаржити його до суду протягом шести місяців з дня прийняття рішення.

Суд має право з урахуванням усіх обставин справи залишити в силі

оскаржуване рішення, якщо допущені порушення не порушують права та охоронювані законом інтереси акціонера або члена органу управління акціонерного товариства, який оскаржує рішення".

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

**Голова
Верховної Ради України**

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сливінська А. В. Поняття, кваліфікувальні ознаки та види корпоративних спорів. *Економіка та право*. 2021. № 2. С. 40-52. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.02.040>

2. Сливінська А. В. Проблематика суб'єктного складу корпоративних спорів. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 95-103. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.1.14>

3. Сливінська А. В. Докази у корпоративних спорах щодо оскарження рішень органів управління товариств. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 100-107. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.2.16>

4. Сливінська А. В. Особливості доказування у корпоративних спорах щодо оскарження рішень органів управління товариств. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 2(46). С. 291-299. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.2.44>

5. Кологойда О. В., Сливінська А. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення корпоративних спорів. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 83-93. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.13>

6. Кологойда О. В., Сливінська А. В. Особливості реалізації корпоративних прав в умовах воєнного стану. *Російсько-Українська війна (2014-2022): історичні, політичні, культурно-освітні, релігійні, економічні та юридичні аспекти: колективна монографія*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". 2022. С. 1177-1186. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-147>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Сливінська А. В. Презумпція легітимності рішень органів управління товариства у корпоративних спорах. *Економіка, облік та право: проблеми, тенденції, досягнення*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної

конференції (м. Полтава, 21 грудня 2020 р.). С. 233-235.

8. Сливінська А. В. Альтернативні способи оскарження рішень органів управління товариств. *Перші наукові читання пам'яті професора Пронської Грацієлли Василівни*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 1 жовтня 2021 р.). Київ: Талком, 2021. С. 229-233.

9. Сливінська А. В. Забезпечення позову у корпоративних спорах. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики – вплив воєнних дій*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 12 травня 2022 р.). К., 2022. С. 199-201.